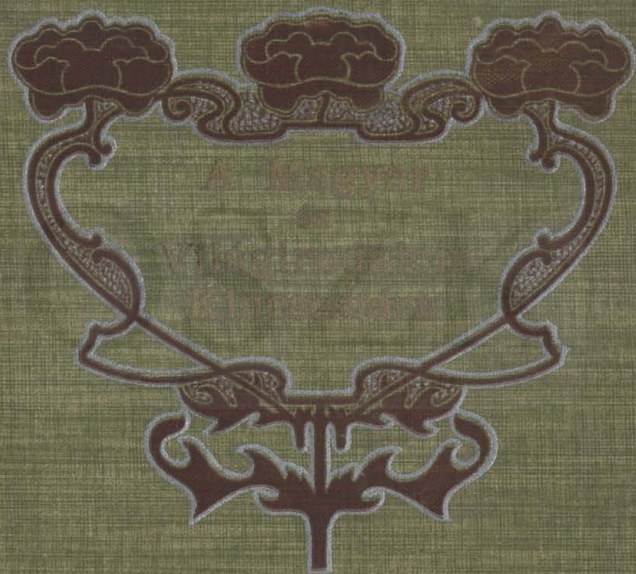

262978

EGY
HALOTTAS-HÁZ EMLÉKIRATAL.

REGÉNY.

IRTA

DOSZTOJEVSZKY F. M.

OROSZBÓL FORD.

TIMKÓ IVÁN.

MÁSODIK KÖTET.

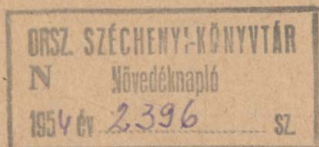
BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNY-TÁRSULAT KIADÁSA.

1897.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VIII.

Elszánt emberek. Lukács.

Tulajdonképeni elszánt emberekről keveset mondhatok; a fogházban, mint mindenütt, ilyen kevés számmal volt csak. Az ilyeneknek már tekintetök félelemgerjesztő s az ember önkénytelen visszaemlékezik a mondákra, melyek az ily emberekről szólnak és tartózkodik tőlük. Ennek daczára bizonyos megmagyarázhatlan érzés vonzott az efajta egyénekhez és idő multán még a legrettentőbb gyilkosok felől is igen sokban megváltoztak nézeteim. Némelyik nem gyilkolt s mégis félelmesebb volt a hatszoros gyilkosnál is. Némelyiknek büntettéről még megközelítőleg is nehéz volt fogalmat alkotni, annyira különös volt annak végrehajtása. Azért mondom el ezt, mert nálunk a köznépnél fordulnak elő gyilkosságok, melyek a legcsodálatosabb indokokból történnek. Egyik fajtája a gyilkosoknak például olyan, ki addig békében és csöndben élt. Keserű sors jutott osztályrészéül: a szükség. Lehet ez foglalkozására paraszt,

szolga, városi lakos, katona. Hirtelen eszébe jut valami; nem tud uralkodni magán, és ellenének, elnyomójának szívébe döfi a kést. Itt kezdődik a különösség: ez az ember egy időre és hirtelen áthágta a határt. Először ellenségét, elnyomóját gyilkolta meg; ez bár büntény, de érthető; benne van a kezdeményezés. De azután már nemcsak ellenét gyilkolja meg, hanem mindenkit, akit a sors utjába hoz, egy szóért, egy tekintetért, vagy azért, hogy borzasztó gyönyört lel a vérontásban s evvel a szóval: »félre az utból!« neki megy az embereknek. Mintha ittasságában vagy öntudat rabló forró lázban tenné ezt; mintha valami arra ösztönözné, hogy egy ugrással átvesse magát a törvény, az erkölcs korlátain és élvezni akarná a féktelen és határt nem ismerő szabad életet, élvezni a szív dermedtségét, a félelem varázsát, mert a félelmet lehetetlen, hogy ne érezze magában. Jól tudja ez alatt, hogy borzasztó büntetés várakozik reá. Ez az érzés hasonló ahhoz, mikor valaki egy magas toronyból a mélységbe tekint alá és kísértésbe jön fejjel lefelé bukni a mélységbe. Ez megtörténik a legnyugodtabb egyénekkel is. Némelyik ez által az önámítás által tűnik fel, mert minél félénkebb volt azelőtt, annál dicsekedőbb lesz ilyenkor azért, hogy félelmet gerjeszsen. Az ilyen egyén élvet talál e félelemben, szereti az utálatot, melyet másokban maga iránt felköltött. Valami *kétségbeesés* vesz rajta erőt és az ilyen »kétségbeesett« olykor már maga óhajtja a büntetés

mielőbbi bekövetkezését; várja, hogy mielőbb határozzanak felette, mert képtelen elviselni ezt a kétségbeesést. Sajátságos, hogy ez az állapot, ez a dicsekvés egész a vérpadig tart, itt aztán, mintha elválnának, hirtelen megszűnik.

Az ily ember a vesztőpadon hirtelen megszelidül és bocsánatot kér az emberektől. Hogyha egy ilyen ember a várfogházba kerül, úgy azt fogod találni, hogy ez egy nyálas száju, ronda és együgyü ficzkó, úgy hogy el sem hinnéd, hogy ugyanaz az ember ez, aki öt-hat embert gyilkolt meg.

Némelyik, igaz, még a várfogházban sem szelidül meg olyan hamar. Bizonyos kérkedés még itt is sokáig rejtőzik bennük, mintha azt mondanák: mi nem azok vagyunk ám, a kiknek gondoltok: öt ember élete szárad lelkiismeretünkön. Végre azonban mégis megszelidülnek. Olykor azonban eszébe jut az ilyennek hőstette, az az elszántság, melylyel a »kétségbeesettet« játsza. Megvigasztalódik, sőt örül neki, ha olyan emberre akad, aki eldicsekedik elkövetett borzalmas tetteivel. »Ime, ilyen ember voltam!« így végzi be rendesen szavait.

És mint szépíti ezt a hivalkodó önámítást! Mily mesterkéltséget elbizakodottság van a hangban és az elbeszélő minden szavában. Hol tanulta mind ezt ez a népség!

Egy alkalommal az első napokban, egy hosszú téli estén, tétlenül, de nagy szivszorongással fekiüdve deszka fekhelyemen, fültanuja voltam egy

ily elbeszélésnek. Az elbeszélés tárgya az volt, hogy Kuzmics Lukács, csupán a saját gyönyörűségére, egy őrnagyot tett el láb alól. Ez a Kuzmics Lukács ugyanaz a szikár, vékony orru fiatal rab volt, a mi laktanyánkból, akiről már egy ízben megemlékeztem. Ámbár délen született, orosz eredetű volt s a jobbágysághoz tartozott. Volt benne valami elbizakodottság, hiúság, ami miatt fogolytársai, akik egymást hamar kiismerik, sehogy sem tudtak vele megbarátkozni, egyszóval éles körmű jómadár volt. Ez estén deszka-fekhelyén ült és inget varrt. Mesterségére nézve fehérnemű varró volt. Mellette Kobilin nevű fogolytársa ült, egy buta s korlátozott elműjének látszó, de tényleg elég jámbor és nyájas, termetes fiatal ember. Kuzmics, mint szomszédja, gyakran czivódott vele és bizonyos gunyolódó fölényt gyakorolt felette, amit Kobilin egyszerűségében észre sem látszott venni. Kobilin szőr harisnyát font és közönnyel hallgatta Kuzmicsot. Ez eléggé hangosan és nyíltan beszélt. Azt akarta, hogy őt mindenki hallhassa, ámbár csak Kobilinhez látszott szólni.

— Engem, barátom, kóborlás miatt városunkból Cs—be tolonczoztak át, mondá, nagyokat öltögetve tűjével.

— Régen történt ez? kérdé Kobilin.

— Borsó-éréskor lesz két éve. Midőn K—rba érkeztünk, rövid időre várfogságba küldtek. Ide érve, körülnézem magam és látom, hogy tizen-

két ember társaságában vagyok; valamennyi magas termetű, egészséges ember volt, olyan mint a bivaly. Szelidek voltak egytől egyig, mert az élelem sovány volt. Nap nap után telt, de mindjárt észrevettem, hogy ezek az emberek gyávák voltak; az őrnagy úgy bánt velük, ahogy ő szeszélyességének csak tetszett. Ott vagyok az első, ott vagyok a másik napon, és azt tapasztalom, hogy ez a nép igen félénk. — Hát hogyan van az, szóltam hozzájuk, hogy ti ezt a bolondot kimélték?

— Hát beszélj vele! motyogta az egyik, a többiek pedig kinevettek. Elhallgattam. Ej barátaim, tévé hozzá hirtelen, elfordulva Kobilintól és hozzánk intézve elbeszélését. — volt közöttük egy ügyefogyott. Ez elbeszélte, hogyan ítelt felette a bíróság és hogyan beszélt ő a bírakkal és mint zokogott előttük; elmondta, hogy nőt és gyermekeket hagyott hátra, »de az ördög fia — így szólt — nem is hederített a sírásra, csak írt folytonosan!... Erre már teljesen elvesztettem az eszemet!« — Adj csak, Bazil, egy szál czérnát; ezek a foglyok itt rothadtak.

— Bolti ám, felelt Bazil, odanyujtva a czérnát.

— A mi czérnáink jobbak. Anamed rokkantat küldték vásárolni, aki valami vén banyánál szokott yenni! folytatta Kuzmics Lukács, czérnát húzva tübe.

— A komámasszonynál?

— Annál.

— Hát mi lett az őrnagygyal? kérde a megfeledezett Kobilin.

Kuzmics csak ezt várta. Mind a mellett nem sietett az elbeszéléssel, de előbb nyugodtan befűzte a czérnát, lábait nagy lustán maga alá rakta és csak azután folytatta elbeszélését.

— Végre felzavartam a borzasokat, hogy az őrnagy elé álljanak. A szomszédomtól még reggel egy kést kértem és jól elrejtettem, hogy minden eshetőségnél kezem ügyében legyen. Az őrnagy retentő haragosan jött be. No, ne féljete borzasok! De bátorságuk sarkukba szállt, csak ugy remegtek. Az őrnagy ittasan rontott be. »Ki van itt! Kinek van beszélni valója velem. Czár és isten vagyok itt!«

Amint azt mondja: »czár és isten vagyok,« én is fölemelkedtem, folytatta Kuzmics Lukács, és a kést kezembe szorítottam.

— Nem, mondtam, és mindig közelebb és közelebb jöttem, — nem, hogy lehetne az, méltóságos uram, hogy te a czárunk és istenünk légy?

— Ah, hát te vagy az, te vagy a lázító! kiálta föl az őrnagy.

— Nem, mondám (és mindinkább közelebb jöttem hozzá) nem, méltóságos uram, a mi istenünk, a mint méltóztatik tudni, mindenható és mindenütt jelen van. És Isten kegyelméből czárunk is csak egy van. Az, méltóságos uram, a mi uralkodónk.

Ön pedig, méltóságos uram, mondám, csak őrnagy — a czár kegyelméből és érdemeinél fogva a mi előljárónk.

— Mit beszélsz, mit! dadogta az őrnagy s oly dühbe jött, hogy egy szót szólni képtelen volt.

— Mindjárt megmondom. Erre hozzá ugrottam és a kést markolatig a gyomrába mártottam. Egy pillanat műve ez. Az őrnagy eltántorodott, földre zuhant és párszor nagyot rugott lábaival. A kést eldobtam magamtól.

— Láttátok, mondom, — most emeljétek föl. Erre hátra léptem.

Régi időben a parancsnokok között, fájdalom, az ily kifejezések: »czár és isten vagyok« és más ehhez hasonlók nagyon szokásban voltak. El kell azonban ismerni, hogy ilyen parancsnok már igen kevés van. Megjegyzem azt is, hogy a parancsnokok nagy része csupa hiúságból élt az ilyen kifejezésekkel. A tisztí rang egész megváltoztatja lényüket. Hosszas sanyarúságok után, mikor egyszerre kibontakoznak az alárendeltségből és tisztékké, parancsnokokká lépnek elő, szokatlan hatalomtól elkábulva, túlbecsülik állásuk jelentőségét alárendeltjeik fölött. Magasabb ranguakkal szemben azonban olyanoknak maradnak mint eddig voltak; csupán az alsóbb ranguaknak lesznek korlátlan zsarnokai. Kétségkívül, most alig akad oly parancsnok, aki elbizakodottságában e felkiáltásra ragadtatná el ma-

gát: »én czár és isten vagyok!« De daczára annak, meg kell jegyeznem, hogy a foglyokat és alsóbb rangukat semmi sem ingerli föl jobban, mint előljáróik ilyen dicsekvése. Ez a gőgös hajlam, ez a saját büntethetlenségéről való nagyzó képzet, szüli a gyűlöletet a legalázatosabb emberben is, próbára teszi bárki türelmét is. Szerencse, hogy mind ez már elmúlt; egy időben az ilyeneket nagyon szemügyre vette az előljáróság. Néhány ilyen példát én is tudok.

Az alsóbbrendűeket különösen ingerli a fenhéjázás és a rosz bánásmód. Némelyek azt hiszik például, hogy ha jól élelmezik és jól tartják a foglyokat, már eleget tettek a törvénynek. Ez azonban tévedés. Mindenki, bárki legyen az, és bármennyire legyen is lealacsonyodva akár ösztönszerűen, akár pedig öntudatlanul, emberi méltóságánál fogva mégis tiszteletet követel. A fogoly maga tudja, hogy fogoly, hogy számüzött és mindenkor beismeri helyzetét előljárójával szemben; de semmiféle megbélyegzés, semmiféle bilincs sem kényszerítheti feledni azt, hogy ember. És mint embernek csakugyan joga van kivánni, hogy emberségesen bánjanak vele. Istenem! Hisz az emberséges bánásmód még az olyat is emberré teheti, akinek szívében az Isten képe csak homályos fogalomná vált. Az az ő üdvök és örömük! Nekem volt alkalmam nemes szívü parancsnokokat is látni. Láttam a hatást, melyet ezek e lealacsonyított emberekre gyakoroltak.

Néhány nyájas szó, s a foglyok csaknem ujjászülettek. Mint gyermekek örültek és mint gyermekek kezdtek szeretni. Még egy sajátságot említék föl: a foglyok nem szeretik a bizalmaskodó és a *rendkívül* jó lelkü előljárókat. Ők tisztelni kívánják az előljárót, de a bizalmaskodóval és az elnézővel szemben megszünik tiszteletük. A fogoly szereti például, ha az előljáró kitüntetést kap, ha magasabb kegyben részesül, egyszóval azt kívánják, hogy szigorú, tiszteletreméltó, méltóságteljes és igazságos legyen. A foglyok tehát az oly előljárókat szeretik, akik meg tudják óvni úgy a maguk méltóságát, mint a foglyok emberi méltóságát is.

— Tudom, hogy ezért a hősködésért nyársra huztak, jegyzé meg nyugodtan Kobilin.

— Hm, nyársra! Nem tagadom, barátom, igazad van. Alej, add ide az ollót. Mi az, barátaim, hogy ma nincs kártyatársaság?

— A pénzüket elitták, jegyzé meg Bazil. Ha nem itták volna el, bizonyosan lenne.

— Csak az a »ha« ne volna az életben, jegyzé meg Kuzmics Lukács.

— Ugyan mit kaptál, te Lukács, a mulatságért? kérdé ismét Kobilin.

— Ötszázat kaptam, barátom, mondhatom, csaknem agyonverték, felelt Lukács, ismét elfordulva Kobilintól. De tudjátok-e, hogyan kaptam ki ezt az ötszázat? Teljes diszben kivezettek.

Megszámlálhatlan nép futott össze: »gyilkost fog-nak büntetni!« hangzott mindenfelé. Hogy mennyire ostoba ez a nép, ki sem mondhatom. Timot mester *) levetkőztetett s biztatott: »tartsd magad, mert égetni fog!« Vártam, hogy mi történik! Amint egyet huzott rám — kiáltani akartam, felnyitottam a számat, de a hang torkomon akadt. Mikor egy *másodikat* huzott reám, — hiszed vagy sem, de én már nem hallottam a számlálást. Mikor magamhoz tértem, azt hallom, hogy tizenhét. Erre vagy négy ízben le vettek a deresről, hogy kipihenjem magam; egy fél óra múlva már hideg vízzel öntöttek le. Szemeimet a jelenlevőkre meresztettem s azt hittem, hogy azonnal meghalok.

— De nem haltál meg? kérdé naivul Kobilin.

Lukács megvető pillantással mérte végig a kérdezőt, mi nagy kaczagásra szolgáltatott okot.

— Bolond vagy!

— Valami kihibbant a helyéből, jegyzé meg Lukács, mintegy megbánva azt, hogy ilyen emberrel beszédbe bocsátkozott.

— Észszel mindent el lehet dönteni; motyogta fogai közt Bazil.

Lukács, habár hat embert ölt is, a várfogságban tőle még sem félt senki, daczára annak, hogy minden áron félelmes embernek akart látszani.

---

*) Hóhér.

IX.

Tomics Izsák. — Fürdő. — Baklusin elbeszélése.

Elérkezett a karácsony ünnepe. A foglyok ünnepélyes hangulatban várták és látva ezt, én is ily türelmetlenül kezdtem várni. Négy nappal az ünnep előtt a fürdőbe kísérték bennünket. Akkoriban, különösen az első években, a foglyok vajmi ritkán részesültek ebben. Valamennyien örömmel készültek hozzá. A fürdőbe menetel rendesen ebéd utánra volt kitűzve, a mikor a munka szünetelt. Valamennyi között a legjobban örvendett és a legjobban szorgoskodott Bumstein Izsák Tomics, egy zsidó fogoly, a kiről elbeszélésem negyedik fejezetében már megemlékeztem. Ez ember egész a bolondulásig szeretett fürödni és mindannyiszor, valahányszor régi emlékeimmel vagyok elfoglalva és eszembe jut a mi fogházi fürdőnk (amely pedig megérdemli, hogy ne feledkezzünk meg róla), első helyen lebeg előttem a megboldogult és feledhetlen Izsák Tomics képe. Istenem, milyen nevetséges volt ez az ember! Alakjáról már szoltam pár szót: ötven éves, beteges, utálatos, ránczos arczu, sovány, erőtlen és fehér szőrrel borított testü ember volt. Arczán bizonyos önelégültség és boldogság ömlött el. Úgy látszik, hogy soha sem bánkódott a fölött, hogy a fogságba került. Minthogy ékszerész volt, és a városban más ékszerész nem volt, ő folytonosan

el volt foglalva s bármily silányul fizették is munkáját, szükségét még sem szenvedett soha, sőt pénzt is gyűjtött, melyet a fogházban kamatokra adott ki. Volt saját szamovárja, pompás szórderék-alja, voltak csészéi és asztalkészlete. A városi zsidók nem tagadták meg tőle támogatásukat és pártfogásukat. Szombatonként örkiséret mellett eljárta a városi zsidó imaházba (a mi törvény által meg van engedve). Vidám életet élt ugyan, de azért mégis türelmetlenül várta 12 évi fogházbüntetésének elteltét, hogy kiszabadulva, megházasodhassék. Naivság, ostobaság, ügyesség, vakmerőség, közönyösség, félenkség, kérkedés és szemtelenség komikusan vegyült benne össze. Elöttem igen különösnek tünt fel, hogy a foglyok nem nevettek rajta, sőt még mulattatásukra sem tréfálkoztak vele. Izsák Tomics valamennyi fogolynak vigasztalója volt. »Nálunk ő az egyetlen, kit nem szabad bántalmazni!« mondogatták a foglyok, és Izsák Tomics, bár nagyon jól tudta, hogy minek köszönheti ezt, büszke volt hírére, ami nagy öröme szolgált a rabtársaknak. Ő (előttem jóval, mint nekem később elbeszélték) a legszánandóbb körülmények között került a fogházba. Egy szombati nap estéjén hirtelen híre terjedt a fogházban, hogy zsidó kerül közénk, a kit éppen az őrségen beretválnak s aki rövid idő múlva megjelenik. A fogházban akkoriban egy zsidó sem volt. A foglyok türelmetlenül vártak reá, és azonnal körülállták, a

mikor a kapun belépett. Az örvezető a polgári laktanyába vezette be s megmutatta neki helyét. Izsák Tomics kezében hozta a kiadott kincstári czikkeket és saját holmiját. Pritséhez érve, letette terhét és szemlesütve foglalt azon helyet. A foglyok körülállták és hangos nevetésre fakadtak. A tömegben keresztül egy fiatal fogoly tört magának utat, kezében ócska rongyokkal, és Izsák Tomics mellé ülve, így szólt:

— No, kedves barátom, már hat éve vára-
kozom itt reád. Nézd, mit adsz ezért?

És szétrakta előtte rongyait.

Izsák Tomics, ki fogházba léptekor annyira meg-
rémült, hogy az őt körülálló és gúnyosan élczelődő
tömegre szemeit sem merészelte fölvetni, meglátva
most az ócska ruhadarabokat, megrázkódott és
önkéntelenül azok megvizsgálásához látott. Mindenki
leste, mit fog mondani.

— Nos, nem adsz egy ezüst rubelt? Annyit
csak megér! mondá a zálogba tevő.

— Ezüst rubelt nem, de hét kopeket adhatok.

Ezek voltak Izsák Tomics első szavai a fog-
házban. A foglyok majd eldőltek a nevetéstől.

— Hetet! No, adj hát hetet; jó vásárt csi-
náltál. Őrizd meg azonban jól a zálogot, mert fe-
jeddel felelsz érte.

— Három kopek kamattal együtt, tíz kopek,
folytatá szakadozottan és remegő hangon a zsidó,
zsebbe dugva kezét a pénz után, miközben félénken

tekintett a foglyokra. Félt rettentően, de a dolgot minden áron le akarta bonyolítani.

— Három kopek kamat egy évre, mi?

— Nem, nem egy évre, de egy hónapra.

— Csak fukar egy ember vagy te, zsidó. De hát hogy is hívnak?

— Izsák Tomics.

— No, Izsák Tomics, sokra viszed nálunk! Isten veled.

Izsák Tomics még egyszer megnézte a zálogot, összehajtogatta és a körülállók nagy hahotája között bedugta a száját zsákjába.

Mintha igazán mindenki megszerette volna őt, mert jóllehet majdnem valamennyien tartoztak neki, még sem bántotta őt senki. Ő maga szelid volt mint a tyúk, és látva a bizalmat, melyben részesült, nagyon sokat engedett meg magának, de oly komikusan viselte magát, hogy ezt neki mindig elnézték. Lukács, ki életében sok zsidót ismert, gyakran incselkedett vele, azonban sohasem haragból, de csak úgy játékból, mint a hogyan a kis kutyával szokás játszózni. Izsák Tomics nagyon jól tudta ezt, s így soha sem haragudott meg, de a tréfát mindig hasonló tréfával igyekezett visszavágni.

— Hallgass ide zsidó, mert elpáhollak.

— Uss reám egyszer, tizszer adom vissza, felelt legénykedve Izsák Tomics.

— Átkozott koszos!

— Hadd legyek koszos.

— Minden zsidó koszos!

— Hadd legyen. Ha koszos is, de gazdag van pénze.

— Eladtad a Krisztust.

— Legyen úgy. Ha én koszos vagyok, te meg semmirevaló vagy.

— Derék legény vagy Izsák Tomics! Nem szabad őt bántani, ő nálunk az egyetlen ebből a fajtából! kiálták nagy hahota között a foglyok.

— Ej, zsidó, kancsukát kapsz, Szibériába visznek.

— Úgyis Szibériában vagyok.

— Még beljebb küldenek.

— Mit tesz az? ott is van Isten.

— Mit használ ez neked?

— Te naplopó, hol Isten és pénz van, mindenütt jó.

— Ugy van, derék legény vagy, Izsák Tomics; kiálták a foglyok és Izsák Tomics, bár jól látta, hogy őt nevetik, még is mind bátrabb lett.

Ezek a dicséretek szemmel láthatólag nagy meglepődést keltettek benne, mert teli torokkal vékony, sipító hangon dalolni kezdett: lya-lya-lya-lya-lya! Valami bárgyú és nevetséges motiv volt az az egyetlen szöveg nélküli dal, melyet egész fogsága idején dudolt. Később, mikor jobban megismertem, folyton erősítgette, hogy ez az a dal, melyet hat-

ezer zsidó a Vörös tengeren való átláboláskor énekelte, és hogy minden zsidónak meg van parancsolva, hogy az ellenség legyőzésének emlékét ezzel a dallal kell megünnepelni.

Minden péntek estén és szombat reggelen más laktanyából is sűrűn jöttek át foglyok, hogy megnézzék, miként szokta végezni Izsák Tomics a maga sábeszét. Izsák Tomics olyannyira dicsekvő volt, hogy még ez az általános kíváncsiság is örömet szerzett neki. A legnagyobb pontossággal és fontoskodással takarta le egy szögletben piczi asztalkáját, forgatta könyvét, gyújtotta meg két gyertyáját és titokzatos szavak mormogása közt látott hozzá rízája (vagy mint ő nevezte: rizsa, templomi öltöny) felöltéséhez. Ez egy tarka, hosszú szőrkendő volt, melyet rendkívül gondosan őrizett ládájában. Mindkét kezére kezelőfélét kötött, homlokára pedig valami fadobozt erősített, ami neki oly kinézést kölcsönzött, mintha szarva nőtt volna. Ezután kezdetét vette az imádkozás. Énekelve végezte azt, lármázott, köpködött, forgolódott, szóval furcsa és nevetséges testmozgásokat tett. Természetes, mindezt az imádság szertartásai irták elő, és ebben semmi nevetséges vagy különös nem volt; de nevetséges volt az, hogy Izsák Tomics mintha szándékosan dicsekedett volna szertartásaival. Majd hirtelen eltakarta fejét kezeivel és siránkozva kezdett olvasni. A sírás erősödött és ő kimerülten roskadt le könyvére, de hirtelen,

a kétségbeejtő sírás közepette elkezdett kacagni és gyöngö, a nagy boldogságtól áthatott ünnepélyes hangon olvasta tovább imáját. »Nézzétek, bomlik már!« mondogatták ilyenkor a foglyok. Egy alkalommal én is megkérdeztem Izsák Tomicstól, hogy mit jelentenek azok a jajveszéklések, aztán az a hirtelen ünnepélyes átcsapás a boldogság kifejezésébe? Izsák Tomicsnak nagyon megtetszettek kérdéseim s haladéktalanul meg is magyarázta nekem, hogy a sírás oka Jeruzsálem elvesztése, és hogy a törvény e visszaemlékezés alkalmából szigorúan megparancsolja a sírást és mellverést, míg a legerősebb sírás közepette is hirtelen feltámad az a gondolat, hogy a zsidóknak meg van jövendőlvé, hogy Jeruzsálembe visszatérnek. Innen van az örömbé való átcsapás, az örömbé énekel és vígsággal való nyilvánítása. Ez a hirtelen átmenet rendkívül tetszett Izsák Tomicsnak: valami különös ügyes művészetet látott benne, és dicsekedve közölte velem törvényöknek ezen rendelkezését. Egy alkalommal, mikor az imádkozás nagy hévvel folyt, a napos tiszt és őrség kíséretében az őrnagy lépett be a szobába. Valamennyi fogoly felugrált és feszes állásba helyezkedett, csupán Izsák Tomics folytatta nagy lármával komikus testmozdulatait. Jól tudta ő, hogy az imádkozás meg van engedve és hogy azt félbeszakítani nem szabad; jól tudta, hogy ezt téve, mitsem kockáztat. Neki rendkívül jól esett az őrnagy előtt hajlongni és mutatni magát, ezzel később

dicsekedni akart fogolytársai előtt. Az őrnagy hozzá lépett, mire Izsák Tomics megfordult és az őrnagy szeme közé kezdte énekelni ünnepélyes jövendöléseit és kezeivel hadonázni, miközben folyvást hunyorgatott és fejével bólintgatott az őrnagyra. Ez egy darabig bámulta a zsidót, de végre is elnevette magát és bolondnak czimezve, odább állott, mire Izsák Tomics még erősebb lármát csapott. Egy óra mulva, mikor vacsorájához ült, megkérdeztem tőle: »Hátha az őrnagy most megharagudott volna önre?«

— Micsoda őrnagy?

— Micsoda? Hát nem látta?

— Nem.

— Hisz önnel szemben állt meg, egy lépésnyi távolban.

De Izsák Tomics ezután is a leghatározottabban állította, hogy ő semmiféle őrnagyot nem látott, hogy ő olyankor imádkozás közben oly extasisba esik, hogy se nem látja, se nem hallja azt, ami körülötte történik.

Mintha most is látnám Izsák Tomicsot, hogyan vonta ki magát szombati napokon a munkától és mint igyekezett törvénye szerint minél tétlenebbül heverni. És milyen képtelen adomákat mesélt el, mikor imáit elvégezte és hozzám jött, és milyen hirekkel kedveskedett Pétervárról, azt erősítgetve, hogy azokat zsidó hitsorsosaitól, ezek pedig első kézből szerezték.

De már nagyon is sokat beszéltem Izsák Tomicsról.

A városban mindössze csak két fürdő volt. Az egyik, melyet egy zsidó tartott fönn, szobákra volt osztva és minden szoba használata 50 kopekbe került; így tehát ezt csak is a gazdagabbak vehették igénybe. A másik fürdőt a köznép használta. Ez egy ódon, szűk és piszkos épület volt. Ebbe vezettek bennünket. Hideg, de derült nap volt; a rabok rendkívül örvendtek annak, hogy megszabadulnak egy kis időre a fegyházból és megtekinthetik a várost. Tréfának és nevetésnek nem volt vége az egész úton. A város bámulatára, töltött fegyverekkel egy egész csapat katonaság kísért bennünket. A fürdőhöz érve, két, egymást felváltó csapatra osztottak bennünket, a míg az első kifürdte magát, a második rész addig a fürdő hideg előszobájában várakozott, ami a fürdőhely-szűke miatt elkerülhetlen volt. Mindamellett mégis oly szűk volt a hely, hogy még elképzelni is bajos, hogy miként fért el abba a raboknak fele része is. Petrov nem maradt el tőlem; ő minden felhívás nélkül, maga jött hozzám és ajánlkozott rá, hogy meg fog mosni. Petrovval együtt szolgálatomra állott Baklusin is, az elkülönített osztályból, kit nálunk utásznak neveztek és a kiről már tettem említést, mint egyik legkedélyesebb és legkedvesebb rabtársamról, aminthogy valóban az is volt. Nagyon hamar megismerkedtünk volt egymással.

Petrov még a vetkezésben is segítségemre volt, amennyiben még nem szoktam hozzá, és e miatt nagyon sokáig vetkőztem, pedig az előszobában csaknem olyan hideg volt mint az udvaron. Megemlitem itt, hogy a fogoly, míg bele nem gyakorolja magát, nagyon lassan vetkőzik. Először tudni kell gyorsan az alsó bilincspárnákat leoldani. E bilincspárnák bőrből vannak és a fehéreneműre jönnek, a hova a bilincs gyűrűje esik. Egy pár bilincspárna ép egy ezüst hatkopekesbe kerül. Minden fogoly, természetesen, saját költségén szerzi be azokat, mert bilincspárnák nélkül nem lenne képes járni. A bilincsgyűrű nem fogja körül feszesen a lábat, minek következtében, ha a bilincsek nem volnának kipárnázva, egy napi mozgás után véresre horzsolnák le a bőrt. De a bilincspárnák levétele még nem nehéz, sokkal nehezebb ennél a fehérenemű kihúzása a bilincsek alól. Ez valószínű boszorkányság. Levetve az alsó fehéreneműt, például a bal lábról, azt a bilincsgyűrűn kell keresztül huzni, azután a lábat szabaddá téve, a fehéreneműt ismét a bilincsgyűrűn huzni keresztül; ezután a bal lábról lehuzott fehéreneműt a jobb láb bilincsgyűrűjén kell áthuzni, mire ismét visszafelé is keresztül kell huzni a gyűrűn. Ép így megy végbe a fehérenemű-váltás is. Erre először egy Korenes nevű fogoly tanított meg bennünket, egy volt rablóvezér, ki öt évet töltött lánczban. A foglyok azonban hamar megszokják ezt és minden nehézség

nélkül hajtják végre. Petrovnak pár kopeket adtam, hogy lássa el magát szappannal és szivacsosal; a foglyok, igaz, kaptak szappant, de oly apró darabot, hogy alig volt elegendő a lábak megmosására. Szappant, szivacsot, süteményt, sbitenjt*) és forró vizet a fürdő előszobájában lehetett venni. Minden egyes fogolynak egy csésze forró víz járt ki a fürdőtulajdonostól; ki azonban tisztábbra akarta magát megmosni, az egy garasért még egy csészét vehetett, a melyet neki egy arra szolgáló ablakon át, nyújtottak be a fürdőszobába. Levetkezés után Petrov csaknem karonfogva vezetett be, azt adván okul, hogy nem tudok járni bilincsben. »Huzza fel magasabbra, mondogatta támogatás közben, — itt pedig óvatosan lépjen, mert kűszöb következik.« Nekem kissé terhemre volt Petrov szolgálat-készsége és iparkodtam meggyőzni, hogy a magam lábán is el tudok menni; de ezt ő semmi áron sem akarta elhinni. Valósággal úgy bánt velem, mint egy kiskorú gyermekkel, akit mindenki támogatni köteles. Petrov nem volt szolgám, ha megsértettem volna, tudta volna: mikép bánjon el velem. Szolgálataiért pénzt nem ígértem neki, de ő nem is kért. Mi ösztönözhetette hát őt arra, hogy annyira kedvembe járjon?

Mikor feltárult a fürdő ajtaja, azt hittem,

---

*) Meleg ital, mely vízből, mézből, mályva- vagy babérlevélből áll.

hogy a pokolba kerültem. Képzeljének önök egy tizenkét öl hosszú és ugyanilyen széles szobát, amely tömve volt emberrel. Lehattunk vagy nyolczvanan, miután a foglyok két csoportra voltak felosztva, és összesen csaknem kétszázan jöttünk el a fürdőbe. Szemet maró gőz, piszok, zaj és akkora tolongás volt a helyiségben, hogy az ember a lábát sem tudta hová tenni. Megrémültem mindettől és vissza akartam menni, de Petrov legott fölbátorított. Mindenféle akadályokba ütközve, mások fejain és testein átlépve, végre eljutottunk a padokhoz, melyeken azonban minden hely el volt foglalva. Petrov értésemre adta, hogy a helyet meg kell vásárolni és legott alkuba is bocsátkozott egy fogolylyal, aki az ablaknál ült. Egy kopekért átengedte helyét, melyet Petrov haladéktalanul ki is fizetett, minden eshetőségre számítva, a markába szorítva hozta be magával a pénzt. Ő maga a pad alá helyezkedett el, hol pokoli sötétség uralkodott és a ragadós piszok újjnyi vastagságban volt leülepedve. A padok alja is mind el volt foglalva; ott is hemzsegett a nép. A földön nem volt egy tenyérsnyi hely sem szabadon. Sokan czölöpökként állottak az ülők között, kezükben tartva a forró vizescsészét és állva mosták le nagyjából testüket. A piszkos víz épen a földön heverők beretvált fejekre csurgott alá. Kevesen mosták magukat. A köznép nem igen szokott mosakodni forró vízzel és szappannal, ők inkább gőzölögtetik magukat és csak hideg vízzel öntik

le testüket. Gőzt időközönként bocsátottak be. Ez forró volt s csak úgy perzselte a bőrt. Bilincsek zörgése közt csaknem valamennyien ordítottak és zajongtak... Némelyek, kik helyet akartak változtatni, megbotlottak a szomszéd bilincseiben s az ülőkre hullottak, ami éktelen káromkodást és zajt idézett elő. Pizok s lárma mindenfelől. Mintha valamennyien ittasok vagy nyavalyatörősek lettek volna, úgy nyöszörögtek és jajveszékelték. A fürdő előszobájának ablakánál, melyen át a forró vizet adogatták, eszeveszett ordítások, káromlások és szitkozódások hangzottak. A forró víz az ülők fejére és testeire ömlött szét, még mielőtt célhoz jutott volna. Olykor-olykor a félig nyitott ajtón vagy az ablakon bajuszos katonafej jelent meg fegyverrel kezében, hogy a fürdőzők közé pillantson, vajjon nincs-e rendetlenség. A foglyok beretvált fejei és gőztől kipirult testeik azokat még visszataszítóbbakká tette. A kipirult hátakon még feltünőbbek lettek a vesszőzések és botozások nyomai, olyannyira, hogy úgy látszott, mintha újra kisebesültek volna. És mily borzasztó ütésnyomok! Borzongás futott végig rajtam, mikor rájuk néztem. Izsák Tomics a legmagasabb polczról torkaszakadtából kaczagott. Nagyon szeretett gőzben lenni; egy kopekért valakit fürdőszolgának fogad föl, de ez nem birva kiállani a forró gőz erejét, eldobja a szivacsot és kiszalad, hogy hideg vízzel lehűtse magát. Izsák Tomics nem esik e miatt

zavarba, de felfogad egy másikat, egy harmadikat. »Derék ficzkó vagy, Izsák Tomics, a gőz egészséges!« kiáltották neki alólról a foglyok. Izsák Tomics e pillanatban abban a tudatban, hogy fölötte áll valamennyi fogolytársának, mert azok alig érnek derekáig, rikácsoló kiabálással dalolja kedvencz nótáját: lya-lya-lya-lya-lya. Eszembe jutott, hogy ha valamennyien összekerülnénk egyszer a pokolban, leginkább hasonlítana az e helyhez. Nem állhattam ellent, hogy ezt ne közöljem Petrovval, aki csak körülnézett és hallgatott.

Az ő számára is akartam magam mellett helyet vásárolni, de ő lábaimnál foglalt helyet és kijelenté, hogy neki ott igen jó. Baklusin e közben vizet vásárolgatott számunkra és a lehetőséghez képest vagy tele, vagy félig telve nyújtotta oda nekünk a csészéket. Petrov kijelenté, hogy tetőtől talpig meg fog engem mosni, mert »csak így leszek teljesen tiszta.« Beszappanozott egészen. »Most a lábacskaít fogom megmosni,« tevé hozzá befejezésül. Ellenkeztem vele, azt mondtam, hogy magam akarom azokat megmosni, de nem engedte és így rá bízta magam teljesen. A »lábacskaít« kicsinyített elnevezésben nem volt semmi szolgai; Petrov egyszerüen azért nem nevezhette lábagnak, mert megkülönböztetést akart tenni köztök s a többi fogoly lábai között.

Oly nagy óvatossággal és gyöngédséggel mosta meg minden tagomat, mintha csak porcellánból

való lettem volna, ezután bekisért a fürdő előszobájába, segített felöltözködnöm és csak miután teljesen elkészültem öltözködésemmel, futott vissza a fürdőbe, hogy magát kigőzöltesse.

Mikor hazatértünk, egy pohár theával kínáltam meg. A theát sohasem utasította vissza; azt mindig megitta és megköszönte. Ez alkalommal egy korty buzapálinkával kínáltam meg, melyet fölhörpintve, ugyancsak mondogatta, hogy most már teljesen föléledt, mire aztán ott hagyott és a konyhába ment, mintha ott nélkülözhetlen lett volna. Helyette Baklusin látogatott meg, akit még a fürdőben hívtam meg egy csésze theára.

Nem ismerek kellemesebb embert Baklusinnál. Igaz, nem hagyott helybe semmit sem másoknak, gyakran vitatkozott és nem szerette, ha valaki dolgaiba avatkozott, — szóval meg tudta állani helyét. De a vita sohasem tartott soká, őt — úgy látszik — mindenki szerette nálunk. A hová belépett, mindenütt örömmel látták. Őt még a városban is ismerték, mint a világ legvigabb emberét, akit jókedve sohasem szokott elhagyni. Magas termetű, harmincz éves, bátor tekintetű és eléggé csinos arczu ember volt. Arczát oly nevetségesen tudta fintorgatni, hogy a körülállók csaknem megpukadtak a nevetéstől. Igen tréfás ember volt, tréfáiért azonban soha senki sem haragudott meg. Velem mindjárt fogságom első napjaiban ismerkedett meg. Elmesélte, hogy katonának a fia, hogy

egykor az utászoknál szolgált, a hol még a magas ranguak is igen szerették. Mikor velem megismerkedett, azonnal Pétervárról tudakozódott. Még könyveket is olvasott. Mikor theára hozzám jött, megelőzőleg az egész laktanyát megneveltette, elbeszélve, hogyan szedte rá ma reggel S. hadnagy az őrnagyot, és helyet foglalva mellettem, elégedett arcczal közölte velem, hogy a szini előadás úgy látszik meg fog tartatni. A várfogságban sátoros ünnepek alkalmával szini előadásokat rendeztek. Néhányan színészeknek csaptak fel és lassanként díszleteket is készítettek. A városból néhányan megígérték, hogy átengedik ruháikat, sőt egy tiszt szolga utján tiszt ruhához is reméltek jutni. Csak az őrnagynak vagy térparancsnoknak ne jutna eszébe az eltiltás, úgy a mint ezt a mult évben tette. De a mult év karácson ünnepén az őrnagy rossz kedvében volt; pénzt vesztett és e mellett még föl is bosszantották, azért tiltotta be bosszúból. Szóval, Baklusin izgatott lelki állapotban volt. Észrevettem ebből, hogy ő a szini előadás megtartásának a legmelegebb szószólója és nekem mindjárt szavamat kellett adnom, hogy az előadáson jelen leszek. Baklusin öröme a szini előadás megtartása fölött tetszett nekem. Szót szó követte és mi igen bele melegedtünk a beszélgetésbe. A többi között azt is elbeszélte nekem, hogy nem mindig szolgált Pétervárott, hogy ott csak vád alá lett helyezve és mint altiszt R—be lett küldve.

— Innen pedig ide deportáltak, fejezte be Baklusin.

— És ugyan miért? kérdém.

— Miért? Mit gondol, Alexander Petrovics, hogy miért? Hát azért, mert szerelmes lettem.

— No, ezért még nem küldenek senkit Szibériába, jegyzém meg nevetve.

— Igaz, tevé hozzá Baklusin, — igaz, hogy e mellett még egy ottani németet is lelöttem zsebpisztolyommal. Bizony egy németért nem érdemes valakit Szibériába számüzni; ítélje meg maga!

— Mégis, hogyan esett ez meg? Mondja el, engem igen érdekel.

— Ez bizony, Alexander Petrovics, nagyon mulatságos történet.

— Annál inkább. Mondja el.

— Ha kívánja, úgy hát teljék kedve . . .

Egy gyilkosságnak bár nem mulatságos, de eléggé különös történetét hallgattam végig . . .

— A dolog így esett meg, kezdé Baklusin. — Mikor R—be áthelyeztek, úgy találtam, hogy a város szép és nagy, csakhogy sok a német benne. Én, természetesen, még igen fiatal ember voltam, előljáróim előtt jó hirben állottam, félrechapott sipkában sétálgattam és kacsintgattam a szép német lányokra. Egy Lujza nevű német lányka meg is tetszett nekem. Házsártos, öreg nagynénjénél lakott s fehérnemümosással keresték kenyerüket. Eleinte csak az ablak alatt sétálgattam, de később

mégis sikerült barátságot kötnöm vele. Lujza oroszul is szépen beszélt. Eleinte csak enyelegtem vele, de később így kinyilatkozott: Sasa, meglásd, ha elveszel, nem hozok rád szégyent. Egész örömmel hozzám jött volna. Elvégre is miért ne, úgy tudott hizelegni, hogy gyönyörűség volt hallani és oly becsületes volt, mint kevés más leány. Hajlandó is voltam őt nőül venni. Már az alezredes elé készültem járulni kérelmemmel... Egyszerre azonban azt látom, hogy Lujza kimarad a szokott találkákra... Levelet irtam neki; de választ nem kaptam. Mi történhetett? tünődtem magamban. Ha megcsalt volna, bizonyosan tudatja ezt velem; de itt a nagynéni játszik közre. A nagynéni házához nem mertem eljárni; ő, ha tudott is viszonyunkról, mi mégis csak lopva mertünk összejönni. Majd eszemet vesztettem. Megpróbáltam utoljára írni s levelemben kijelentettem, hogy ha nem jön, magam megyek el a nagynénjéhez. A leány megijedt és eljött. Sirva panaszkolta el, hogy egy éltes német órás, valami Schultz nevű, aki nekik távoli rokonuk is, nőül akarja őt venni. Azt mondja, hogy boldoggá akar tenni, hogy ő erre már rég elhatározta magát, hogy eddig hallgatott és csak a kedvező alkalomra várt. — Látod, Sasa, szólt hozzám a leányka, ő gazdag ember és ez reám nézve nagy szerencse; csak nem akarod utját állni szerencsémnek? A leányra néztem: az sírva fakadt és megölelt..... Eh, gondoltam, igaza van! Egy katona, még ha

altiszt is, nem nyujthat elég biztosítékot a családi életre nézve. — Így hát Lujza, Isten veled; nem állom utját a szerencsédnek. De legalább csinos ember? — Nem, mondta a leány, — öreg, nagy, hosszú orru . . . . tevé hozzá nevetve. Elváltunk. A sors nem nekem rendelte! gondoltam magamban. Másnap az órás boltja elé mentem, Lujza megmondotta volt az utcát. Az üvegajtón benézve, látom, hogy a boltban egy negyvenöt év körüli német ül és egy órával foglalkozik. Orra kampós, szemei kidülledtek; frakk és magas, felálló gallér volt rajta. Nagyot köptem az undortól, be akartam törni az ablakot, de nem tettem, hanem csendesesen mély gondolatokba merülve, haza felé vettem utamat. Este vissza tértem a laktanyába; nyoszolyámra feküdtem, és — és — hiszi-e Alexander Petrovics, — sírni kezdtem . . .

Így telt el az első, második, harmadik nap. Lujzával nem találkoztam. Ezalatt egy komától hallottam (ez egy öreg mosóné volt, a kihez Lujza néha-néha ellátogatott), hogy a németnek tudomása van szerelmünkről, azért akarja, hogy a menyegző mielőbb meglegyen. Különben még egy-két évig várt volna. Lujzával esküt tétetett, hogy engem nem fog többé ismerni. Még azt is hallottam, hogy vasárnap reggelire vannak meghíva, s hogy egy öreg rokon is lesz ott, aki egykor kereskedő volt, de most már teljesen el van szegényedve és mint pinczefelügyelő van valahol alkalmazva. Mikor

megtudtam, hogy vasárnap mindent el fognak végezni, annyira kétségbeestem, hogy nem bírtam magammal. Ezen és a következő napon mindig ez a dolog gyötörte lelkemet. El kellene emészteni ezt a németet, gondolám magamban.

Vasárnap reggel egyébbel nem tudtam foglalkozni; a mint vége volt a reggeli isteni tiszteletnek, felugrottam, magamra vettem köpenyemet és a némethez indultam. Azt gondoltam, hogy valamennyien együtt lesznek. Tulajdonképen miért is indultam el a némethez, mit akartam ott végezni — mostanáig sem tudom. De a pisztolyt, melyből még gyermekkoromban lövöldöztem, minden eshetőségre készen a zsebembe dugtam. Oly rossz fegyver volt, hogy már alig lehetett elsütni, azonban mégis golyóra töltöttem meg; ha ki akarnak üzni, gondoltam magamban, vagy durván bánnának velem, e pisztolylyal megfélemlítem őket. Megérkezem. A műhelyben senki sem volt, valamennyien a hátulsó szobában voltak. Kivülök nem volt egy lélek sem. A németnek mindössze egy cselédje volt, aki egyszersmind szakácsné is. Végig mentem a bolthelyiségen, a szoba ajtaja zárva volt. Szívem erősen dobogott, megállottam és hallgatóztam: németül beszéltek. Lábammal teljes erőmből löktem egyet az ajtón, mire azonnal fölnyílt. Az asztal terítve volt, rajta borszesz felett kávé főtt: egy tányéron kétszersült, a másikon pedig kolbász és apró hering volt; a tányérok mellett egy üveg

bor és egy üveg pálinka állott. Lujza és nagynénje a diványon ültek és velük szemben egy széken maga a német frakkban és felálló magas gallérral. Tőlük oldalt ült az öreg rokon és hallgatott. Amint beléptem, Lujza elhalványodott. A nagynéni felugrott, de ismét leült, a német pedig elkomorodott. Majd haragosan fölkelt és elém jött:

— Mit akar ön?

Zavarba jöttem, de csakhamar elfutott a méreg.

— Mit akarok! Azt, hogy fogadj mint vendéget és kínálj meg pálinkával. Vendégül jöttem hozzád.

A német elgondolkodott és így szólt: Foglaljon helyet.

Leültem. — Adj hát pálinkát, szóltam hozzá.

— Ott van, tessék, igyál.

— De jó pálinkát adj. — A harag már a torkomat fojtogatta.

— Pálinkánk egészen jó!

Szégyelni kezdtem magam, hogy semmibe sem vesz. De legjobban bántott az, hogy Lujza rám sem nézett. Ittam és így szóltam:

— Német, miért gorombáskodol így velem? Kössünk barátságot, én e végből jöttem hozzád.

— Én nem lehetek az ön barátja, — ön egyszerű katona.

No, e szókra már elfutott a méreg.

— Ah, te madárijesztő, te kolbászfaló! Hát

tudod-e, hogy most azt teszek veled, amit akarok? Ha kedvem tartja, lelőlek?

Kihúztam pisztolyomat és fejének szegezve, elébe állottam. Nem mert moczczanni senki: az öreg elhalványodott és remegett mint a falevél.

A német hallgatott, de nem vesztette el lélekjelenlétét.

— Nem félek öntől, mondá, és kérem önt, hagyja abba azt a rossz tréfát, mert, mondom, én a legkevésbé sem félek öntől.

— Hazudsz, mert gyáva vagy! Miért nem mersz hát moczczanni?

— Nem, ön ezt nem meri megtenni.

— Miért, — kérdem — miért ne merném?

— Azért, — mondja — mert ez önnek meg van tiltva és önt ezért szigorúan megbüntetnék.

Az ördög tudja, mi lelte az ostoba németet. Ha nem tüzel fel ő maga, mai napig is élne.

— Hát azt mondog, hogy nem merem megtenni?

— Nem!

— Nem merem?

— Határozottan nem!...

— Nesze hát, te kolbászfaló! Amint a pisztoly elsült, a német megtántorodott és egy székre esett. A vendégek lármázni kezdtek.

Erre a pisztolyt zsebembe tettem és haza

mentem. A laktanya kapujánál a pisztolyt a gaz közé hajítottam.

Haza érve, ágyamra vettem magam és elgondolkoztam. Hátha mindjárt elfognak? tünődtem magamban. Elmulik egy óra, elmulik a másik, és értem még sem jött senki. Este felé nagy aggodás fogott el; kimentem. Lujzával minden áron akartam találkozni. Az órás-bolt előtt elhaladva, legott láttam, hogy azt nép és rendőrség veszi körül. A komaasszonyhoz mentem és arra kértem, hívná ki Lujzát. Alig vártam pár pillanatig, mikor látom, hogy Lujza kijön, a nyakamba veti magát és zokogva mondja: »Ennek a szerencsétlenségnek egyedül én vagyok az oka, minek is fogadtam szót a nagynéninek.« Elbeszélte azt is, hogy a néni a törtétek után haza ment és annyira megijedt, hogy belebetegedett. Ő nem szólt senki-nek sem a dologról, még nekem is megtiltotta: törtétnék, aminek történnie kell, mondá. Minket azon este ott senki sem látott. Az órás még a cselédjét is elküldte otthonról, annyira félt, hogy megtudja nősülési szándékát, amiért az a szemét kikaparta volna. A segédek közül sem volt otthon senki, ezeket is mind eltávolította. Mindent ő maga rendezett el így. Rokona, kinek azelőtt sem lehetett soha szavát hallani, a törtétek után vette sipkáját és elsőnek távozott el. Bizonyosan ő is hallgatni fog, mondá Lujza. Úgy is történt. Két hétig senki sem jött értem, de még gyanu sem

férkőzött hozzám. E két hét alatt, — hiszi vagy nem, Alexander Petrovics, — a boldogság kelyhét fenékgig ürítettem. Lujzával mindennap találkoztam, Ő egész odaadással függött rajtam. »Utánad megyek, bárhová küldenek is!« mondá sírva. Azt hittem, hogy meghasad a szívem, annyira megsajnáltam őt akkor. Két hét múlva aztán elfogtak. Az öreg és a nagynéne összebeszéltek és feljelentettek...

— Nos, az hogy történt, — szakítám félbe Baklusint, — hisz önt ezért legfeljebb tiz-tizenkét évre ítélhették el és büntetését valamely városi fogságban is kiállhatta volna; ön pedig husz évre van elítélve, még pedig az elkülönített osztályban. Mi ennek az oka?

— Ennek is megvan az oka. Mikor a hadbíróság elé állítottak, a kapitány a leggyalázatosabb szavakkal illetett. Ezt nem birván eltűrni, azt mondtam neki: »Miért szidalmazol? Hát nem látod, gazember, hogy a tükröt tartom szemed előtt!« Erre ügyem rossz fordulatot vett, a vizsgálatot megújították ellenem és ujolag négyezer botra és különosztályra ítélték. Mikor kivezettek a büntetés kiállítására, kijött a kapitány is: engem megvesszőztek, őt pedig megfosztották rangjától és közkatonának Kaukázusba küldték. A viszontlátásig! Petrovics Sándor. A szini előadáskor látogasson meg bennünket.

X.

Krisztus születésének ünnepe.

Végre elérkezett az ünnep. A foglyok már előtte való este nem mentek munkára. Sokan a szabó- és más műhelyekbe mentek; a többiek elszéledtek, és ha ki is voltak valahová rendelve, valamennyien, egyenkint vagy csoportosan, azonnal visszatértek a várfogházba és ebéd után már senki sem távozott onnan. Reggel is mindenki csak a saját dolgával törődött: némelyek bort csempészttek be, mások a költség beszerzésére fordították idejüket, vagy pedig pajtásaikat látogatták meg avagy a teljesített munkák után járó pénzt szedték be. Baklusin és a többi, akik a szini előadás rendezésére vállalkoztak, ismerőseiket járták be, különösen a tiszti szolgákkal barátkoztak, hogy tőlök a szükséges ruhákat beszerezzék. Sokan csak azért vágtak gondteljes arcot, mert mások is fáradoztak, és bár néhányának egy csepp kilátása sem volt arra, hogy pénzt kapjanak, mégis úgy mutatták, mintha ők is pénzt várnának valahonnan; szóval mindenki valami változást, valami különös eseményt várt a holnapi napon. Este felé a rokkant katonák, kiket a rabok bevásárlásokra küldtek szét, tömérdek ennivalóval tértek vissza, hoztak marhahúst, malacot, sőt libát is. Sokan a foglyok közül, még a legzerényebbek és legtakarékosabbak is, kik egész éve n

át gyűjtötték kopékjaikat, kötelességüknek tartották e napon megnyitni erszényüket, hogy méltó módon megünnepeljék a bőjt utáni első napot. A holnapi napra még a foglyok körében is serényen készültek; oly ünnep volt, melyet a törvény biztosított számukra. E napon a rabokat nem volt szabad munkára küldeni; ily nap csak három volt egy évben.

Aztán ki adhatna számot arról, hogy hány emlék merült tel a világból kiközösített foglyok lelkében ezen a napon! A nagy ünnepnapok élesen vésődnek az emberek emlékébe, még akkor is, ha a távol gyermekkor idejét idézik vissza. E napok a nehéz munkáktól való üdülésre és a családi összejövetelekre voltak rendelve. A számkivetésben azonban csak a szomorúságot és fájdalom megújulását jelentik a rabok életében. Ez ünnepélyes nap iránt érzett tiszteletnek megvolt bizonyos formszerűsége: kevesen sétáltak; valamennyi igen komoly volt és valami eszmével látszott elfoglalva lenni, bár igazában sem volt semmi teendőjük. De úgy a tétlenek, mint a sétálók bizonyos ünnepies tartást igyekeznek magukra erőszakolni... A nevetés mintha tiltva lenne. Aki az általános hangulatot még akaratlanul is megzavarta, az ellen kikeltek és megharagudtak reá. A foglyok e hangulata igazán megható volt, mintegy ösztönszerűleg ébredt fel bennök a tisztelet e nap iránt, a melyen a világgal újra némi egyességben érezték magukat, úgy rémlik előttök, mintha még sem lennének oly kitzási-

tott, oly sülyedt lények. Ezt mindnyájau érezték, a mi szemmel látható és érthető is volt.

Akimics Akim szintén nagy előkészületeket tett az ünnepre. Neki nem voltak családi emlékei, mert, mint árva, idegen házban nőtt fel és már tizenöt éves korában terhes szolgálatba lépett; életében nem igen volt része az örömben, teljes csöndben, szabályszerűen és egyhanguan tölté napjait s egy hajszálnyira sem tért el megszabott életrendjétől. Nem volt tulságosan vallásos sem, mert a mély erkölcsi érzet uralkodott a többi emberi tulajdonokon és különleges vonásokon. Szenvedélyei és kívánságai vegyesen jók és rosszak voltak. Ennek folytán az ünnepélyes napot minden nyugtalanság és minden régi, gyermekes emlékek felujtása nélkül, csendesesen és szeliden várta. Általában véve nem is szeretett a multtal foglalkozni. A szabályokat mindenkor szigorú pontossággal hajtotta végre, a nélkül, hogy cselekedeteit mérlegre vetette volna. Ha azt követelték volna tőle, hogy tegye éppen ellenkezőjét annak, amit tegnap tett, ezt is éppen olyan lelkiismeretességgel és pontossággal cselekedte volna. Életében egyszer, egyetlen egyszer tett kísérletet észével élni, és akkor is fogságba került. A leczke nem volt eredmény nélküli reá nézve. És bár a sors megtagadta tőle az elégtételt, hogy megértse, miben hibázott tulajdonképen, mégis azt az üdvös szabályt levonta a maga számára: nem bírálni soha, semmi körül-

ményt, amennyiben — mint a foglyok mondani szokták — »az ítélet nem az ő eszéhez volt mérve.« Oly annyira rabja volt a szertartásnak, hogy még az ünnepi malaczra is, melyet sajátkezüleg sütött meg, oly tisztelettel tekintett, mintha az nem is lett volna egy közönséges malacz, melyet bárki és bármikor megvehetett és elkölthetett volna. Meglehet, hogy gyermekkorában megszokta azt, hogy ünnepnapon az asztalon malaczt látson és innen azt a következtetést vonta le, hogy e napon mulhatlanul malaczpecsenyének kell lenni. És én szentül meg vagyok győződve, hogy ez az ember, ha e napon csak egyszer nélkülözte volna e sültet, egész életén át lelkipurdalást érezt volna a felett, hogy kötelességét nem teljesítette. Eddig kopottas ruhát hordott, de az ünnepen újat öltött magára, melyet már négy hónap előtt kapott, de félretette, hogy az ünnep alkalmára egészen új legyen. Öltözetét még előtte való este vette elő: szétterítette, megvizsgálta és kitisztította. Akimics Akim rendkívül meg volt elégedve ruházatával, amely némileg az egyenruhához hasonlított, felpróbálta s arra a meggyőződésre jutott, hogy a kabát teljesen katonás szabású, mit önelégült mosolylyal konstatált a kis tükreben, melyet üres óráiban aranyos papír keretbe foglalt. Csak a kabát akasztója nem a látszott helyén lenni, amit ő azonnal le is fejtett, helyét ki-mérte és újból fölvarrta. Mire a ruhát ismét összerakta, szekrényébe visszatette és nyugodt lélekkel

várta az ünnepnapot. Feje elég tisztességesen volt leborotválva; de figyelmesen megnézve magát a tükörben, úgy találta, hogy a borotválás mégis csak egyenlőtlen, mire haladéktalanul az őrnagyhoz ment és illő módon, a szabálynak megfelelőleg, még egyszer leborotváltatta fél fejét. És jóllehet, hogy Akimics Akimet a holnapi napon egy lélek sem nézi meg, ő lelkiismerete megnyugtatóra, s hogy teljesen megfeleljen kötelességének, mégis alávetette magát e műtétnek. Elintéztén dolgait, mint legöregebb fogoly a laktanyában, szalmát hozatott és gondja volt, hogy az illő módon széthintessék a földön. Ugyanez történt a többi laktanyában is. Nem tudom mi okból, de karácsony ünnepén nálunk a laktanyákban mindég szalmát szórtak szét a földön. Elvégezve ezt a dolgát is, Akimics Akim imádkozott és nyugalomra tért, hogy reggel minél korábban fölkelhessen. Hasonlóan cselekedtek különben a többi foglyok is. Ez este valamennyi laktanyában a szokottnál korábban feküdt le mindenki. A rendes esti munkák szüneteltek, a kártyázásra pedig nem is gondolt senki. Mindenki a holnapi napot várta.

Végre a várva várt nap beköszönt. Hajnalban, mikor még alig pitymallott, kinyitották a laktanyákat és az őrség altisztje, ki a rabokat jött megszámlálni, boldog ünnepeket kívánva lépett be a szobába. A köszöntésre a rabok hasonló köszönéssel feleltek. Akimics Akim miután gyorsan elvégezte imáját, többekkel együtt, kiknek saját libájuk vagy

malaczuk volt a konyhán, kisiettek oda, hogy utána nézzenek, mi történik ott, hogyan sülnék stb. A sötétségen keresztül laktanyánk hóval befujt és jégvirágos kis ablakain át látható volt, hogy mindkét konyhában, mind a hat kemenczében hatalmasan lobog a még hajnal előtt meggyújtott tűz. Az udvaron, a félhomályban, már jártak-keltek a rabok, mindannyian a konyha felé igyekeztek. Voltak olyanok is — különben nem sokan — kik már a korcsmába is betekintettek. Ezek a legtürelmetlenebbek közül valók voltak. Általában azonban valamennyi jól viselte magát. Mert sem a rendes káromlások, sem veszekedések nem voltak hallhatók. Mindenki tudta, hogy nagy nap ez, és nagy ünnepet ülünk. Voltak olyanok is, kik más laktanyákba mentek, hogy ismerőseiknek boldog ünnepeket kívánjanak. A barátkozás szüksége nyilvánult mindenfelé. Megjegyzem, hogy a rabok egymás között ritkán barátkoztak, nem mondom általánosságban, mert közöttük is akadt egy-kettő olyan, kik ragaszkodással voltak egymás iránt; de az vajmi ritka eset volt. Én szintén kijöttem a laktanyából, a csillagok akkor már tünedeztek és finom ködpára szállt fölfelé. A konyhák kéményeiből füst-oszlopok emelkedtek az égbe. A szembe jövő foglyok barátságosan boldog ünnepet kívántak. Megköszöntem és hasonlót kívántam nekik. Voltak ezek közt olyanok is, akik ez ideig még egy szót sem szóltak hozzám.

A konyhánál egy a katona-laktanyából jövő rab ért utól, aki már az udvar közepén fölismert s egyre kiáltozott utánam: »Petrovics Sándor! Petrovics Sándor!« Megállottam és bevártam őt. Egy kerek és szelid kifejezéses arczu fiatal ember volt, aki ez ideig semmi figyelmet sem tanusított irányomban, de sőt még soha egy szóra sem méltatott; még azt sem tudtam, hogyan hívják. Mikor hozzám ért, boldog mosolylyal ajkán állott meg előttem.

— Mivel szolgálhatok? kérdém csodálkozva, látván, hogy az előttem álló mosolyog, mereven néz rám és hallgat.

— Hát igen, a mai ünnepnapon... motyogta zavartan, és észrevéve, hogy tovább semmit sem tud mondani, ott hagyott és sietve a konyhába ment.

Megjegyzem itt, hogy mi ezután sem jöttünk össze, és a fogságból való kiszabadulásomig ezentul sem beszéltünk egymással.

A konyhában, a sütő kemencze körül, melyen magasra csapott fel a láng, zajos tolongás és ideges kapkodás volt észlelhető; csaknem agyonnyomták egymást a rabok. Mindenki szemmel akarta tartani a maga jószágát; a szakácsok már a fegyházi ebéd készítéséhez fogtak, a mennyiben a mai napon az étkezés korábbra volt kitüzve. Evéshez azonban senki sem fogott, mindenki a papra várakozott, a bőjtöt csak az oldhatja fel. Eközben alig kezdett derengeni, a várfogház bejáratánál már

is fölhangzott az őrsvezető kiáltása: »Ide szakácsok!« E kiáltás ezután minduntalan fölhangzott és csaknem egy órán át minden perczen ismétlődött. Beidéztek a szakácsokat, hogy átvegyék a könyöradományokat, miket a város minden zugából óriási mennyiségben összehordtak. Hoztak kalácsot, kenyeret, túróslepényt, iróstésztát, lepényt, fánkot és más efélét. Úgy hiszem, nem volt egyetlen háztartás sem, mely ne küldött vagy nem hozott volna süteményeiből és ne kívánt volna »boldog ünnepeket« a szerencsétlen raboknak. Voltak gazdag adományok is nagy mennyiségben, finom sütemények; de voltak szegényesek is — garasos zsemlyefélék és két barna tejfellel bekent lepény: ez szegények adománya volt szegények számára. Mindezek egyforma hálával fogadtattak, különbséget nem téve, az adomány minősége s nagysága között. Az átvételre kirendelt rabok levették sipkájukat, köszöntek és boldog ünnepelest kívántak az adományozóknak, mire a konyhába hordták össze az ajándéktárgyakat. Mikor ezeknek már egész halmaza összegyűlt, a laktanyák vénebbjei szólítottak elő, akik az adományokat egyformán osztották szét a laktanyák között. Nem fordult elő semmi vita, minden a legnagyobb egyetértésben ment végbe. Ami a mi laktanyánkra jutott, azt nálunk Akimics Akim egy más rabtárssal osztotta szét; sajátkezüleg nyújtották át az adományt mindenkinek. Nem hangzott a legcsekélyebb ellenvetés, semmi nyoma az

irigységnek sehol; mindenki meg volt elégedve; sőt a gyanúsításoknak is eleje vétetett, mert az adományokat igazán egyformán és igazságosan osztották szét.

Akimics Akim elvégezve dolgát a konyhában, legott gondosan őrizett uj ruháját vette fel és azonnal hozzáfogott az imádkozáshoz. Ez meglehetősen hosszúra nyult. Az imádkozáshoz sokan, többnyire öreg foglyok gyültek össze. A fiatalság nagyobb része nem imádkozott, legfeljebb keresztet vetett magára, még azt is csak a nagyobb ünnepek alkalmával. Akimics Akim elvégezvén imáját, hozzám jött és bizonyos ünnepélyességgel boldog ünnepet kívánt. Én theára hívtam meg, ő pedig malaczpecsenyére hívott meg engem. Rövid idő múlva Petrov jött be hozzám és az ünnep alkalmából üdvözölt. Észre lehetett venni, hogy már eleget ivott. Lihegve lépett be hozzám, alig pár szót mondott, s mintha valami igen sürgős dolga volna, megint a konyha felé sietett. Eközben a katonai laktanyában a pap fogadására tettek előkészületet. E laktanya nem úgy volt építve mint a többi; ebben az ágyak a fal körül voltak elhelyezve, nem pedig a középben mint a többi laktanyában. Ennélfogva ez volt az egyetlen szoba, melynek közepe szabad volt. Bizonyára azért rendezték be e szobát úgy, hogy szükség esetében a foglyok ott összegyűjthetők legyenek. A szoba közepére asztalt helyeztek, tiszta vászonnal leterítették, arra szent

képet állítottak föl és lámpát gyújtottak. Végre megérkezett a pap a kereszttel és szentelt vízzel. Miután imáját és énekét a szent kép előtt elvégezte, a foglyok elé állott, kik ájtatosan, szép sorjában a kereszt csókolásához járultak. Ezután a pap körüljárta az összes laktanyákat és szentelt vízzel behintette. A konyhában megdicsérte fogházi kenyерünket, mely jó ize miatt az egész városban nagy hírben állott, mire a rabok azonnal két frissen sült kenyeret küldtek lakására. A keresztet ugyanazzal a mély tisztelettel kísérték ki, a melylyel fogadták volt.

Pár percze a pap távozása után, eljött az őrnagy és a parancsnok is. A parancsnokot a rabok nemcsak szerették, de tisztelték is. A parancsnok az őrnagy kíséretében körüljárta valamennyi laktanyát, és mindnyájunknak szerencsét kívánt az ünnep alkalmából; betért a konyhába és megizlelte a foglyok ételét. A káposztaleves kitünőnek bizonyult; a nagy ünnep alkalmából minden fogolyra csaknem egy font marhahus jutott. Ezen felül tejbe főtt kása is rotyogott a tűzhelyen. A parancsnok távozása után ebédhez fogtak. A foglyok mindenképen szerették volna az őrnagyot lerázni a nyakukról. Nem szerették annak szemüveg alól kikanaláló éles tekintetét, melyet most is jobbra-balra jártatott, mintha valami rendetlenséget, valami gonosz szándékot akarna felfedezni.

Ebédelni kezdtünk: Akimics Akim malacza

kitünően sikerült. De egy dolog mai napig is fel-foghatatlan marad előttem: az őrnagy távozása után alig öt percz mult el s már is sokan részegek voltak, holott öt percz előtt még mindannyian józanoknak látszottak. Az arczok kipirultak. Cziterások kerültek elő. A beszélgetés izgatottabbá és zajosabbá lett, de azért az étkezés minden nagy rendetlenség nélkül ment végbe. Mindenki jól lakott. — Az öregebb és szelidebb foglyok az ebéd végeztével aludni mentek, hasonlóan cselekedett Akimics Akim is, aki azt tartotta, hogy nagy ünnep alkalomával ebéd után elkerülhetlen az alvás. Egy óhitű szakadár kis ideig szundikált mellette, azután fölment a kemenczére, fölnyitotta könyvét és késő éjjelig imádkozott. Nem tudta megütközés nélkül nézni a »botrányt«, amelyet a mulató rabok idéztek elő. Valamennyi cserkesz az ajtóba ült és kíváncsisággal vegyült megbotránkozással nézték az ittas embereket. Mikor Nurrával találkoztam: »jaman jaman!« szólt hozzám fejét csóválva, — »ah, jaman! Allah meg fog haragudni!« Izsák Tomics a szögletben gyertyát gyújtott és dolgozni kezdett, a mivel láthatóan jelét adta annak, hogy az ünnepet semmibe sem veszi. Itt-ott félreeső szögletekben megkezdődött a kártyázás. A rokkant katonáktól nem féltek, hogy az altiszt meg ne lephesse őket, pedig ez maga is azon volt, hogy semmit se vegyen észre, örökét állítottak föl. Az őrségi tiszt e napon háromszor pillantott be a várfoházba, de soha semmi rendetlenséget

nem látszott észrevenni; a részegség pedig e napon már vétség számba sem ment. A dorbézolás most tetőpontját érte el. Megkezdődtek a vitatkozások. Józan ember azonban több volt mint ittas, és így volt kinek ügyelni a részegekre, a mulatozók mégsem ismertek határt az ivásban. Gazinnak nagy napja volt. A bor csak úgy folyt nála, ezt ő furfangos módon tudta a laktanyába becsempészni. Ő maga egy csepp bort sem fogyasztott el, mindig józan volt s folytonosan pritsche körül forgolódott, mely alatt a bort tartotta. Kész lett volna végig mulatni az ünnepet, csakhogy minél alaposabban kiürithesse a rabok zsebeit az utolsó kopekig. A kaszárnyákban most dalolás hangzott. Sokan saját balalajkáikat (két-három húru czitera) pengetve jártak egyik helyről a másikra. A külön osztályban nyolcz emberből álló dalárda képződött, amely balalajka és gitár kísérete mellett, mondhatom, igen szépen dalolt. Tiszta népdal kevés fordult elő. Csak egyre emlékszem, amelyet elég ügyesen énekeltek el:

Egy leányka este
Szeretőjét leste.

E dalnak itt egy új változatát hallottam, mely addig ismeretlen volt előttem. A dal végéhez néhány versszakot toldtak:

Fiatal menyecske
Fehérlik a háza,
Tündöklő kanala

Vastag lébe ázva,
Ajtó, ablak kiakasztva,
Fehér kalács kidagasztva.

Nagyobb részt úgynevezett fogházi dalokat énekeltek, a melyek különben ismeretesek. Az egyik a »Régen volt« című, — humoros dal, amely leírja, mint mulatott és mily úr volt a fogolyember, míg szabadságát élvezte és most rabságba került.

Az volt elmondva benne, hogy azelőtt pezsgőben uszott és most....

A káposztám vízzel van habarva
És én nagyokat nyelek belőle...

Munkára menve, sokszor hallottam e nótát is:

Vigan éltem mint a dalos legény,
Ez volt nekem a tőkém,
Ezt elvertem és most szegény
Kinlódom a tömlöcz ölén

és így tovább. Eredeti fogoly nóta e következő, amely, úgy hiszem, szintén ismeretes:

Hasad a hajnal; a dob pereg
S reá a fogház ébredez,
Foglár zárainkat nyitja
S irnok mindenkit számba vesz.
Négy fal között, sötétségben
Kínban folyik életünk.
Elpusztulunk mindannyian,
Mindenható ha nem lesz velünk.

Megemlítenő még egy dal, amely még búskomorabb, de dallama elég szép. Ez bizonyosan va-

lami fogoly alkotása mesterkéletlen és nem igen válogatott nyelven. Csak pár versszakot említek belőle:

Nem látom már szülőföldem,
Mert a szemem könybe lábad,
Örök rabság az életem,
Ezért emészt el a bánat.
A ház ormán bagoly suhog,
Visszhangozik erdő, berek;
Én epedek, buslakodom
Csak egyedül, s szűm kesereg.

E dalt gyakran énekelték nálunk, de nem karban, hanem magándalként. Előfordult, hogy valaki üres óráiban kiült a laktanya kapujába, s fejét kezére támasztva, eldudolta e dalt. Szívünk csaknem megrepedt e dal hallatára. Fogházunkban elég kellemes hangú énekest lehetett hallani.

E közben már esteledni kezdett. A mámor és dorbézolás közepette mély fájdalom és bánat sugárzott le az arczokról. Ki egy óra előtt még nevetett, most már valami rejtekben zokogott. Sokan halványan, alig bírva lábaikon állni, ide-oda bolyongtak a laktanyákban és kihívóan kerestek ürügyet a czivakodásra. Azok, kiknek a csendes részegség volt tulajdonságuk, föl keresték barátaikat, és azok előtt öntötték ki bánatukat és tárták föl szívük keservét. E szegény emberek mulatni akartak és vigan eltölteni e nagy ünnepet — és uram Isten! — mily szomorú hangulatban végződött e nap csaknem mindenkire. Valamennyien reménykedő

önámitással élték át. Petrov egyszer-kétszer még bejött hozzám. Nagyon keveset ivott egész nap, úgy, hogy csaknem egészen józan volt. Az utolsó perczig várakozott, valamire, aminek szerinte mulhatlanul be kellett következnie, valami rendkívüli, ünnepélyes és örvendetes esemény után sóvárgott. Bár erről nem szólt senkinek, arczáról és szeméből mégis leolvasható volt a várakozás. Fáradhatlanul járt egyik laktanyából a másikba. De semmi különös sem történt és részegek torzsalkodásain és kimerült arczokon kívül semmi különös nem volt észrevehető. Szírotkin is egyik laktanyából a másikba járt-kelt és szintén várakozni látszott valamire. A laktanyákban ezalatt mind több utálatos jelenet játszódott le. Természetes, sok nevetséges dolog is fordult elő. Engem mégis valami különös levertség fogott el és sajnálkoztam mindnyájukon; nehéz, fülledt meleg volt benn. Kívül két fogoly azon veszekedett, hogy kit vendégeljenek meg. Úgy látszott, már régóta agyarkodtak egymásra. Az egyik minden áron be akarja bizonyítani, hogy a másik csalárdul bánt vele: szó volt valami megvásárolt rövid bundáról, eltagadott pénzről és még egyébről, mely még a mult év farsangjától huzódott... A vádló egy magas, izmos ember volt, és különben békés lelkületű, de ha leitta magát, eljárt a szája és kitérta mi szívéen feküdt. A másik alacsony termetű, testes, kerek arczú, leleményes és igen ravasz ember volt. Lehet, hogy többet ivott

társánál, de alig látszott rajta az ittasság. Vagyonos és jellemes ember hírében állott, de e pillanatban, egy vagy más okból, nem akarta ingerelni könnyen fellobbanó társát, azért egy korcsmába vezette őt; amaz határozottan állította, hogy neki adósa és egyre panaszkodott e miatt.

A korcsmáros a fizetőre bizonyos tisztelettel és a hatalmaskodó barátira a megvetés árnyalatával tekintett. Hogy is ne! mikor nem a saját pénzén iszik, hanem fizettet magának.

— Nem, Szteпка, adósom vagy, mondja a leitatott ember — és a tartozást köteles vagy megadni.

— Oh, nem is koptatom ezért a nyelvemet! felelt Szteпка.

— Nem, Szteпка, hazudsz, állítja az első, átvéve a korcsmárostól a poharat, — adósom vagy, csak nem akarod eltagadni? Hej, Szteпка, csak nyomorult egy ember vagy te!

— No, mit siránkozol? kilocsolod a bort! Ha inni kapsz: becsüld meg magad, és igyál! förmedt a korcsmáros az expansiv barátira, csak nem akarod, hogy holnapig itt melletted álljak!

— Igen, majd iszom, de ne lármázz! Sok szerencsét, Dorofeics Sztepan! kiáltott, poharát magasan tartva és udvariasan fordulva Szteпка felé, akit még egy pillanat előtt nyomorultnak nevezett. — Isten éltesen száz esztendeig! és kiüríté a poharat. — Ezelőtt, barátaim, sok bort tudtam

inni, de most a korom már nem engedi. Köszönöm, Dorofeics Sztepan.

— Nincs miért.

— De azért, Sztepka, mégis azt mondom neked, hogy te sokkal nagyobb gazember vagy nálamnál...

— Én pedig azt mondom, hogy te korhely ficzkó vagy, és — vésd eszedbe minden szavamat — hogy fel is ut, le is ut. Menj, a merre tetszik, és ne kerülj többé szemem elé. Torkig vagyok már veled!

— Hát nem fizeted meg a pénzemet?

— Micsoda pénzt akarsz tőlem, hisz te tökrészeg vagy!

— Ugy-e jó a más pénzét elinni. De az én pénzem fáradsággal és verejtékkal szerzett pénzám. Nem mégysz sokra az én öt kopekemmél ezen a világon.

— Vigyen már el az ördög!

— Előbb téged visz el.

— Pusztulj innen, pusztulj egymásután!

— Gazember!

— Fegyházvirág!

És újra kezdődött a veszekedés, még pedig nagyobb mérvben, mint az itatás előtt.

Amott két barát ül egymás mellett a nyoszolyáján: az egyik magas, testes, piros kinézésű, valóságos mézszáros. Olyan rongyos hogy száncalmat kelt a nézőben. A másik beteges, szikár,

ember, hosszú orral, apró és mindig földre szegzett szemekkel. Ez a művelt osztályhoz tartozik és egykor irnok volt. Társa iránt lenéző modort tanúsított, a mi annak szemmel láthatólag rosszul esett. Ez a két ember egész nap együtt korhelykedett.

— Rajtam felejtette a kezét! kiáltott föl hirtelen a testes alak, bal kezével erősen megrázva az irnok fejét, melyet átkarolva tartott. A kövér ember, ki egykor altiszt volt a hadseregben, megirigyelte részeg barátjának ékes szavait, s most vetélkedni kezdett vele a keresett kifejezésekben.

— Mondom neked, hogy azért neked sincs igazad... kezdé az erkölcsös irnok, mereven földre szegzett szemekkel.

— Hallod, hogy megütött! szakítá félbe emez barátját, mi közben még erősebben rázta a fejét. A világon te vagy az egyetlen, hallod, az egyetlen, a kinek megmondom, hogy megütött!...

— És én ismétlem, hogy az ily fogyatékos igazolás, kedves barátom, csak szégyent hoz a fejedre! veté ellen vékony, udvarias hangon az irnok; de jobb, ha bevallod, hogy az egész veszekedésnek a te házsártosságod az oka...

A kövér ember kissé visszahúzódott, ittas szemeivel zavaros tekintetet vetett az önelégült irnokocskára és hirtelen, minden szó nélkül, nagyot ütött öklével a kis irnok arcába. Ezzel fel volt mondva a barátság a mai napra.

A kedves barát eszméletlenül terült végig a deszkafekhelyén...

Egyszerre az elkülönített osztályból egy ismerősöm lépett be laktanyánkba, egy végtelen jó lelkű és vig legény. Ugyanaz, aki fogságom első napján, a konyhában, az ebéd fölött azon törte a fejét, hogy hol akadhatna egy gazdag emberre, és aki avval dicsekedett, hogy velem is ivott theát. Mintegy negyven éves lehetett, rendkívül duzzadt ajkakkal és nagy husos orral. Kezében balalajkát tartott és gondtalanul pengette hurjait. Nyomában egy alacsony, bozontos fejű rab jött, akit ez ideig alig ismertem. Ezzel az emberrel különben senki sem törődött. Rendkívül különös, bizalmatlan, hallgatag és komoly volt; szabóműhelybe járt dolgozni és minden dolgában különcznek látszott. Most részen, árnyékként lépten-nyomon követte Varlamovot. Különös izgatottság jeleit adta, kezeivel hadonázott, öklével a falat és a pritscheket döngette s csaknem tombolt felindulásában. Varlamov, amint látszott, észre sem akarta őt venni. Megjegyzendő, hogy e két ember azelőtt soha sem találkozott. A kis rabot Bulkinnak hívták.

Varlamov, amint megpillantott engem, elmosolyodott. Én a kályha mellett a pritschen ültem. Megállott előttem, elgondolkozott, azután előre hajolva és ingadozva hozzám jött, majd kissé oldalra hajolt és lassan pengetve hangszerét, ezt énekelte:

Kerek arcza: fehér hab,
 Mint czinege dalolgat,
 Az én kedves galambom.
 Selyem, atlasz ruhája
 Páratlan a pompája
 Ezen a szép világon.

A dal, úgy látszott, teljesen kihozta Bulkint sodrából; kezét magasra emelte s így kiáltott:

— Hazudik, barátaim, hazudik! Egy árva szó sem igaz abból, amit mond, mind hazugság!

— Az öreg Petrovics Sándor tiszteletére! mondá Varlamov és ravasz nevetéssel nézett szemem közé, mire nekem esett csókjaival. Részeg volt. Az »öreg« kifejezést a szibériai köznép megtisztelő hizelgésnént szokta használni, még akkor is, ha e megszólítás husz éves emberre vonatkozik is.

— Nos, Varlamov, hogy érzi magát?

— Hát csak úgy közönségesen. Bocsásson meg, hogy ilyen állapotban vagyok, de aki igazán örül az ünnepnek, az már kora reggel be van csípve! szólt kissé rikácsoló hangon.

— Hazudik, egyebet sem tesz, mint hazudni! kiáltott föl Bulkin, kétségbeesetten dörömbölve a deszka-fekhelyén. De ez úgy tett, mintha szántszándékkal a legcsekélyebb figyelemre sem méltatná, ami fölötte komikus hatást tett, mivel Bulkin reggeltől estig árnyékként követte Varlamovot, csak azért, mert a fejébe vette, hogy minden szavát meghazudtolja.

Megütközött minden mondásán, tördelte kezeit s csaknem véresre verte össze öklét a falon és a deszka-fekhelyen, szembetűnőleg kínoztá az a meggyőződés, hogy Varlamov »mindig hazudik.« Ha nem lett volna kopasz, elkeseredésében bizonyosan kitépi haját. Mintha magára vállalta volna a felelősséget Varlamov minden gyarlóságáért. Ép abban rejlett a komikum, hogy az meg nem figyelt rá.

— Egyre hazudik, egyre hazudik. Egyetlen egy szava sem igaz! kiáltá Bulkin.

— Mi közöd hozzá?! válaszoltak a foglyok nevetve.

— Én elmondhatom önnek, Petrovics Sándor, hogy egykor helyre egy legény voltam és a lányok jó szemmel néztek rám... kezdte hirtelen Varlamov, mintha valami eszébe jutott volna.

— Hazudik! Most is hazudik! szakítá félbe sipító hangon Bulkin. A rabok csak úgy dültek jobbra-balra a kaczagástól.

— Ki is csiptem magamat! Piros ing volt rajtam, a bugyogóm pedig bársony volt; mint valami Butilkim gróf feküdtem otthon, azaz hogy olyan részeg voltam, mint egy svéd, szóval — kell még több?

— Hazudik! mondta határozottan Bulkin.

— Akkoriban atyám után két emeletes kőházat örököltem. De hat év alatt a két emelet leszállt és egyebem sem maradt, mint a kapufél-fák. Olyan a pénz mint a galamb, hol elrepül, hol visszaszáll.

— Hazudik! — kiáltott még határozottabban Bulkin.

— Észretérve, panaszkodó levelet küldtem innen szüleimnek; hátha egy kis pénzeckét küldenének. De azt felelték, hogy nem adnak, mert kikeltem ellenük, mert tiszteletlen voltam irányukban. Már hét esztendeje annak, hogy irtam.

— És választ nem kapott? kérdeztem mosolyogva.

— Nem, válaszolt nagyot kaczagva, miközben orrával mind közelebb jött arczomhoz. — Petrovics Sándor, nekem itt szeretóm van...

— Önnek? Szeretője...

— Onufried a multkor is azt mondta: »hadd legyen az enyim ragyás és csúf, de van sok ruhája; a tied pedig, igaz, hogy szép, de szegény és tarisznyával jár.«

— Valóban?

— Igazán, szegény! felelt a körülállók harsogó nevetésétől kísérve; a laktanya csak úgy rengett a kaczagástól. Mindenki tudta, hogy valami szegény lányhoz kötötte magát, kinek mindössze tíz kopeket adott egy félévre.

— Nos, és mit akar? kérdeztem, mindenáron megszabadulni akarván tőle.

Egy pillanatig hallgatott, megilletődve tekintett reám és udvariasan így szólt:

— Ez okból kegyeskedjék pár kopekkel megajándékozni. Ma egész nap, Petrovics Sándor,

egyebet sem ittam, mint theát, tevé hozzá bánatos hangon, mialatt elvette a feléje nyújtott pénzt, — gyomrom annyira telve van a kotyvadékkal, hogy csak úgy lötyög tőle...

Azalatt, míg a pénzt átvette, Bulkin izgatottsága a legmagasabb fokot érte el. Kétségbeesetten hadonázott kezeivel és csaknem sírt dühében.

— Emberek! kiáltott a jelenlevők felé fordulva, — ne higgyetek neki! Folyvást hazudik. Amit mondott, az mind csupa hazugság!

— Mit törődöl vele? kiálták a rabok, csodálkozva dühösségén, — de különös ember vagy!

— Mert nem szabad hazudni! kiálta Bulkin szikrázó szemekkel és öklével egész erővel ütve a deszka-fekehelyét, — nem engedem, hogy hazudjék.

Valamennyien kaczagtak. Varlamov zsebre téve a pénzt, gyors léptekkel ott hagyta a laktanyát, természetesen a korcsmároshoz ment. Csak most látszott Bulkint első ízben észrevenni.

— No, menjünk! mondá neki, megállva a küszöbön, mintha csak reá várakozott volna. Te csökönyös! tette hozzá és megvetőleg előre bocsátotta az elkeseredett Bulkint, mire ismét pengetni kezdé balalajkáját.

De legyen ennyi elég a zürzavar leírásából.

Az ünnep nap véget ért. A rabok mélyen alszanak deszka-fekehelyeiken. Álmukban most sokkal többet beszélnek, mint máskor. Itt-ott még

kártya mellett virasztanak. A várva várt nap így mult el. Holnap ismét hétköznap, ismét kényszer-munka.

XI.

A szini előadás.

Az ünnep harmadik napjának estéjére volt kitűzve színházunkban az első előadás. Nagy volt a készülődés, de mivel a színészek mindent maguk közt elvégeztek, mi mit sem tudtunk a dolog állásáról. Még azt sem tudtuk, hogy mit fognak játszani. A műkedvelők e három nap alatt, míg a munka szünetelt, minden lehetőet elkövettek, hogy beszerezzék a szükséges jelmezeket. Baklusin, mikor velem találkozott, ujjait pattogtatta a meglegedéstől. Úgy látszik, hogy az őrnagy-térparancsnokról szóló versezetet is gondolt ki. Mi különben azt sem tudtuk, van-e annak tudomása a színházról. Ha igen, úgy határozottan megengedte. Úgy hiszem, volt tudomása, csak beleavatkozni nem akart a dologba, jól tudván, hogy, ha betiltja, még rosszabb lesz, mert a rabok rakonczátlansághoz és részegeskedéshez fognak; így hát sokkal helyesebb, ha foglalkoznak valamivel. Ilyen gondolkozást azért tételezek föl az őrnagyról, mert ez a legtermészetesebb, legbiztosabb és legjózanabb. Sőt azt lehet mondani, hogyha a rabok önmaguktól nem jöttek volna erre a gondolatra, úgy az előljáróságnak

kellett volna ilyesmit kigondolni. De minthogy őrnagyunk mindig másképp gondolkodott, mint a többi emberek nagy része, nagy hibát követnék el, ha egyenesen felteszem róla, hogy tudomása volt a színházról és megengedte az előadást. Olyan ember, mint az őrnagy, nem lehetett el a nélkül, hogy valakit el ne nyomjon, valamit mástól el ne vegyen, jogait el ne kobozza — szóval a nélkül, hogy rendet ne csináljon. E tulajdonságáról ismeretes volt az egész városban. Mit gondolt ő azzal, hogy az ilyen rendszabályozás következtében a fogházban lázongások ütnek ki?

A kihágások ellen törvény van (így vélekednek az olyanok, mint őrnagyunk) és a rakonczátlan fegyenczek megzabolázására csak a szigor és a törvény folytonos és szószerinti betartása az egyedüli módszer. A törvénynek e könyörtelen végrehajtói nem látják be s nem is képesek belátni, hogy a törvény szószerinti értelmezése nem más, mint a törvény szellemének meg nem értése, s ez soha sem vezet célhoz és csak rendetlenséget és makacsságot szül. »A törvény szabja ezt elő, ennél több nem kell« mondják az ilyenek és csodálkoznak, ha valaki a törvényen kívül még lelkiismeretet és józan észet követel. Ez utóbbi soknak, mintegy felesleges, rendbontó fényezésnek látszik, mely csak kényszerrel és korlátozással jár.

Akármiképen álljon is a dolog, a legöregebb altsízt nem ellenkezett a rabokkal, ezeknek pedig csupán

csak erre volt szükségük. Határozottan mondhatom, hogy a színház és a hálaérzet azért, mert engedélyt adtak megtartására, volt oka, hogy ünnepnapokon a várfogházban semmi komolyabb rendetlenség, czivódás vagy lopás nem fordult elő. Magam voltam szemtanuja, hogyan fogdostak össze néhány dorbézolót és veszekedőt, csakhogy valamikép ezek miatt be ne tiltsák az előadást. Az altisztnek a rabok szavukat adták, hogy minden a legnagyobb csendben fog végbemenni és mindenki jól fogja magát viselni. Örömmel fogadták és szavukat szentül betartották; a raboknak az is hízelt, hogy biznak szavukban. Megjegyzendő különben, hogy az előjárásnak könnyű volt megengedni a színi előadást, mert az semmi áldozatába sem került. A jelmezek a foglyok ládáiban voltak elrejtve. Mielőtt megismeretném a színház berendezését, s a jelmezeket, mondok egyet-mást a színlapról és az előadandó színdarabról.

Kézzel írott színlap volt. A második és harmadik előadásnál Baklusin a tiszt urak és előkelő vendégek részére, kik színházunkat már az első előadás alkalmával megjelenésükkel megtisztelték, irt egyet. Mivel a városban nem volt színház, az a nézet volt elterjedve, hogy a várfogházi színház híre messzire fog elszárnyalni. A foglyok a legcsekélyebb sikernek is örültek, sőt dicsekedtek is vele. »Ki tudja — gondolkodtak és beszélgettek egymás között — hátha a felsőbb hatóság is értesül és eljön.

Akkor meggyőződhetik majd, hogy milyenek a rabok. Ez nem közönséges katonai előadás, holmi kitömött állatokkal, úszó csónakokkal, két lábon járó medvékkel és kecskékkal. Itt színészek vannak, igazi színészek, akik uri szindarabokat adnak elő; ilyen színház nincs a városban. Mondják, hogy Abroszimov tábornoknál volt egyszer szini előadás, de az csak jelmezeiben multa felül a mienket, a társalgásban azonban nem. Lehet, hogy a mi színházunk hire a kormányzó fülébe is eljut, s akkor — kérlek, az ördög nem alszik, — még az is ellátogat ide...» Szóval a foglyok képzelődése, különösen az első siker után, az ünnepek alatt a legfelsőbb fokra hágott. Valóságos gyermekek voltak, daczára hogy némelyikök már tul volt a negyven éven is. Ámbár színlap nem volt, mégis ismertem főbb vonásaiban a tervbe vett előadást. Első darab volt a »*Filatka és Mirosa vagy a Vetélytársak*.« Baklusin még előadás előtt dicsekedett előttem, hogy a Filatka szerepe, melyet ő vállalt magára, úgy lesz előadva, a hogyan még a pétervári színházban sem képesek előadni. Járt-kelt a laktanyákban és minden szégyenkedés nélkül dicsekedett, olykor-olykor szerepének egy részletét elszavalva. Különben be kell ismerni, hogy a rabok minden tekintetben kitettek magukért és megőrizték méltóságukat. Az előadás napján az érdeklődés mód nélkül föl volt csigázva, mert mindenki kíváncsi volt: hogy állják meg helyöket a foglyok és mit fog az őrnagy csele-

kedni? Lesz-e az előadásnak oly sikere, mint a múlt évben? stb. Baklusin azzal dicsekedett előttem, hogy a színészek nagyszerűen betanulták szerepüket, hogy Filatka menyasszonyt Szirotkin fogja játszani, — majd meglátja, mily nagyszerűen néz ki női ruhában! mondta szeméit hunyorgatva és nyelvével nagyot csattantva. A jótevő asszonyságnak lesz fodros ruhája, prémegallérja és napernyője; a jótevő birtokos pedig nádbottal kezében, tisztí kabátban vállrojtokkal jelenik meg. Ezután következett a második darab és ez dráma volt ilyen címmel: »A falánk Kedril.« E darabról semmit sem tudhatam meg előzetesen, pedig a címe rendkívül érdekelt. Az egész, amit megtudhattam róla, csak annyi volt, hogy egy elbocsátott altisztól szerezték, aki valószínűleg egykor a külvárosban lakott és szintén közreműködött valami katonai színi előadásoknál. Nálunk a kormányzósági városokban csakugyan vannak olyan darabok, melyeknek létezéséről alig van valakinek tudomása, de a melyek elkerülhetlen repertoírját képezik a »műkedvelőknek.« Hasznos dolog volna, ha kutatóink az eddiginél nagyobb buzgalommal nyomoznák ezeket a népies darabokat. Nem tudom elhinni, hogy mind azt, amit a mi fegyházi színjatekaink alkalmával ezután láttam, egyedül a mi rabtársaink gondolták volna ki. Itt okvetlenül hagyományos átszarmaztatásnak kell szerepelnie, mely hagyományok leginkább a katonaságnál, gyárakban, gyári városokban és némely is-

meretlen szegény vidéki helyeken tartják fenn magukat. Továbbá fennállanak még a falvakban és kormányzósági városokban, vagyonos birtokosok házáinál. Sőt azt hiszem, hogy sok régi darab a birtokos nemességnél kéziratban van elterjedve. A régi birtokosoknak és moszkvai uraknak saját színházuk volt. Aligha ezekből a színházakból nem indult meg a drámai művészet. Ami a »Falánk Kedril« illeti, én — mint említettem — bármennyire óhajtottam is, előzőleg mitsem tudhattam meg, kivéve azt, hogy a színpadon rossz szellemek jelennek meg és elhurczolják Kedril. De hogy mit jelent ez a Kedril és végre miért Kedril és nem Kirill? Vajjon orosz-e ez az alkotás, vagy idegen, ezt sehogy sem sikerült megtudnom. Végre még az volt a hír, hogy »zenekiséret mellett némajáték« is kerül előadásra. Kétségtelen, mindez igen érdekesnek ígérkezett. Tizenöt színész volt — mind igen jeles és ügyes ember. Elrejtőzve tanultak, tartottak próbákat, szóval, azt akarták, teljes legyen a meglepetés.

Hétköznapokon, mihelyt esteledni kezdett, a várfogházat jókor becsukták. Karácsonkor kivétel volt: takarodóig nem zárták be. Ez a kedvezmény tulajdonképen a színház érdekében történt. Ünnepe alkalmával, mikor beesteledett, a várfogházból egy rabot küldtek az őrségi tiszthez azon alázatos kéréssel, hogy engedné meg a színi előadás tartását és ne csukná be a várfogházat, azzal indokolva a kérést, hogy tegnap is volt előadás, a kapu

sokáig nyitva maradt, rendetlenség pedig nem történt. Az őrségi tiszt így okoskodott: »rendetlenség valóban nem történt; és ha szavukat adják, hogy ma sem történik, akkor maguk fognak ügyelni egymásra, ami annál biztosabb. Ha az előadást nem engednék meg nekik, akkor (ismerni kell ezt a fegyencz népséget) szándékosan rendetlenséget idéznenek elő.« Végre is: őrségen lenni nem valami kellemes dolog, itt pedig szini előadás van készülöben, még pedig nem is oly közönséges katonai szinjáték, hanem fogházi, a rabok pedig igen érdekes népség: jó lesz megnézni. Az őrségi tisztnek e mellett joga is van az ilyet végig nézni.

Megjelent a napos felügyelő: »Hol van az őrsvezető?« kérdi. — »Elment a várfogházba a rabokat összeszámlálni és a laktanyákat becsukni,« — hangzott a nyílt szívü válasz és az igazolás elég őszinte volt. Ily módon az őrségi altisztnek az ünnep tartama alatt minden este megengedték a szini előadáson jelen lenni, és ilyenkor takarodóig soha sem csukták be a laktanyákat. A rabok előre is tudták, hogy az őrségen nem lesz semmi baj és így nyugodtak lehettek.

Hét órakor eljött értem Petrov és együtt mentünk az előadásra. Laktanyánkból — kivéve a csernigovi óhitü öreget és a lengyeleket — csaknem valamennyien elmentek oda. A lengyelek csak a január 4-én tartandó előadásra szándékoztak elmenni, akkor is csak úgy, ha ünnepélyesen fogadják nekik

hogy semmi bántódásuk nem lesz e miatt. A lengyelek finnyássága a legkevésbé sem bosszantotta a rabokat, sőt mondhatni, hogy január 4-én eléggé udvariasan fogadták a lengyeleket. A legjobb helyeket engedték át nekik. A mi a cserkeszeket és különösen Izsák Tomicsot illeti, azokra nézve a szini előadás valóságos élvezet volt. Izsák Tomics minden alkalommal három, sőt utoljára boldogságtól sugárzó arcczal tíz kopeket tett a tányérra. A színészek a szini előadás költségeire és a maguk *erősítésére* szolgáló adakozás nagyságát a látogatók tetszésére bízták. Petrov arról biztosított, hogy engem, tekintettel arra, hogy gazdagabb vagyok a többinél és többet adok a költségekre, az első helyek egyikére ültetnek, bármennyire is tömve legyen a színház. Így is történt.

Mindenekelőtt megismertetem az olvasóval a termet és a színház berendezését.

A katonai laktanya, a melyben a színház föl volt állítva, tizenöt lépés hosszú volt. Az udvarból ajtó nyílt a pitvarba, a pitvarból pedig a laktanyába. Ez a hosszú laktanya, a mint már említettem, különös berendezésű volt: a deszka-fekhelyek a falnál voltak elhelyezve, úgy, hogy a szoba közepe teljesen szabad volt. Az ajtótól a szoba közepéig terjedő hely a nézőknek volt átengedve; a szoba másik fele, a mely összeköttetésben állott a másik laktanyával, szinpad gyanánt szolgált. Mindenek felett a függöny lepett meg. Tíz lépésnyi

terjedelemben huzódott keresztül az egész laktanyán. A függöny oly díszes volt, hogy valóban csodálkozni lehetett rajta. Olajfestékekkel fák, lugasok, tó és csillagok voltak rá mázolva. Ócska és új vászondarabokból volt összefoldozva: rabok ócska ingeiből és másnemű-fehérneműiből, az a része pedig, melyre vászon nem jutott, az irodából kikerült papirdarabokkal volt kipótolva. Festőink, kik között Brjülov A—v is kitünt, gondoskodtak a ki festéséről. A hatás bámulatos volt. Még a legkomorabb rabok is felvidultak e dísz láttára. Mindenki meg volt elégedve. A kivilágítás pár fagygyúgyertyából állott, ezek is kétfelé voltak vágva. Némi távolságra a függönnytől két konyhapad és két-három szék volt elhelyezve a magasabb rangu tiszték, altiszték és műszaki irnokok részére. A vendégek száma nem volt egyforma, egyik este több, a másikon kevesebb; a harmadik előadáson pedig már nem volt egy üres hely sem. A padok mögött a rabok foglaltak helyet, és pedig a vendégek iránti tiszteletből állva és hajadon fővel, bekecsben vagy kurta köntösben. A nézőtér zsufolásig megtelt és csaknem megközelítette a fürdőben tapasztalt szorongatást. A nézők sokaságához képest a hely határozottan elégtelen volt, mert nemcsak hogy ember ember hátán állt, hanem még a pritscheken és a díszítések mögött is állottak, sőt voltak olyanok is, akik a szomszéd kaszárnnyából betérve, a szinpad mögül nézték végig az előadást. A szinház ajtaja

nyitva volt és daczára a husz foknyi hidegnek, az emberek itt is szorongtak. Engem és Petrovot mégis előre bocsátottak. Látván azt, hogy Baklusin folytonosan velem társalog, csaknem minden ember szini bírálónak tartott, a mi reám nézve ez idő szerint igen megtisztelő volt. Ezt onnan következtetem, mert azok a rabok, akik máskor a munkánál ügyetlenségem miatt kigúnyoltak, most egyszerre kitértek előttem. Beismerték azt, hogy náluknál helyesebben tudom megbírálni az előadást.

Petrov, mikor a színházba készülődtünk, egész naivul kijelenté előttem, hogy engem — mert több pénzt adok — előre fognak bocsátani. A beléptidő nem volt meghatározva: mindenki annyit adott, a mennyit akart és a mennyit adhatott. Mikor azonban tányéroztak, mindenki adott, ha csak egy garast is. Bár engem, annak reményében, hogy több pénzt adok mint mások, előre bocsátottak is, mégis volt valami megtisztelő ebben. Gazdagabb vagy nálamnál, előre bocsátlak, s bár mi itt egyformák vagyunk, de mivel te többet adsz, ennél fogva az ily látogató sokkal becsesebb a színészek előtt, azért tehát az első hely téged illet meg; mi nem pénzért, de kölcsönös becsülésből állunk itt és rangunk szerint sorakozunk. Mily igazi és nemes büszkeség rejlik e szavakban! Ez nem a pénz tisztelete, de a saját énjének a tisztelete az emberben. A pénz és a gazdagság iránt, általában véve, a várfogházban nem viseltettek valami különös tisz-

telettel. Egyetlen személyre sem emlékszem, a ki magát pénzdolgaiban lealacsonyította volna. Voltak alkalmatlanok, akik tőlem is több ízben koldultak, de ezt inkább tréfából, elbizakodottságból, mint kenyérkeresetből tették, és ebben több humor és naivság, mint megszokottság nyilvánult. De megfelledeztem a színházról. A tárgyhoz térek.

A függöny felhuzásáig az egész szoba különös, élénk képet alkotott. Először is az ember ember hátán szoronkodó nézők türelemmel és boldogságtól sugárzó arczczal várták az előadás megkezdését. A hátulsó sorokban csak úgy hemzsegett a nép. Sokan a konyhából fahasábokat hoztak, s ezeket a falhoz támasztva, azokra állottak és csaknem két óra hosszat mozdulatlanul állottak ott. A fal körül felállított deszka-fekhelyeken — ezek pedig igen jó helyek voltak — szintén ember ember hátán állott. Négy-öt ember még a kemence tetejére is felmászott, és innen fekvé nézte az előadást. Bármenyire zsufolva volt is a szoba, mégis mindenki csendesen és illedelmesen viselte magát. A látogatók előtt mindenki a legjobb színben akarta magát bemutatni. Minden arczról a legnaivabb várakozás tükröződött le. A forróságtól kipirult arczokról csak úgy gyöngyözött a verejték. A gyermeki öröme, meglepedésnek ártatlan fénye sugárzott le ez eltorzult, megbélyegzett, komor arczokról, tekintetekről és szemekből! Mindenki hajadon fővel volt és jobb oldalról valamennyi

fej beretválnak látszott lenni. De ime a szinpadon mozgás hallatszik. A függöny mindjárt felhuzatik. A zene megszólal . . . . E zenekar megérdemli, hogy vele foglalkozzam. Oldalt a pritscheken nyolcz zenész van elhelyezve: két hegedü, három saját készítésü balalajka, két gitár és egy brúgót helyettesítő dob. Csupán tánczdarabokat játszottak; gyorsabb ütemü részleteknél a balalajka-művészek ökleikkel ütötték a hangszer fedelét. A hang, az ízlés, a hangszerek kezelése és a motivumok tolmácsolása a rabok sajátságos ízlésének megfelelő volt. A gitározók egyike mesterien játszott. Ez az a nemes ember volt, ki megölte apját. Ami a dobost illeti, az pergetéseivel valóságos csodákat művelt, majd végig simította hüvelykével a dob-bőrt, majd gyors egymásutánban szabatos, pergő hangok hallatszottak, mintha egy csomó borsót szórtak volna a kifeszített hártýára. Végre előkerült még két harmónia is. Szavamra mondhatom, hogy nem is képzeltem, mennyire tökélesíthetők a köznép egyszerű hangszerei: a hangok összhangzata, a zene szelleme és a motivumok egyaránt bámulatosak voltak. Most először tapasztaltam, mily végtelen szenvedély és jókedv rejlik az orosz tánczdarabokban. Végre a függöny felgördült. Mindenki megmozdult, de csakhamar ismét a legmélyebb csend állott be . . . Az előadás kezdetét vette.

Mellettem Alej állott, bátyjaitól és a többi cserkeszektől környezve, Valamennyien kedvelői

voltak a színi előadásnak, melyről egy este sem maradtak el. A törökök, tatárok stb., a mint több alkalommal észrevettem, szenvedélyes kedvelői voltak minden látványosságnak. Mellettök huzódott meg Tomics Izsák is, aki — a mint észre lehetett venni — egészen szem és fül volt és csaknem önfeledten engedé át magát az élvezetnek. Nagyon sajnálatos lett volna, ha várakozásában csalódott volna. Alej szép s kedves arczáról gyermeki öröm sugárzott le, ami — megvallva az igazat — igen jól esett nekem, s valahányszor valami neveltető jelenet fordult elő, mindig Alej felé néztem s annak arczát vizsgáltam. Alej nem vett észre engem — mit törődött ő most velem! Balról, nem messze tőlem, egy éltes, mindig komor és mindig elégedetlen, mogorva rab állott, aki szintén figyelemmel kísérte Alejt; oly megnyerő kifejezésű volt. Megkezdték az előadást. Filatka (Baklusin) csakugyan nagyszerű volt. Szerepét a legnagyobb szabattal játszotta. Észrevehető volt, hogy minden egyes kifejezést és mozdulatot megfontolt. Minden üres szónak és taglejtésnek meglepő értelmet és jelentőséget tudott kölcsönözni, hogy bárki, még a kényes izlésű néző is azt hihette, hogy egy született és tehetséges színészszel van dolga. E szindarabot a pétervári színházakban már többször láttam, és határozottan mondhatom, hogy a fővárosi színészek, kik Filatkát adták, sokkal rosszabbul játszották azt Baklusinnál. Összehasonlítva övele:

azok nem voltak igazi muzsikok, csak olyan kifosztott utánczók. Baklusint ezen felül még a versengés is buzdította: mindenki tudja, hogy a második darabban a Kedril szerepét Pocejkin fogja játszani, akit mindenki tehetségesebbnek tartott Baklusinnál, a mi miatt Baklusin sokat busult. Az utóbbi napokban sokszor eljött hozzám Baklusin és kiöntötte előttem érzelmeit. Előadás előtt két órával kilelte a lámpaláz. Mikor a nézők kaczagtak és egynéhány azt kiáltotta: »Jól van, Baklusin, derék legény vagy!« arcán boldogság ömlött el és szemeiből valóságos átszellemülés sugárzott ki. A Miroskával való csókolódzás jelenetében, mikor ezt megelőzőleg Filatka azt kiáltja: »töröld meg a szádat« s ő engedelmeskedik, falrengető kacaját támadt a színházban. Engem a nézők érdekeltek mindenekfelett; most mindannyinak megnyílt a szive. Minden rábeszélés nélkül engedték át magukat az élvezetnek. A helyeslés felkiáltásai mind gyakrabban és gyakrabban hangzottak föl. Majd a nézők egyike, a nélkül, hogy csak sejtené, ki áll mellette, oldalba löki társát, hogy vele benyomásait közölje; egy másik valamely nevetető jelenetnél elragadtatással fordul a tömeg felé, és mintha mindenkit kaczagásra akarna felhívni, gyorsan tekintget maga körül és ismét a szinpadra irányítja tekintetét. A harmadik nyelvével és ujjáival csattogat és nem tudja helyét találni, de minthogy oly szorultan áll, hogy nem mozdulhat helyéből,

nem tehet egyebet, mint hogy majd az egyik, majd a másik lábára lép. A szindarab végén a vidám hangulat a tetőpontra hágott. Nagyítás nélkül beszélek. Képzeljünk magunknak fegyházat, bilincseket, fogságot, előző szomorú éveket, egyhangú életet, és képzeljük el azt, hogy az elnyomottaknak egy kis időre szórakozni, nehéz álmukat elfeledni és a város ámulatára egy kis színházat teremteni alkalmuk nyílik, önkénytelen meg fogjuk érteni e szánandó népség gyermekies örömét és elragadtatását. Őket, természetesen, a színházban minden érdekelte. Rendkívül érdekes volt az ő szempontjukból meglátni például Otpjetij Ivánt vagy Necvjetaevet, vagy végre Baklusint, kivetkőzve rendes öltönyéből, melyben évek óta látják őket. »Mert hisz az is rab, mint a többi, ki bilincsekbe verve izzad a nehéz munkában, most kabátban, kerek kalapban és köpenyben — mint valami nagyvárosi! — jelenik meg. Haját és szakált eresztett, tarka zsebkendőt vesz elő és orrát fújja, mint valami jól nevelt ember!« hogyne volnának ettől elragadtatva. A »jótevő birtokos« segédtszti egyenruhában jelenik meg, igaz, ez már igen viselt, de azért mégis rendkívüli hatást tett a nézőkre. E szerepre két vállalkozó is akadt, akik amiatt, hogy ki játsza azt el, hajba is kaptak, mert mindketten akartak tündökölni a vállrojtos tiszti egyenruhában. E vitás kérdést végre is a többi színész úgy döntötte el, hogy a szerepet Necvjetaevre bízták, nem azért, mintha derekabb

és szebb lett volna a másiknál és jobban hasonlítana urhoz, hanem azért, mert Necevjetaev azt állította, hogy sétapálczával jön ki és úgy fogja azt forgatni és kopogni vele a földön, mint egy igazi úr vagy divathős, amit Otpjetij Iván — mert nem látott soha urat — semmi szín alatt sem lenne képes utánozni. És valóban, Necevjetaev nagy uriasan lépett ki a közönség elé, nem tett egyebet, mint gyorsan és ügyesen kopogott vékony sétapálczájával a földön, azt tartva, hogy az az uraság és piperkőcszés leghívebb kifejezése. Valószínű, hogy egykoron — gyermekkorában — láthatott valahol egy diszesen öltözött urat, és most harmincz év mulva visszaemlékezett annak minden mozdulatára, a vár-fogház nagy mulattatására. A jötevő birtokosné szintén igen érdekes volt szerepében: ócska, viselt vászonöltözékben, meztelen karokkal, nyakkal és rettentően kipirosított arczczal jelent meg, fején csipke főkötőt viselt s álla fehér kendővel volt felkötve; egyik kezében napernyőt tartott, a másikban pedig papirosból készült és festékkel bemázolt legyezőt forgatott, a melylyel folytonosan legyezte magát. Szünni nem akaró kaczaj fogadta az urnőt; de maga az urnő sem tartóztathatta magát vissza a nevetéstől. Az urnőt Ivanov fogoly adta. Szirotkin is, ki leánynak volt öltözve, kedves volt. A dalok szintén jól sikerültek. Szóval a szindarab mindenkinek megelégedését érdemelte ki. Birálat nem fért hozzájuk, nem is próbált gáncsoskodni senki.

Ezután még egyszer eljátszották a nyitányt és kezdetét vette a Kedril. E darab hőse hasonlít némileg Don Juanhoz, legalább a darab végével úgy az urat, mint a szolgát az ördögök viszik el. Egy felvonásból áll, de legott észre lehetett venni, hogy csak töredéke volt egy darabnak; a kezdete és a vége ki volt hagyva. Az egésznek alig volt valami értelme. A történet színhelye Oroszország egyik szállodája. A vendéglős egy bundába öltözött és gyűrött kalapu urat vezet a szobába. Utána megy Kedril szolgája, ki egyik kezében a podgyászt, a másikban pedig papirosba göngyölt sült csirkét vitt. Kedril bekecsben és lakáj-sipkában jelent meg. Ő az a hirhedt káka-béli. Szerepét Pocijkin fogoly játszta; az urat ugyanaz az Ivanov játszta, aki az első darabban a jótevő urnót adta. A vendéglős — Necvjetaev — előre kijelenti vendége előtt, hogy a szobába ördögök járnak, mire eltűnik. Az ur komoran és mély gondolatokba merülve mormogja, hogy ő ezt rég tudja és megparancsolja Kedrilnek, rakja le a podgyászt és készítsen vacsorát. Kedril ördögökről hallva, elhalványodik és remeg mint a falevél. Szeretne megszökni, de fél urától. Ezenkívül még igen éhes is. Rendkívül torkos ficzkó, ostoba, ügyes a maga nemében, félénk, lépten-nyomon bosszantja urát, de e mellett mégis tart tőle. Pocijkin nagy tehetségű és szerintem is sokkal jobb színész, mint Baklusin. Természetes, midőn másnap Baklu-

sinnal találkoztam, nem árultam el egészen nézetemet: ezzel rendkívül elkésérítettem volna őt. Az a rab, ki az urat adta, szintén jól játszott. A míg Kedril a csomagokat rakosgatta, az ur gondolatokba mélyedve sétált fel és alá a szinpadon és mindenki hallatára susogja, hogy szenvedései a mai nappal véget érnek. Kedril kíváncsian hallgatózik s fintorgatásaival s szavaival mindig megnevettette a nézőket. Ő nem sajnálja az urát; de ő az ördögökről hallott: szeretné tudni, hogy néznek ki ezek, mire beszédbe ereszkedik és kérdezősködik. Végre az ur elmondja neki, hogy valamikor valami bajában a pokol segítségére szorult, és eladta lelkét, mire az ördögök segítettek is rajta; de ma lejár a határidő, és minden valószínűséggel az ördögök ez éjjel el fognak jönni lelkeért. Kedril erre remegés fogja el. De az ur nem veszi el lélekjelenlétét és a vacsora elkészítését sürgeti. Kedril a vacsora szó hallatára fölélénkül és elkezd bontogatni a sült csibét, miközben a közönség kacagtatására nagyot harap belőle. Az ajtó megnyekken és erős szél csapkodja az ablakokat; Kedril remeg és gyorsan, csaknem magánkívül, egy nagy darab sültet töm a szájába, melyet nem képes lenyelni. Ismét kaczagás. »Elkészült-e már?« kiáltja az ur, még mindig fel és alá járva a szobában. — »Azzonnal, uram . . . mindjárt . . . elkészülök vele,« mondja Kedril, helyet foglal az asztalnál, és nyugodtan kezdi fogyasztani az ura ételét. A kö-

zönség nagyon mulatott a szolga ez ügyes tor-
kosságán és ura ostobaságán. Meg kell adni, hogy
Pocjikin is megérdemli a dicséretet. A szavakat:
»azonnal, uram . . . mindjárt elkészülök,« talpra eset-
ten mondta el. Asztalhoz ülve, mohón fog az evés-
hez, miközben attól tartva, hogy ura észreveszi
csinyjét, annak minden lépésére fölrezzent; vala-
hányszor amaz megfordult, Kedril mindannyiszor az
asztal alá bujt. Lecsillapítva első éhségét, ideje,
hogy urára is gondoljon. — »Kedril, kész vagy-e
már?« kiáltja az ur. — »Kész!« felelé félénken
Kedril, megijedve azon, hogy urának semmit sem ha-
gyott. A tányéron valóban már csak a csirke
lába hevert. A komor és mélyen elgondolkozó ura
semmit sem véve észre, leül az asztalhoz. Kedril
asztalkendővel kezében a háta mögött foglal ál-
lást. Kedrilnek minden szava, minden mozdulata
és arczfintorgatása, mikor a közönség felé fordult,
elfojthatlan kacajjal találkozott. De alig hogy
hozzá akar fogni az ur az étkezéshez, legott meg-
jelennek az ördögök. Ez már teljesen érthetetlen;
az ördögök minden emberi alakból kivetkőzve jelen-
tek meg: a szomszéd oldalfalán hirtelen megnyilik
az ajtó és azon fehérbe burkolt két alak tűnik
fel; fejüket két égő lámpa pótolja s az egyik
kaszát tart kezében. Hogy mit jelképez a lámpa,
mit a kasza, és miért voltak az ördögök fehérben,
senki sem tudta megmagyarázni. No, de erre nem
is gondolt senki. Bizonyosan ennek úgy kellett

lenni. Az ur elég bátran odakiált az ördögök felé, hogy immár vihetik, mert készen van. Kedril remeg mint a nyul; az asztal alá bujik, de nem feledkezik meg félelme mellett sem az asztalon levő boros üveget magával vinni. Az ördögök egy pillanatra eltűnnek. Kedril kimászik az asztal alól; de alig lát hozzá az ur a csirkéhez, három ördög legott a szobába tör s hátulról megragadva őt, az alvilágba czipelik. »Kedril! Ments meg!« kiált az ur. De Kedril mitsem törődik ezzel. Most nemcsak az üveget, hanem a tányért és a kenyeret is magához rántja le az asztalról. Egyedül érezve magát, kimászik az asztal alól, körülnéz és örömmel teli mosoly lebben el ajkán. Ravaszul meghunyászkodik és elfoglalja ura helyét, mi közben fejével a közönség felé bólint és suttogva mondja:

— No, most magam vagyok... túladtam az uramon.

A közönség nevet azon, hogy Kedril magára marad; ez még elbizakodottabbá teszi őt s ravaszul kacsingatva, tovább suttogja:

— Az urat elvitték az ördögök!...

A közönség elragadtatása leirhatlan! A kijelentést, hogy »az urat az ördögök vitték el,« oly ravaszul s oly arcfintorgatások között ejti ki, hogy lehetetlen volt azt meg nem tapsolni. De nem sokáig tartott a Kedril boldogsága. Alig hozza rendbe az üveget, bort önt poharába s már-már inni készül, mikor hirtelen visszatérnek az ördögök

és hátulról lábujhegyen Kedrilhez lopózva, megragadják. Kedril toroka szakadtából kiabál s félelmében hátra sem mer tekinteni. Védekezni sem bir ellenök, mert egyik kezében az üveg, a másikban a pohár van. Száját nagyra tátva, düledt szemekkel és oly kétségbeejtő arczczal bámul pár pillanatig a közönségre, hogy csakugyan érdemes lett volna a megörökítésre. Végre őt is levegőbe emelik és viszik; Kedril kezében üveggel, jajveszékelve rug-kapál lábaival. Jajveszékése még a kulisszák mögül is kihallatszik. A függöny a közönség nagy kaczagása között legördül és a zenekar is rákezd.

Most zenekiséret mellett kezdetét veszi a néma játék. A szinpad egy szobát ábrázol. A szobában molnár és neje vannak. A szoba egyik szögletében a molnár szerszámot készít, a másik szögletben pedig a molnárné fonogat. Az asszonyt Szirotkin, a molnárt pedig Necvjetaev játssza.

Megjegyzem, hogy a díszletek igen szegényesek voltak. Úgy ebben, mint a többi darabban inkább a képzelet egészíti ki a hiányzó díszletet. A szinpad hátfalát ágytakarók és pokróczok pótolták; oldalt a szinfalakat rongyos ellenzők képezték. A bal oldal nem volt eltakarva semmivel, úgy hogy a deszka-fekpadok láthatók voltak, de a közönség nem követelő, és inkább képzeletével egészíti ki a hiányt, ami a rabnak nem nagy fáradságába kerül: »Ha kert van hirdetve, úgy kertnek,

ha szoba szobának tartjuk a diszletet, itt nem lehet sokat teketóriázni!» Szírotkin fiatal menyecske öltözetben igen kedves volt. A nézők sutogva fejezik ki tetszésüket. A molnár befejezve munkáját, veszi kalapját és botját, nejéhez lép s jelekkel értésére adja, hogy neki távoznia kell; de ha távolléte alatt valakit elfogadni merészel, akkor... és itt botját mutatja. Neje hallgat és fejével bólint. A bot — bizonynyal — igen ismeretes előtte: a menyecske erre félrevonul. A férj távozik. Alig huzza be az ajtót maga után, neje már is megfenyegeti öklével. De im kopognak; az ajtó megnyílik és bejön a szomszéd, aki szintén molnár. Kezében ajándékot tart: egy piros kendőt. Az asszonyka nevet; de alig hogy meg akarja ölelni a szomszéd, az ajtón ismét kopognak. Mi tevők legyenek? Az asszony gyorsan az asztal alá bujtatja a szomszédot, maga pedig ismét a rokkához ül. Egy másik imádó jelenik meg: ez egy irnok, katonailtözetben. A néma-játék eddig teljesen kifogástalanul foly, a taglejtések hibátlanul szabályosak voltak. Sőt tekintettel a rögtönzött színészekre, akaratlan támad a gondolat, hogy mennyi erő és tehetség vész el Oroszországban a fogságban és sanyarúságban! De az irnokot játszó fogoly bizonyosan egykor valamely kisvárosi vagy házi színházban tapasztalta azt, hogy a mi színészeink nem úgy mozognak a színpadon, mint a hogy egy színésznek mozognia kell. Ezt utánozva, úgy jelent meg a szín-

padon, mint a hogyan régente a hősök lépkedtek: hosszú kimért lépésben, meg-megállva, valahányszor egyik lábát előre tette, testét mereven hátravetve s fejével tekintgetve körül. Ha nevetséges volt a klasszikus hősoéknél az ily járás, úgy a katonai irlnoknál még nevetségesebb volt. De a mi közönségünk azt hitte, hogy ennek úgy kell lennie s az irlnok hosszú lépéseit egy cseppet sem itélték el. Alig jelent meg az irlnok a szinpadon, az ajtón ismét kopogás hallatszik: a menyecske erre megijedt. Hová tegye az irlnokot? A ládába, amely véletlenül nyitva van. Az irlnok a ládába bujik s az asszonyka rácsapja az ajtót. Most az egyszer kiváló vendég érkezik, aki szintén az imádók közé tartozik. Ez egy indus pap volt. Szünni nem akaró kaczagás támadt a nézők között. Koskin fogoly játsza a bramint és pedig nagyszerűen. Koskinnak teljesen bramin termete van. Taglejtésekkel jelzi szerelmét. Kezét hol égfelé emeli, hol pedig szivéhez szorítja; de alig engedte át magát az érzelésnek — óriási zörgés hangzik az ajtón. A zörgésről megismerni, hogy a jövevény nem más, mint a házi úr. A megijedt asszony magán kívül van, a bramin eszeveszetten futkos ide-oda és rimánkodik, hogy bujtassák el. Az asszony hirtelen a szekrény mögé rejti őt, maga pedig megfélekedve férjének ajtót nyitni, fonáshoz ül és forgatja orsóját. Szírotkin rendkívül ügyesen játszotta az ijeelmet. A házi gazda végre betaszítva az ajtót,

bottal kezében ront a feleségének. Ő ugyanis mindent észrevett, mindent kilesetett és ujjain kezdi mutatni feleségének, hogy nála hárman vannak elbujtatva. A szomszéd volt az első, akit megtalált és öklözve kerget ki a szobából. A remegő irnok, ki szeretett volna elmenekülni, fejével fölemeli a láda fedelét és önmaga árulja el magát. A házigazda bottal tuszkolja ki a ládából az irnokot is, aki nem valami gavalléros módon ugrott ki abból. Hátra van még a bramin; a házigazda hosszasan keresi, míg végre a szekrény mögött, a szögletbe lapulva föltalálja és udvarias hajlongások között szakálánál fogva vonszolja ki a szoba közepére. A bramin megkisérli magát védeni; »átkozott, átkozott!« kiáltja szüntelen (a némajátékban ez az egyetlen főnhangon kiejtett szó); de a férj nem hallgat rá, hanem saját belátása szerint vesz elégtételt. Az asszony látván, hogy most reá fog kerülni a sor, eldobja rokkáját és kifut a szobából; ami óriási nevetést idéz elő a nézők között. Alej rám néz, megrázza kezemet s így szól: »Nézd a bramin!« mire majd eldült a nevetéstől. A függöny legördült. Új jelenet következik.

De minek ismertessem valamennyit. Kettő vagy három volt még. Valamennyi igen víg és nevetető. Ha nem is a rabok készítették azokat, legalább sokat vegyítettek a maguk ötleteiből közjük. Csaknem valamennyi rab tudott rögtönözni. Az utolsó némajáték balettel végződött. Temetést

ábrázolt. A bramin különféle babonát visz véghez a halott fölött, de mind hiába. Végre fölhangzik a »Nap leszáll...« templomi ének, mire a halott föléledt és örömben valamennyien tánczra perdülnek. A bramin megragádja a föltámadottat és eltánczolja vele a bramin-tánczot. Ezzel véget ér a szini előadás. A mieink felvidulva, a színészeket dicsérve és az altiszteknek hálálkodva — oszlottak szét. Czivódás nem hallatszott Valamennyien bizonyos megelégedéssel, sőt boldogan és nyugodt lélekkel mentek aludni. Az én véleményem nem agyrém, hanem igaz és való. Ezuttal, bár csak kis időre, megengedték e nyomorultaknak kedvük szerint élvezni és vigadni, mégis erkölcsi átalakuláson mentek keresztül mindannyian, ha csak pár pillanattig tartott is.

De íme, már késő éjjel van. Az álom végre az én szemeimre is ránehezedik s valahányszor fölriadok álmomból, mindig ott látom imádkozni az öreget a kemence tetején. Alej csöndesen alszik mellettem. Úgy tetszik, mintha még álmában is nevetne és bátyjaival a színházról beszélgetne. Agyamban rajzik a látottak emlékezete: a három napos ünnep, az utolsó nap, az egész hónap... ijedtemben fölemelem fejemet és a gyertya kísérteties világítása mellett végig jártatom szemeimet alvó társaimon. És látva halvány arcukat, szegényes ágyaikat, a megszokott nyomoruságot, mind jobban meggyőződöm arról, hogy mindez nem

álom, de való igaz. Valóban: itt egy fohászkodik, ott egy megzörrenti bilincseit. Egy másik fölriad álmából és beszélni kezd; az öreg a kemence tején az összes »igaz hitű keresztényekért« mond imát és élesen fülemben cseng a szomorú fohászkodás: »Uram Jézus Krisztus, könyörülj rajtunk!«

»Hisz nem tart örökké, hanem csak pár évig!« gondolom magamban és ismét vánkosomra hajtom nehéz fejemet.

XII.

A kórházban.

Rövid időre az ünnepek után megbetegedtem és a katona-kórházba küldtek. Ez egy magában álló épület volt körülbelül egy félversztnyire a várfoháztól. A hosszú, egy emeletes épület sárgára volt meszelve. Nyáron, mikor épületjavítási munkálatokat fogatosítottak, töméntelen mennyiségű sárga festéket kentek reá. A kórház nagy kiterjedésű udvarán kezelő hivatalok voltak elhelyezve, ugyancsak itt volt az orvosi előljáróság lakóháza és egyéb szükséges építmények. A főépület számos szobából állott, melyekből azonban csak kettő volt a foglyok részére föntartva, s ezek olyannyira össze voltak zsufolva, hogy nyáron még az ágyakat is összébb kellett tolni. Ezeket a szobákat igen elegyes »kórházi anyag« töltötte meg. Leginkább a mieink jöttek ide, de azonkívül különféle

katonai vizsgálati foglyok, továbbá az elítéltek és az elítélésre várakozók, olyanok, kik egyik kórházból a másikba tolonczoztattak, sőt a javító századtól is idekerültek. Az e fajta népség a javító századtól egy-két év múlva az ezredhez tért vissza, de rendszeren mint páratlan naplopóknak, soha sem lehetett hasznukat venni.

A megbetegedett foglyok rendszeren reggel jelentették be betegségüket az altisztnek. Az altiszt azonnal bejegyezte egy könyvbe és e könyvvel egyetemben, örkiséret mellett, elküldték az illetőt a zászlóalji kórházba. Itt az orvos megvizsgálta az összes parancsnokságoktól összeseregletteket, és akit csakugyan betegnek talált, azt a kórház számára előjegyezte. Engem is e kórházba rendeltek és két óraker, mikor a többiek a délutáni munkára már kimentek a fogházból, én a kórházba indultam. A megbetegedett fogoly rendszeren pénzzel és kenyérral látja el magát, minthogy az első napon a kórházban nem számíthat rendes étel-adagra. Ezenkívül ellátja magát pipával, dohánnyal és tűzszer számmal. Ez utóbbi tárgyakat gondosan a csizmaszárba rejtik. Meglehető kíváncsisággal léptem a kórház falai közé, hogy a fogházi életnek ezen új, előttem még ismeretlen oldalát megismerjem.

Meleg, borult és komor nap volt — egyike azon napoknak, a mikor az ily formájú intézetek, mint a kórház, fölötte szomorú és lehangoló képet öltenek. A kísérő katonával a felvételi irodába lép-

tem, melyben két réz kád-állott és — szintén ör-
 kiséret mellett — két vizsgálati fogoly várakozott.
 Erre egy sebész lépett a szobába, lomhán és méltó-
 ságteljesen nézett rajtunk végig és még lomhábban
 távozott, hogy jelentést tegyen a napos orvosnak.
 Az orvos csakhamar megjelent; miután megvizsgált,
 elég nyájasan bánva velünk, kiadta a »beteg-felvételi
 bizonyítványt.« A betegség pontos leírása, az orvos-
 ság megállapítása stb. már a rendelő orvos fel-
 adata volt, aki a rabok beteg-szobáira ügyelt. Már
 azelőtt is hallottam, hogy a rabokról az orvosok
 nem sok dicséretet mondanak. »Apára nincs szük-
 ségünk!« így feleltek kérdéseimre, mikor a kórházba
 készültem. A közben átöltözködtünk. A ruhát és
 a fehéreneműt, mely rajtunk volt, elszedték tőlünk
 és kórházi ruházatba öltöztettek, ezenkívül egy
 pár hosszú harisnyát, papucsot és egy posztó-zub-
 bonyt adtak ránk. Ez a zubbony valamivel bélelve
 volt, mi félig szövetnek, félig flastromnak nézett
 ki, de a szó legszorosabb értelmében ragadt a pi-
 szoktól, úgy, hogy már a kiadásnál megundorod-
 tam tőle. Átöltözködés után átvezettek minket a
 rabok betegszobáiba, amelyek egy hosszú, magas,
 tiszta folyosó végén voltak. A kültisztaság álta-
 lában kielégítő volt. Lehet, hogy ez csak a mi fog-
 házunkkal szemben tűnt fel ilyennek. A két vizsgá-
 lati foglyot a baloldali, engem a jobboldali szobába
 kísértek be. A szoba ajtajánál, mely nehéz re-
 tetsszel volt becsukva, fegyveres őr és e mellett

egy váltóór állott. A kórházi őrség fiatalabb altisztje elrendelvén bebocsátásomat, egy hosszú, keskeny szobában találtam magamat, melynek mindkét oldalán, a fal mentén körülbelül huszonnégy ágy volt felállítva, de vagy három-négy még üresen állott. Az ágyak zöldre festett fából voltak. Az ilyen ágyakat nálunk Oroszországban mindenki ismeri, mert főtulajdonságuk az, hogy soha sem lehetnek poloska-mentesek. Én a szoba szögletébe helyezkedtem el, amely az ablakhoz legközelebb volt.

Mint említettem, itt már várfogházunkbeli rabokkal találkoztam. Némelyik közülök már ismert, vagy legalább már láttuk egymást. De legtöbb volt a vizsgálati fogoly és a javító századbeli rab. Nehéz, tehát ágyban fekvő beteget nem sokat láttam. A könnyebb vagy üdülő betegek vagy ágyaikon ültek, vagy fel és alá sétáltak a szobában; a szoba közepén az ágyak között még volt elegendő hely a sétára. A szobát rendkívül fullasztó kórházi szag töltötte be, mely mindenféle kigőzölgésből és gyógyszerpárákból állott, és e mellett még egész nap fűtöttek is. Ágyam csikos terítővel volt letakarva. Levettem azt. A terítő alatt vászonlepedővel bevont posztótakaró volt. Az ágyneműt eléggé tisztának találtam. Az ágy mellett kis asztalka állott, melyre egy kanna és egy bádog pohár volt elhelyezve. Mindez a rend okáért fehér vászonnal volt leterítve. Az asztal

alatt egy polcz volt, melyre a theázók theás-edényeiket rakták; ámbár a betegek között kevés theafogyasztó volt. A pipákat és dohányzacskókat, mely csaknem minden betegnél volt, még ha mellbeteg volt is, az ágy alá elrejtették. Az orvosok és a többi felebbvaló soha sem jöttek ennek nyomára, és ha rajta is kaptak valakit dohányzáson, úgy tettek, mintha nem vették volna észre. Különben a betegek is igen óvatosak voltak, mert rendszeren a kályhalyukba jártak dohányozni. Éjjel már egész bátran az ágyukban is dohányozhattak, ilyenkor felebbvaló soha sem jött.

Ez ideig még soha sem feküdtem kórházban; ép azért minden, ami körülvett, igen érdekesnek s ujnak tetszett előttem. Azt mindjárt észrevettem, hogy bizonyos kíváncsiságot keltettem föl a betegekben. Felőlem már hallhattak egyet-mást, azért minden bevezetés nélkül némi felsősséggel néztek reám, úgy, amint az iskolában az új növendékeket szokták szemügyre venni. Jobbról mellettem egy vizsgálat alatt levő irnok feküdt, aki egy nyugalmazott századosnak törvénytelen fia volt. Pénzhamisítás miatt volt vád alá helyezve és már két év óta feküdt a kórházban, a nélkül, hogy beteg lett volna, azzal ámitva az orvosokat, hogy nagymérvü csúzban szenved. Célját elérte: a fogházat és a testi fenyítést kikerülte. Mintegy huszonnyolcz éves, erőteljes fiatal ember volt, rendkívül elbizakodott és fesztelen és erősen hitte, hogy

ő a legbecsületesebb és legártatlanabb ember a világon. Ő állott velem legelőször szóba, és kíváncsian kezdett egyről-másról kérdezősködni és eléggé részletesen beszélt el nekem a kórházi szokásokat. Mindenekelőtt, természetesen, azon kezdte beszédét, hogy századosnak a gyermeke. Ez az egyén minden módon el akarta hitetni, hogy nemes. Utána nyomban egy javító századbeli beteg jött hozzám és arról akart meggyőzni, hogy ő nagyon sok kényszermunkára ítelt nemessel ismerős és elkezdte őket névszerint nevezni. Ez egy ősz katonára volt, kinek arczáról lesugárzott a hazugság. Csekunovnak hívták. Ez ember észrevehetőn igyekezett magát nálam behízelegni, ami valószínűleg azért történt, mert pénzes embernek tartott. Megpillantva nálam a tea- és a cukor-csomagot, legott följajánlta szolgálatait a theafőzésre és a theafőző beszerzésére. M. megígérte volt hogy a theafőzőt beküldi valami kórházi munkára rendelt fogolylyal. De Csekunov mindent elintézett. Szerzett egy vasfazekat és csészét, íziben felforraltta benne a vizet, leforrázta a theát, szóval rendkívüli készséggel szolgált ki, a mi miatt az egyik beteg gúnyos megjegyzést is tett. Ez egy vád alatt álló mellbeteg katonára volt, aki büntetéstől való félelméből burnót kevert a pálinkájába és e miatt tüdővészbe esett. Usztyanczevnek hívták, akiről egy ízben már megemlékeztem. Egy ideig szótlán feküdt, áthatóan és komolyan nézett reám és méltatlankodással ve-

gyes figyelemmel kísérte Csekunovot. Végre nem uralkodhatva magán, kitört:

— Rabszolga! Urat talált már! mondá lihegve és nehéz lélekzettel. Ez a beteg már utolsó napjait élte.

Csekunov ingerülten fordult feléje.

— Ki a rabszolga? kérdé, gyűlölettel nézve Usztyanczevre.

— Te vagy! felelt oly elbizakodott hangon, mintha teljes joga volna Csekunovot haragra ingerelni.

— Én rabszolga?

— Igen, az vagy. Halljátok, jó emberek, még el sem hiszi. Még csodálkozik!

— Mi közöd hozzá? Ez az ur egyedül van. Szolgához hozzá van szokva! Miért ne szolgálnám ki? Oh, te tüskeszáju!

— Ki a tüskeszáju?

— Te vagy!

— Én tüskeszáju?

— Igen, az vagy!

— Te is nagyra lehetsz szépségeddel. A te arcod olyan, mint a varju-tojás... ha én tüskeszáju vagyok.

— Tüskeszáju vagy! Lám, az isten már eléggé megvert, feküdjél hát csendesen és halj meg! Készülj a halálhoz és ne boszants!

— Nem, inkább a csizma előtt hajlom meg,

de nem a saru előtt. Atyám sem hajolt meg senki előtt, nekem sem parancsolta meg. Én... én...

Folytatni akarta beszédjét, de pár perczig borzasztó köhögés szakította félbe. Azután hideg, kimerítő izzadtság verődött ki keskeny homlokán. A köhögés akadályozta meg mindig beszédje bevezetésében. Szemeiből látszott, hogy mennyire szeretett volna még szitkozódni; de kimerültségében csak kezével integetett... míg Csekunov már megfeledkezett a felelésről.

Éreztem, hogy a mellbeteg haragja inkább engem illetett mint Csekunovot. Csekunovra kapzsiságaért, hogy szolgálataiért pár kopeket kiérdeemeljen, senkinek sem jutott volna eszébe haragudni. Mindenki jól tudta azt, hogy pénzért teszi. Usztyanczevnek tulajdonképen én nem tetszettem és nem tetszett neki sem theám, sem az, hogy ur létemre még bilincsbén sem tudok szolgál nélkül ellenni, habár soha sem voltam rajta, hogy engem kiszolgáljanak. Igazán mindent magam akartam végezni, sőt arra vágytam, hogy még látszata se legyen annak, mintha munkakerülő volnék és hogy uralkodni akarok. Sőt igazat mondva: ebben állott minden becsvágyam. És mindazáltal soha sem tudtam megérteni, hogy mikép történhetett meg mégis, hogy soha sem voltam képes elutasítani azok szolgálatkésztségét, akik reám tukmálták magukat, és engem hatalmukba ejtve, valóságban uraimmá lettek és én az ő szolgáljukká; a látszat azonban

alig csalt, mert mindenki azt hitte, hogy csakugyan ur vagyok, aki nem tud ellenni szolgál nélkül és így uraskodtam. Ez kétségkívül bosszantott engem. De Usztyanczev mellbeteg és ingerült ember volt. A többi beteg a legnagyobb közönyösséggel volt személyem iránt. Valamennyi egy más körülménnyel volt elfoglalva: a rabok beszédjéből azt vettem ki, hogy még ma este egy megfenyített fogolynak kell ide érkeznie, aki talán e pillanatban vesszőt fut. A rabok bizonyos kíváncsisággal várahoztak az ujonczra. Azt beszélték különben, hogy a büntetés könnyű, mert csak ötszáz vesszőt kell kiállania.

Később körülnéztem magam a betegek között. A mennyire észrevehettem, csakugyan betegek feküdtek itt, és pedig többnyire olyanok, kik sülyben és szembetegségben szenvedtek, amely betegségek itt igen gyakoriak. Voltak itt ezenkívül hideglelésök és mellbetegek is. Itt nem úgy volt, mint más kórházban szokott lenni; itt a különféle betegek együtt voltak, még a bujakórosok is. Voltak olyanok is, akiknek nem volt semmi bajuk, csak »megpihenni« jöttek ide. Az orvosok csupa szájalomból gyakran megengedték ezt, különösen ha sok üres ágy volt. Az élelmezés a várfoházban, összehasonlítva a kórházi élelmezéssel, oly rossz volt, hogy sokan — daczára a rossz kórházi levegőnek — csak is amiatt jöttek ide. A kórházi életnek voltak különös kedvelői és ezek leginkább a javító századhoz

tartoztak. Én nagy kíváncsisággal vizsgáltam új társaimat, különösen felköltötte érdeklődésemet egy haldokló rab, ki a mi várfogházunkból való volt; ő szintén mellbajban szenvedett és utolsó perceit élte. Mihajlovnak hívták; két héttel azelőtt még a várfogházban láttam őt. Már régóta betegeskedett és régen kellett volna gyógyíttatnia magát; de ő bizonyos makacssággal és sorsában való megnyugvással viselte baját és csak vasárnaponként járt a kórházba, míg baja annyira erőt vett rajta, hogy három hét alatt tönkre ment. Engem rendkívül meglepett elváltozott arcza, — ezt az arczot, mikor a fogházba léptem, legelőször jegyeztem meg magamnak, mert ez tünt szemeimbe legelőször és emlékembe is vésődött. Mellette egy vén, rendkívül visszataszító, ronda katona feküdt a javító századtól... Ez öreget csak azért említtem, mert akkor ő is élénk benyomást gyakorolt reám, és egy alkalommal tőle szereztem felvilágosítást a foglyok kórházi életmódja felől. Ez öregnek — úgy emlékszem — nagymérvű hurutja volt. Mindig prüszkölt, még éjjel is ötször-hatszor szakadatlanul mondogatta: »Istenem, mennyire büntetsz engem!« Ebben a pillanatban is ágyán ült és mohón szippantgatott papirzsákban tartott burnótjából, hogy minél nagyobbakat prüsszenthessen. Prüsszentés után mindig egy koczkás gyapju keskenőbe fujta az orrát, s azt mindannyiszor a kincstártól kapott köntösére fente, ami ellen a betegek

közül senkinek sem volt észrevétele, bár az ilyen köntösöket sorjába kellett viselni a betegeknek. Prüszkölés közben pisze orrát sajátságos módon fintorgatta, úgy hogy megszámlálhatatlan apró rán-czokba szedődött, mi alatt sárga fogai és veres duzzadt inyei láthatók voltak. Ha kiprüszkölte magát, kendőjét összerakta, még egyszer megvizsgálva a felfogott váladékot. De a mi köznépünk soha sem volt finnyás. Engem azonban oly undor fogott el, hogy azonnal hozzáláttam az általam felöltött köntös vizsgálatához. Különben is a belőle kiáradó bűz már rég felköltötte figyelmemet; mikor fölmelegedett rajtam, ez a rothadt szag, mely a ruhához ragadt orvosságok- és tapasztoktól származott, kiállhatatlanná lett. Kétségtelen, hogy a ruha évek során keresztül nem lett levetve. Meglehet, hogy a vászonbélés valamikor mosva lett, de hogy mikor, nem volt megállapítható. De még ez a bélés is kiállhatatlan váladékkal volt beitatva és olyan szagu, mint a szétmorzszolt kőrösbogár nedve. Többnyire a megvesszőzött foglyok voltak azok, akiknek sebes vállát különféle borogatással gyógyították a kórházban. A köntöst a nedves ing fölébe adták rájuk, minek folytán a sebekből kiszivárgó váladékot magukba kellett felszívniok. E köntöst, valahányszor kórházba kerültem (pedig gyakran kerültem ide), mindig nagy bizalmatlansággal öltöttem magamra. Legkevésbé tettség még az, hogy gyakran tetüket is találtam

a köntösön. A rabok valóságos élvezettel ölték e férgeket, úgy, hogy midőn körmük alatt egy-egy elpattant, arczukról nagy mérvű meglepés sugárzott le. A betegszobában a berendezés bár látszatra tisztának mutatkozott, a betegek ruházata mégis sok kivánni valót hagyott hátra. A betegek ehhez már hozzá szoktak, sőt azt tartották, hogy ennek úgy is kell lennie, és nem is tartották be a tisztaság érdekében hozott rendszabályokat. Ezekről a rendszabályokról később fogok szólni...

Alig adta fel nekem Csekunov a theát (melyet kórházi vízzel forrázott le, amely víz, minthogy negyvennyolcz órában csak egyszer lett frissel kicserélve, továbbá a fojtó levegő miatt nagyon gyorsan romlott), nagy zajjal föltárult az ajtó és azon ketős őrkiséret mellett az említett vesszőzéssel büntetett katona lépett be. Ez volt első eset, hogy ilyet láttam. Később ez gyakrabban fordult elő, némelyeket — különösen a kiket súlyosan fenyegettek meg — hordágyon hozták be, és ez mindannyiszor nagy szórakozására szolgált a betegeknek. A megfenyegettek fogadtatása a kórházban a büntetett fontosságától és a büntetés nagyságától függött. A szigoruan megbotozott bűnös nagyobb tiszteletben és nagyobb figyelemben részesült, mint pl. az imént említett szökevény katona. De sem ezen, sem más esetben semmi különös sajnálkozást vagy irgalmat eláruló észrevételeket nem hallottam a betegek ré-

széről. Hallgatagon segítettek a szerencsétlennek, különösen akkor, mikor az nem nélkülözhetette a segítséget. A sebészek már maguk tudták, hogy biztos és jártas kezekbe adják a megbotozottat. A gyógmód rendszeren hideg, nedves borogatásból állott, melyet a szétmarczangolt hátra raktak. Ez a műtét igen kellemetlen lehetett a betegnek. Ami engem különösen meglepett, az a szívós türelem volt, melylyel a megfenyítettek a fenyítés fájdalmait tűrték. Sok ilyet láttam, de alig fakadt ki egynek is kebléből egy jaj szó vagy csak egy pizszenés is! Csak arcza változott meg egyiknek-másiknak; a szemeik égtek, a tekintet révedezett, ajkaik remegtek s a legtöbb, hogy elrejtse ezt, véresre harapdálta az ajkait. A beszállított katona mintegy huszonhárom éves, fiatal, erős alkatú, magas termetű és eléggé csinos arczú legény volt. A háta a szó szoros értelmében egy seb volt; vállaira nedves lepedő volt borítva, amely alatt, mint egy lázbeteg, egész testében remegett. Mintegy másfél óráig járt fel és alá a szobában. Megfigyelve arczát, úgy találtam, hogy ebben a pillanatban semmiről sem gondolkozott; tekintete vad és tévedező volt, mintha huzamosabban nem bírta volna azt valamire függeszteni. Úgy rémlett előttem, mintha vágyó pillantást vetett volna a theámra. A thea forró volt; a csészből erős pára szállott fölfelé. A szegény elkínzott ember fogvaczogva egész testében remegett. Felajánlottam neki theámat. Egy mozdu-

lattal felém fordult és szótlán emelte föl a csészét s cukor nélkül üríté ki tartalmát, miközben mintha készakarattal kerülte volna tekintetemet. Kiürítve a theát, egy szó nélkül tette le a csészét és ismét folytatta a fel és alá járást a szobában. Ami a foglyokat illeti, miután az első segélyben részesítették, valamennyien vonakodni látszottak a megbüntetett ujonczczal beszédbe ereszkedni; mintegy szándékosan kerülték őt kérdésekkel vagy részvétnyilvánításokkal zaklatni, a minek, természetesen, a szenvedő csak örvendett.

Eközben beesteledett s meggyújtották az éjjeli lámpákat. Néhány fogolynak, igaz, igen kevésnek, saját gyertyatartója volt. Végre, az orvos esti látogatása után, az őrségi altiszt lépett be, maga után hozatva az éjjeli vedreket. Erre megszámlálta a szobában levő beteg rabokat, rájuk zárta az ajtót és eltávozott. Csodálkozással értesültem arról, hogy ezek a vedrek egész éjjel a szobában maradnak, mikor alig két lépésnyire az ajtótól a folyosón árnyékszék is volt. Azonban ki tehetett a rend ellen? Nappal a foglyokat még kibocsátották a szobából, igaz, nem hosszabb időre mint egy perczre; éjjel azonban semmi körülmények között nem nyertek kibocsáttatást. A rabok még a betegszobában sem menekedtek meg a vigyázat alól. Ki hozta be e rendet, nem tudom; annyit azonban tudok, hogy erre nézve nem volt rendszabály és az egész haszontalan formaság sehol sem érintett kelle-

metlenebbül, mint ebben a helyiségben. E rendet, bizonyos vagyok benne, nem az orvosok hozták be. Az orvosokat a rablok nem győzték dicsérni: atyjuknak tartották és tisztelték őket. Mindenki csak nyájasságot és jóakaratot látott és hallott tőlük, a foglyok pedig, kik mindenkitől el voltak taszítva, ezt azért becsülték nagyra, mert a nyájasságban és jó szóban őszinteséget és részrehajlatlanságot láttak. Ez különben máskép is lehetett volna; az orvosoktól nem vette volna senki rossz néven azt sem, ha ridegebben, nyersebben és embertelenebbül bántak volna velük: de ők igazi emberszeretetből voltak jók. Ők természetesen nagyon jól tudták azt, hogy a betegnek, bárki legyen is az, fogoly vagy sem, ép oly szüksége van friss levegőre, mint bármely más előkelő állású betegnek. A többi szobabeli betegek, főképp azok, kiknek egészsége már javulásnak indult, szabadon járhattak a folyosókon, ezeknek több mozgás volt engedve, tisztább levegőt szivhattak, mint a betegszobák fertőzött levegője. Borzasztó és undorító volt még elképzelni is, hogy mennyire megromlott nálunk éjjeleken át az amúgy is fertőzött levegő, midőn azokat a bizonyos vedreket behozták és a meleg és ragályos belélegzés daczára a szobában benn tartották. Mikor azt mondtam az imént, hogy a foglyot még betegségében sem oldozzák fel büntetése alól, nem gondoltam és nem gondolok arra, hogy e rend tulajdonképen büntetéskép volt behozva. Természetes,

ez értelem nélküli rágalom lenne részemről. A beteget nem akarták evvel büntetni, legfeljebb az olyanokat, akikkel szemben az előljáróság bizonyos szigorú, nyers eszközökhöz kényszerült nyulni, ekkor alkalmazták ezen, következményeiben ártalmas módot. De mivel magyarázható meg e hiábavaló kegyetlenség? Azzal, hogy a fogoly tán betegnek tetetve magát, megcsalva az orvosokat, kórházba jönné, és éjjel, fölhasználva a sötétséget, az osztályból ki találna szökni? Ezt azonban komolyan nem lehet venni. Hová szökjék? Hogyan és mi okból? Nappal egyenként bocsátják ki a betegeket; ezt éjjel is meg lehetne tenni. Az ajtóban őr áll töltött fegyverrel. Az árnyékszék a szó szoros értelmében az őről két lépésnyire van, de eltekintve ettől, a beteget ide is egy őr szokta kíséreni, és egész idő alatt le nem veszi róla szemeit. Az igaz, hogy ottan csak egy téli ablak van, de az is erős vasrácscsal van ellátva. Az ablak alatt az udvaron egész éjjel szintén őr jár. Hogy valaki kibújjon az ablakon, ki kellene azt a vasrácscsal együtt törnie. De ki merészkednék erre? De tegyük fel, hogy a fogolynak sikerül zajtalanul megölni az őröt, e gyilkosság után mégis be kell törnie az ablakot. Megjegyzendő, hogy az őről nem messze a többi kórházi őrök alszanak, tíz lépésnyire pedig a szomszéd betegszoba őre áll. De aztán hová szökjék meg a fegyencz tél idején harisnyában, papucsban, kórházi köntösben és sipkában? De ha ily kicsi a való-

szinüség, — valójában mire való a betegeknek ilyen megkínzása, kik talán életök utolsó napjait, utolsó perczeit élik, azoknak a betegeknek, kiknek a fris levegő szükségesebb mint az egészségeseknek? Ezt soha sem tudtam megérteni.

De ha már azt kérdezzük: »mire való?« lehetetlen, hogy föl ne említsem még egy kétséget, mely sok éven át talányként lebegett előttem, és melyre sehogy sem tudtam feleletet adni. Mielőtt leírásomat folytatnám, lehetetlen, hogy pár szót ne szóljak erről. A bilincseket értem, amelyek viselésétől semmiféle betegség sem menti fel a rabot. Tanuja voltam annak, hogy még a mellbetegek is bilincsben haltak meg. És mind a mellett mindenki megszokta ezt, mindenki elkerülhetlennek tartotta. Nem csoda, hogy erre senki sem gondolt, mikor még az orvosoknak sem jutott eszébe, hogy kieszközöljék legalább a nehéz betegeknel a bilincsek levételét. Egészséges embernek tíz fontot magán hordani nem terhes. Azt hallottam, hogy a bilincsektől pár év mulva a lábak el kezdenek száradni. Nem tudom: igaz-e, bár lehet benne némi valószínűség. A teher, ha kicsi is, ha tíz fontból áll is, de ha folytonosan, több éven át kell az egyes tagokra akasztva hordani, lehetetlen, hogy káros hatású ne legyen... De föltéve, hogy az egészséges emberre nézve ez számba sem jön. Vajjon így áll-e a dolog a beteggel is? Tegyük fel, hogy a kevésbé betegnél szintén csekélység ez a teher. De vajjon

— ismétlem — így van-e ez a nehéz betegnél, így van-e ez a mellbetegeknél, a kikenél már a nélkül is elfonnyadnak a kezek, lábak, úgy hogy ezeknek egy szalmaszál is terhükre esik? És valóban, ha az orvosi ügyelet legalább a mellbetegek részére eszközölhetné ki ezt a könnyebbítést, úgy már ez az egy is nagy jótétemény lenne. Tegyük fel, azt mondja valaki, hogy a rab gonosz szándéku, nem érdemel jótéteményt; de lehet-e kettőzött büntetést alkalmazni az olyannál, akit az Isten újja már úgylis sujtott? De hihetetlen is, hogy ez egyedül büntetésből történnék. A mellbeteget még a törvény is megmenti a testi büntetésektől. Következésképp itt valami titokzatos oknak kell rejleni, de hogy milyen, lehetetlen megérteni. Hisz attól semmi körülmények mellett sem lehet félni, hogy a mellbeteg megszökjék. Kinek fogalma van e betegség súlyos voltáról és fejlődése fokozatairól, lehetetlen, hogy ilyenre még gondolna is. Mellbetegnél a tetetés, vagy az orvosok elámítása, a végből hogy megszökhessen — lehetetlen. Ez oly betegség, mely első vizsgálatra megállapítható. Azután, ha már benne vagyunk a kérdésekben: bilincsekbe verhetjük-e az embert, csupán abból a célból, hogy meg ne szökjék, vagy hogy menekülésében megakadályozzák? Teljességgel nem. A bilincs: szemfényvesztés, gyalázat, a testi és lelki megterheltség jelképe. Legalább ennek kell hogy tartsuk. A szökésben soha senkit sem fog a bilincs megakadá-

lyozni. A legostobább, a legügyetlenebb fogoly is minden nehézség nélkül le tudná azt reszelni vagy egy kővel leverni magáról. A lábvasak, határozottan mondhatom, nem állják utját a szökésnek; de ha csakugyan büntetés szempontjából vannak a fogolyra mérve, úgy ismét azt kérdem: lehetséges-e büntetni a haldoklót?

Épen most, mikor ezeket írom, eszembe jut egy mellbeteg, ugyanaz a Mihajlov, aki akkor szemben feküdt velem, nem messze Usztyanczevtől, és aki — ha jól emlékszem — kórházba jövetelem után negyed napra meghalt. Meglehet, talán túl sokat is foglalkozom a mellbetegekkel, akaratlan ismételve azon benyomásokat és azon gondolatokat, melyekkel akkor volt tele az agyam, a mikor e halálnak tanuja voltam. Mihajlovot különben nem igen ismerem. Ő még igen fiatal ember volt, nem több huszonöt évesnél; magas, szikár és megnyerő külsejű. A külön osztályban volt és végtelenül nyugodt, csendes magaviseletű, majdnem mindig szótlan és szomorú volt. Ő valósággal kiaszott a fogházban. Legalább ezt mondták róla a rabok, a kikkél igen jó emléket hagyott hátra. Még felemlítem, hogy igen szép szemei voltak, és igazán nem tudom, mi oknál fogva emlékszem ép ezekre oly pontosan. Egy hideg, derült napon, délután három órakerült meg. Jól emlékszem reá, a nap ferde sugarkat szórt betegszobánk zöldbe játszó, gyöngén befagyott ablaktábláira. Egy egész sugárkéve borult a

szerencsétlenre, aki órákon keresztül kapkodva levegőért, igen nehezen halt meg. Már reggel óta nem ismert meg senkit. Lélekzete nagyon nehéz volt, melle erősen zihált és hörgött. Megpróbálták könnyíteni helyzetén, de sikertelenül. A takarót ledobta magáról, később az inget is tépni kezdte, még az is terhére volt. Segédkeztek neki és levették róla az inget. Borzasztó volt nézni e hosszú, kinyult testet, kiaszott lábakkal és kezekkel, beesett gyomorral és kiálló bordákkal, melyek mint a csontváznál kiszögeltek. Testén nem maradt egyéb, mint egy fakereszt és a bilincsek, melyekből most kiszáradt lábait nehézség nélkül kihuzhatta volna. Fél órával halála előtt körülötte mindenki elhallgatott, és csak elvétve pillantott egyik-másik a haldoklóra, ki mindig jobban kezdett hörögni. Aki arra járt, csak halkan, lábujjhegyen lépkedett. A haldokló megtapogatva száraz, reszkető kezeivel mellén a keresztet, tépni kezdte magáról, mintha az is nehéz sulylyal nyomta volna őt. A környezők ezt is levették róla. Alig telt el tíz percz, a beteg kiszenvedett. Az őrsegnek az ajtón kopogva adták tudtul az esetet. Az őr belépett, közönyös pillantást vetett a halottra és a sebészért ment. A sebész, egy jóindulatu fiatal ember, ki kelleténél többet foglalkozott külsejével, mely különben igen csinos volt, csakhamar megjelent; gyors, kopogó léptekkel haladt végig a mély csendbe merült betegszobán és a halotthoz lépve, az orvosok sajátságos közönyével, mely

mintha csak az ilyen alkalmakra lett volna fentartva, megtapintotta üterét, mire kezével intett és kiment. Erre azonnal értesítették az őrséget: a halott nagy bűnös volt, az elkülönített osztályból került a kórházba; mint ilyen, halála után is különös hivatalos eljárás tárgya volt. Míg az őrségre várakoztak, a rabok között valamelyik halk hangon megjegyzé, hogy jó lenne talán a halottnak a szemeit lezárni. Ezt meghallva egy másik fogoly, a halotthoz ment és lezárta annak megüvegesedett szemeit. A vánkoson megpillantva a fakeresztet, fölemelte, ránézett és keresztet vetve magára, ismét Mihajlov nyakára akasztotta. E közben a halott arcza merevedni kezdett, a nap sugára játszva rezgett rajta; a száj félig nyitva volt és két ép sor fog fehérlett a vékony, inyére tapadt ajkak között. Végre sisakkal fején és karddal az oldalán, két ór kíséretében az őrség altisztje lépett be. A halott ágyához érve, mindinkább meglassítá lépteit, mi közben bizonyos kétkedéssel nézte az őt szótlan figyelő rabokat. A halott mellett egy lépésre, mintha lábai a földbe gyökereztek volna, megállott, aztán levette sisakját és széles keresztet vetett magára. E pillanatban a halott mellett Csekunov állott, aki átható tekintetét le nem vette az altiszt arczáról és annak minden mozdulatát feszült figyelemmel látszott kísérni. Tekintetük egyszer találkozott.

Csekunov alsó ajka erre megremegett és

vigyorogva bólíntott a halottra, majd az altiszt felé, s így szóla:

— Ennek is volt egyszer anyja! és elment.

Emlékszem, e szavak törként járták át lelkemet . . . . De mi okból mondotta ezeket, hogyan jutottak eszébe? A tetemet aközben leemelték ágyával egyetemben; a szalma zörgött, a bilincsek a mély csöndben nagy csörömpöléssel hullottak a földre . . . A tetemet erre lassan kivitték. Egyszerre mindannyian hangosan beszélni kezdtek. Hallottuk, a mint az altiszt a folyosón valakit kovácsért küldött. A halotról le kellett szedni a bilincset . . .

De eltértem a tárgytól.

XIII.

Folytatás.

Másnap délelőtt tizenegy órakor a többi orvosok társaságában a főorvos látogatta meg a betegszobákat. Mintegy fél órával az orvosok előtt a rendelő-orvos jött be hozzánk. Ezuttal egy fiatal orvos volt a rendelőnk, kit szívélyességeért és nyájasságáért nagyon szerettek a rabok s csak azt kifogásolták nála, hogy igen csendes volt. Valójában igen szótlan, sőt szégyenlős is volt, úgy, hogy gyakran irult-pirult, ha valaki valami megjegyzést kockáztatott; a beteg kívánságára azonnal

megváltoztatta az adagot, sőt a gyógyszert is kész volt a beteg szája ízéhez mérni. Oroszországban nagyon sok orvos részesül a köznép szeretetében és tiszteletében. Tudom, hogy szavaim ellenmondásnak fognak látszani, különösen mikor tekintetbe vesszük azt, hogy mily bizalmatlansággal viseltetik a köznép a gyógyszerek iránt. És az tény, hogy közönséges ember, bármily nehéz beteg is, inkább a kuruzslóhoz megy és inkább házi gyógyszerekkel gyógyíttatja magát, mintsem orvost hívna vagy kórházba menne. A köznép nemcsak a gyógyszer, de minden iránt, a mi közigazgatásnak és formalitásnak bélyegét viseli magán, bizalmatlan és előítéllettel tele; ezenfelül a köznépet különféle ijesztgetésekkel és mesékkel félemlítik meg a kórházaktól és egyéb üdvös intézményektől. Különösen a kórházak német berendezésétől irtóznak az emberek. A beteget a kórházban folyton idegenek veszik körül, továbbá a túlságos szigorú kórházi rend, az étkezés, az orvosok könyörtelensége felőli mesék, a hullák felbonczolása lebeg még szemeik előtt, azonfelül a köznép azt hiszi, hogy csak a gazdagok gyógyulnak meg, mert hát az orvosok szintén az előkelők osztályához tartoznak. De a mint a köznép az orvosok nyájasságáról és szeretetreméltóságáról meggyőződött, ez a bizalmatlanság csakhamar elmulik és helyét a ragaszkodás és a tisztelet foglalja el. Ezt azért írom, mert nekem számtalanszor és több helyen volt alkalmam erről meg-

győződnöm, s így nincs okom hinni, hogy ez más-ként is van. Kétségtelen, hogy az orvosok a vidéken díjakat szednek s nagy hasznot huznak a kórházi betegek után, a szegényeket, sőt az orvosi tudományt is elhanyagolják. Ez mindenesetre megvan; de én a többségről beszélek, vagyis a szellemről, az irányról, amely most orvosaink között lábrakapott. Azok, akik elpártoltak hivatásuktól, farkasokká lesznek a nyáj között és akármennyire védekeznek, akármennyire takaróznak avval, hogy a többséggel kell tartaniok, ezek szerintem még sem védhetők, mert kihalt belőlük az emberszeretet. Az orvosnál az emberszeretet, a nyájasság, a testvéri részvét a beteg iránt becsebb minden gyógyszernél. Legyen vége már annak az önző mentegetődzésnek, hogy a környezet magával ragad bennünket. Tegyük fel, hogy igaz, hogy a többiek példája sokakat befolyásol, de nem mindannyit, és gyakran némely furfangos, kitanult gazember ügyesen takarja és menti hibáit, sőt aljasságát is, különösen ha jól irni és szépen beszélni tud. Különben ismét eltértem a tárgytól; csak azt akartam mondani, hogy a köznép inkább az államegészségügy iránt van előítéllel eltelve, mint az orvosok ellen. Ha megismeri azokat a valóságban, a köznép csakhamar sokat fog veszíteni előítéleteiből.

A mi rendelő-orvosunk rendesen minden beteg előtt megállapodott, komolyan és feszült figyelemmel vizsgálta meg és kérdezte ki azt a leg-

apróbb részletekig, mire megállapította a gyógy-módot és a gyógyszer adagát. Néha bizony maga is tisztában volt, hogy a betegnek semmi baja sincs és hogy egyik-másik rab csak a munka fáradalmaiból jött ide kipihenni, hol mégis jobb dolga volt, mint a fogház puszta deszkáin vagy a vizsgálati fogság nyirkos helyiségeiben a többi kimerült, sápadt fogoly társaságában. (Oroszországban a vizsgálati fogságban levők mind soványak és sápadtak.) A mi rendelőnk nyugodtan jegyezte a betegkönyvbe a »febris catarrhalis«-t vagy más efféle rövid ideig tartó betegséget és nyugodtan hagyta a beteget a kórházban egy egész héten át is pihenni. Ezen febris catarrhalis betegségen mindenki nevetett nálunk. Jól tudta mindenki, hogy e betegséget az orvosok közmegegyezéssel fogadták el és hogy az csak színellet betegséget jelent. Néha a betegek visszaéltek az orvosok nemesszívűségével, a mennyiben addig nem hagyták oda a kórházat, a míg onnan ki nem üzték. Akkor kellett volna csak látni a mi rendelőnket: szepegett, és bár teljes joga volt hozzá, csak restelkedve adta tudtára a betegnek, hogy miután a könyvbe bejegyezte: »sanatus est«, nem marad más hátra, mint odahagyni a kórházat. Eleinte csak példálódzott, később pedig azon ürügy alatt, hogy a kórházban nincsen már hely — könyörögni kezdett a betegnek. Az idősebb orvos, bár szintén jólelkű ember volt, mégis hasonlíthatlanul nyersebb és határozottabb volt a rendelő-orvosnál. Ő a kór-

házi orvosok és a rendelő-orvos látogatásai után nézte meg a betegeket, megállott mindegyik mellett, de különösen hosszasan időzött a nehéz betegek mellett, kiknek mindig tudott valami jót, valami bátorítót mondani, ami mindig jó benyomást tett a betegekre. A beteget jelentőket soha sem utasította el és soha sem küldte őket vissza; de ha a beteg makacsul ellenszegült, azt azonnal eltávolította a kórházból: »No, barátom, kifeküdted és kipihented magad, elmehetsz,« mondá ilyenkor. Rendesen a munkakerülők makacskodtak, különösen a nyári időben, vagy a vizsgálat alatt levők, akik a büntetés elől menekültek a kórházba. Emlékemben van, hogy egy ilyennel szemben a legnagyobb szigorral kellett föllépni, hogy a kórházból kikéredzkedjék. Fejfájással jött a kórházba; szemei vérben usztak és nagy szemszurásról panaszkodott. Mustárral és pióczákkal kezdték őt gyógyítani, de a betegség nem mult el, szemei nem tisztultak meg. Később az orvosok arra a megállapodásra jutottak, hogy a betegség szinlelt; a gyuladás folytonosan kicsi, rosszabbra nem fordul, de nem is szünik, hanem mindig ugyanegy mérvü. Az állapot igen gyanus. A rabok, bár a beteg ezt soha sem árulta el, mégis már rég tudták, hogy tetteti magát és ámítja az embereket. Ez, noha fiatal és csinos ember volt, komor, zárkózott, gyanakodó természeténél fogva mégis kellemetlen benyomást gyakorolt mindenkire. Emlékszem — sokan

tartottak attól, hogy valamit forral a fejében. Katona volt s nagyon elzüllött; rajta kapták tolvajságon és ezer botra ítélték el. Hogy a büntetés óráját elhalaszszák, a mint ezt már előbb említettem, a vádlottak kétségbeesett végletekre ragadtatják magukat; a büntetés előtt való este leszur akárkit, aki szeme elé kerül, a miért aztán, minthogy új vizsgálat alá kerül, az előbbeni büntetés végrehajtása elhalasztódik, és így e bűnös célját elérte. Ő mitsem törődik azzal, hogy két hónapon át kétszer, háromszor fogják büntetni; csakhogy most — ha csak pár napra is — el akarja halasztani a fenyítést, a borzasztó pillanatot. Suttogtak mindenfelé, hogy óvakodni kell tőle, nehogy éjjel alvás közben megöljön valakit. Ez azonban csak olyan üres beszéd volt, mert senki sem tett semmiféle óvintézkedést, még azok sem, a kiknek ágyaik az ő ágya közelében voltak. Azt azonban észrevették, hogy éjjel a falról kapart mézspórt hintett szemeibe, hogy azok megveresedjenek. A főorvos végre is genyszalaggal fenyegette meg. A makacs szembajoknál, midőn minden hiábavalónak bizonyult, az orvosok sokszor, hogy a beteg szemevilágát megmentsék, igen kínos eszközhez nyulnak: genyszalagot alkalmaznak a beteg nyakán, úgy, a mint a lónál szokás. A szerencsétlen azonban erre sem kívánt fölgyógyulni, s ha gyáva vagy csökönyös volt, kész volt e kínoztatást is eltűrni, csakhogy a vesszőfutást elhalaszszá. E genyszalag abból áll,

hogy a betegnek a nyakán redőkbe huzva fölemelik a bőrt, aztán ezt egész vastagságában késsel átszurják, minek folytán hátul az egész nyakon egy hosszú seb keletkezik, melyen keresztül egy hosszú vászonszalagot huznak át, melyet aztán mindennap ide-oda ránczigálnak a sebben, hogy az be ne gyógyuljon, hanem hogy folytonos genyedésben maradjon. A szerencsétlen ember ily kínzás mellett végre is belenyugodott az elbocsáttatásba. Szemei egy nap alatt teljesen begyógyultak, mikor pedig a nyaka is behegedt, a főőrségre ment és tudtul adta, hogy másnap elhagyja a kórházat és aláveti magát az ezer botnak.

A büntetés előtti pillanat olyannyira borzasztó, hogy én — meglehet, hogy tévedek — de kislelkűségnek és gyávaságnak tartom az ettől való irtózatot. Még borzasztóbbnak mondható azonban, mikor kettős-hármas fenytetésnek veti alá magát az illető, csakhogy az egésznek végrehajtását elodázza. Különböztudok oly esetet is, a mikor a rab önként jelentkezett, hogy kiállja a hátralevő büntetést, hogy felszabaduljon végleg a birói vizsgálat alól; birói vizsgálat alatt a főőrségen lenni hasonlíthatlanul rosszabb, mint a fogházban. A vérmérséklet különbözőségén kívül persze nagy szerepet játszik a verés és testi fenyték megszabása, melynek aztán a határozottság, a rettenthetlenség egy nemével nézett eléje. A sokszor büntetett ember már némi fásult érzéketlenséggel néz a további bün-

tetés elé és nem retteg tőle. Általánosságban beszélve, ez való igaz. Volt egy rab az elkülönített osztályban, kit társai Sándornak hívtak és aki kikeresztelkedett kalmuk volt; ez nevetve beszélt el, hogyan állotta ki a négyezer bötöt, és közben komolyan esküdözött, hogy ha gyermekkorától nem nőtt volna föl vessző alatt, melyektől a háta örökké sebes volt, négyezeret soha sem lett volna képes kiállani. A mint mondta, az volt a szerencséje, hogy vesszők alatt nevelkedett fel. »Engem, Petrovics Sándor, mindenért megverték! mondta egy alkalommal — mióta csak eszemet bírom, minden nap, sokszor napjában több ízben vertek s csak az nem vert, ki nem akart; végre már teljesen megszoktam az ütlegeket.« Hogyan került a katonasághoz — nem tudom; lehet, hogy elmondotta, de nem jut eszembe; nagy gazember és nagy csavargó volt. Csak arra emlékszem, mikor elbeszélte, hogy milyen félelem szállta meg, mikor előljárója meggyilkolása miatt négyezer botra ítélték. »Tudtam, hogy szigoruan fognak megbüntetni és hogy a botbüntetést ki nem kerülöm, de hogy négyezeret szabnak reám, azt — hiába vagyok megszokva — még sem vettem tréfára, azonkívül előljáróim is fel voltak háborodva ellenem. Eleinte megpróbáltam kikeresztelkedni, azt híván, hogy engedik a büntetést. Hasztalan figyelmeztettek, hogy hiába való minden, mégis megkísérlettem, hátha nagyobb szánalmat sikerül felköltenem ma-

gam iránt. És úgy is történt: megkereszteltek és a szent keresztségben Sándor nevet adtak; de a bot mindig csak bot maradt s ez igen bántott engem. Várjatok csak, gondolám magamban, kifogok rajtatok. És mit gondol, Petrovics Sándor? ... Megtettem! Rendkívül tudom a holtat játszani, azaz csak a tetszhalottat, az olyat, akiből a lélek kiszállni készül. A vesztőhelyre kísérték; az ezeret kiállottam. Azt kiáltottam: éget! erre a második ezer elé állottam; de akkor már azt hittem, végem van; eszméletem elhagyott; térdeim megtörttek s a földre zuhantam; szemeim megüvegesedtek, arcom megkékült, lélekzetem megszűnt és szám tajtékzott. Az orvos azt mondta: »azonnal vége van.« Kórházba vittek, hol legott fölélédtem. Ezenkívül még kétszer vezettek ki a büntetés elé. Dühösesek, rendkívül dühösesek voltak reám, én azonban ismét kifogtam rajtuk: az ezeret kiállva, elájultam; a mint a negyedik ezeret suhogtatták reám, minden egyes ütés késdöfésként járta szívemet, minden ütés hármát tett, oly fájdalmas volt! Oh, ez az utolsó ezer tultett az előbbeni háromezeren is! És ha a halált nem tettetem a vége felé, (mindössze már csak kétszáz maradt hátra) okvetlenül agyonvernek, de még sem hagytam magam. Ujra kifogtam rajtuk és újból elájultam; ismét elhitték, de hogy is ne hitték volna el, mikor az orvos is elhitte. Igaz, oly dühhel vertek, hogy máskor még kétezeret is könnyebben elviseltem, míg most csak-

nem agyonverték. De miért is nem haltam meg? Azért, mert gyermekségem óta mindig vessző alatt nőttem fel. Azért is vagyok életben mostanáig. Oh, de sokat kaptam ki életemben!« tette hozzá, szomoruan elgondolkodva elbeszélése végén, mintha emlékébe akarná idézni, hogy hányszor kapott ki. »Azt, — tette hozzá megszakítva pillanatnyi hallgatását, — azt nem lehet megszámlálni; de hogy is lehetne, annak nincs se szeri se száma.« Reám tekintett és elnevette magát, de oly jóízűen, hogy vele nekem is nevetnem kellett. »Tudja-e, Petrovics Sándor, hogy én most is minden éjjel avval álmodom, hogy csépelnek; egyébről nem álmodom soha.« És csakugyan gyakran lármázott éjjel, és pedig oly hangosan, hogy az összes rabok felriadtak. »Vigyen el az ördög, mit lármázol!« mondták. Egészséges, alacsony termetű és víg kedélyű, mintegy negyven éves ember volt, és mindamellett, hogy igen szeretett lopni, elég békességesen élt; de ugyan ki nem lopott nálunk és ki nem kapott ütlegetek azért!

Megjegyzem még, hogy engem meglepett az a közöny, az a szokatlan modor, melylyel ezek az emberek arról beszéltek, hogy mily módon és kitől kaptak testi fenyítést. A haragnak vagy a gyűlöletnek még árnyéka sem vegyült ez elbeszélésükbe. Megtörtént, hogy gyermekes kaczagás között beszéltek el a történeteket. Ime például, a mint M. beszélte el nekem a kiállott büntetését; nem

tartozott az uri osztályhoz és ötszáz botra lett elítélve. Másoktól értesültem erről a dolgról és egyszer megkérdeztem tőle: vajjon igaz-e ez és hogyan ment végbe? Kérdésemre röviden, bizonyos fölindulással felelt és mintha restelte volna a dolgot, arca elpirult; pár percz mulva reám nézett és szemeiben fellobbant a gyűlölet lángja; ajkai remegtek a méltatlankodástól. Úgy találtam, hogy ezt az eseményt soha egy pillanatra sem volt képes kitörölni emlékéből. De a rabok nagy többsége, csaknem kivétel nélkül (nem mondom, hogy nem akadt kivétel), ezt egészen más szemmel nézték. Lehetetlen, gondolám olykor magamban, hogy teljesen bűnösöknek és büntetésre méltóknak tartásuk magukat, különösen mikor nem vétkeztek pajtásaik ellen, hanem az előljáróság ellen. Már mondtam, hogy lelkiismereti furdalást akkor sem vettem észre, mikor a saját osztálybeliek ellen irányult a büntetés. Az előljáróság elleni vétségekről nem is beszélek. Azonban úgy rémlett előttem, hogy ez utóbbi esetben egész más gyakorlati vagyis inkább tényleges nézet uralkodott. Itt a sors jött tekintetbe, ez az elháríthatlan tény, mi mellett komoly megfontolás helyett valami legyőzhetetlen vak meggyőződés is szerepelt. A fogoly például, az előljáróság ellen irányuló vétségekben, mindig igazat adott magának, mégis beismerte, hogy az előljáróság egészen más mértéket alkalmaz a büntetésére, úgy hogy a büntetés magától értetődő

számla kiegyenlítése volt. Itt a küzdelem kölcsönös. E mellett a fogoly jól tudja és nem kételkedik abban, hogy az a társadalmi osztály, a melyben született, nem itéli el véglegesen, hanem nagy többséggel legtöbb esetben egészen fölmenti, csak ne kövessen el bűnt övéi, vagy a saját társasága ellen. Lelkiismerete nyugodt, és ez itt a fő. Mintha csak érezné, hogy van mire támaszkodnia; aztán nem is táplál gyűlöletet elnyomói ellen, hanem a vele történendőket megmásíthatlan ténynek veszi, a melynek nem ő volt a kezdeményezője és befejezője, hanem még sokáig, nagyon sokáig lesz küzdelem tárgya.

Megjegyzem, hogy nem minden esetben viselték magukat oly hideg vérrel és közönyösen. Zserebhatnikov hadnagyról például némi megütközéssel beszéltek el egyet-mást. E hadnagygyal kórházban létem első napjaiban — természetesen csak a foglyok elbeszéléseiből — ismerkedtem meg. Később természetben sikerült meglátnom, a mikor egyszer őrségen volt nálunk, s személyesen is megismerkedtem vele. Harmincz éves, magas termetű és kövér ember volt. Arczáról le volt olvasható, hogy a kegyetlen emberek közé tartozott. Szenvedélyesen szeretett vesszőzni, botozni, a mikor esetleg őt jelölték ki végrehajtónak. Megjegyzem, hogy Zserebhatnikov hadnagyot már az elbeszélések után is szörnyetegnek tartottam. A büntetéseket néha más tiszték hajtották végre, de ezekben volt mégis némi szánalomérzet. Zserebhatnikov a leglelketle-

nebb volt ilyen alkalmakkor, ő csupán inyenczségből, élvezetből, művésziességből szerette a fenyítéseket végrehajtani, és gyönyörködött azokban, mint ama római patriczius, aki túltenni igyekszik mindenkin, hogy minél mesterkétebb, minél kegyetlenebb módot találjon a fenyítés okozta élvezet érzetének fokozására. Ime, kivezetik a foglyot a fenyítés végrehajtásához, Zserebjatnikov a végrehajtó; már egy tekintet is a hajlékony botokkal felfegyverzett emberek hosszú sorára, megelégedéssel töltötte el. Önelégülten sétált végig a sorok között és mindenkit kötelessége lelkiismeretes teljesítésére buzdított, mert különben... a katonák jól tudták, mit jelent ez a »különben.« Végre elővezetik a bűnöst, akinek, ha nem ismerte Zserebjatnikovot, ha még nem hallott semmit rabtársaitól az ő lelkületéről, fogalma sem lehetett róla, mi célból gyakorolja vele szemben szemfényvesztéseit. (A hadnagy kifogyhatlan volt a fortélyokban.) Minden fogoly abban a pillanatban, mikor vetköztetni, kezeit két puska tusához kötni kezdik, hogy az úgynevezett zöld utcán végig vezessék (a zöldruhás katonák sorfalát nevezik így), bevett szokás szerint, síránkozó hangon könyörögni kezd a végrehajtásnál jelenlevő tisztnek hogy ne súlyosbítsa szigorúságával a büntetést: »Tekintetes uram! így kiált a szerencsétlen, könyörüljön rajtam; legyen atyám, imádkozni fogok önért, ne tegyen tönkre, legyen irgalmas!« Zserebjatnikov csak erre látszott várni,

azonnal félbeszakítja az illetőt és részvétteljes kifejezést kölcsönözve arczának, ilyenfajta beszélgetésbe ered az elítélttel.

— Barátom, hát mitevő legyek veled? Hisz nem én, de a törvény büntet téged.

— Tekintetes uram, minden az ön kezeiben van, legyen irgalmas.

— És te azt hiszed, hogy nem sajnállak? Azt hiszed, hogy nekem az élvezet, hogy verni fognak? Hisz én is ember vagyok! Nos, nem vagyok ember?

— Kétségkívül, tekintetes uram, tudva levő dolog, önök a mi apáink, mi gyermekeik vagyunk. Legyen hát igazi édes atyám! kiáltja a fogoly ujult reménnyel.

— Igen, kedves barátom, ítélj magad; van elég eszed, hogy megítélhess: hisz magad is tudhatod, hogy csupa felebaráti szeretetből akarunk reád, bűnösre is leereszkedően és jóságosan tekinteni.

— Szent igazságot mond, tekintetes uram.

— Igen, jóságosan bánunk el veled, mintha bűnös sem lennél. De itt nem én rendelkezem, hanem a törvény! Gondold meg! Hisz én az Istennek, és a hazának szolgállok; halálos bünt követnék el, ha gyöngíteném a törvényt, vedd ezt fontolóra.

— Tekintetes uram!

— No, hát legyen! Legyen meg a kedvedért! Tudom, hogy bünt követek el, de legyen úgy... Most az egyszer megkönyörülök rajtad és gyöngén bün-

tetek meg. De hátha ártok neked ezzel? Nézd, most megkönyörülök rajtad, meghagyom, hogy gyöngében verjenek és te abban a reményben, hogy más alkalommal is így lesz, újra vétséget fogsz elkövetni. Mi lesz akkor? Látod, nekem ez a lelkeket nyomja...

— Tekintetes uram! Soha sem követek el rosszat!

— No, jól van, jól! Megesküszöl nekem, hogy jövőben jól fogod magad viselni?

— Isten pusztítson el, ha nem! Hogy ezen a világon...

— Ne átkozódjál, mert ez bűn. Szavadnak is adok hitelt. Szavadat reá!

— Tekintetes uram!!

— No, tudd meg, hogy csak az árvák könyeiért leszek irgalommal irántad; árva vagy?

— Árva, tekintetes uram. Egyedül vagyok a világon, mint az ujam. Nincs se apám, se anyám...

— No, hát legyen az árvák könyeiért; de vigyázz, ez legyen az utolsó eset... Vezessétek őt, végzi oly gyöngéd hangon, hogy a rab már azt sem tudja, hogy adjon hálát az Istennek ily nemes szívü pártfogásért.

A borzasztó körmenet megindul, elvezetik a foglyot; a dobpergés megszólal s az első botok megsuhannak...

— Üsd csak! kiált most teli torokkal Zse-rebhatnikov. — Rajta, csattints reá! Nyuzd! Huzz

rá egyet, no még egyet az árvára. Erősebben üsse-
tek a gazemberre. Még erősebben! Rajta, rajta!

És a katonák teljes erővel ütik a szerencsét-
lent, kinek szemei szikráznak és fájdalmas kiál-
tással fut tovább, tovább. Zsereb jatnikov a sorfal
mellett utána szalad és szüntelen kaczag, hogy
szinte az oldalát fogja, csak úgy dül a kaczagás-
tól. Csengő kacaját olykor vad kiáltozása sza-
kítja meg:

— Huzz rá egyet! Csipd meg a gazembert,
üss egyet az árvára...

Zsereb jatnikovnak volt még más módja is, a
melylyel az elítéltet gyönyörködve faggatta. A fog-
lyot ismételve elővezetik, ez ismét elkezd rimán-
kodni. Zsereb jatnikov most az egyszer nem habozik,
nem csinál arczfintorgatásokat, hanem nyíltan látszik
beszélni:

— Látod, jó ember, most isten igazában meg-
büntetlek, úgy a mint kell, a mint azt megérdemled.
Azt azonban megteszem, hogy nem fogom a kezei-
det felkötni. Fuss, a mennyire lábad engedi, az
emberek előtt. Ha talál is minden bot, mégis csak
rövidebb ideig fog tartani. Meg akarod próbálni?

A fogoly csodálkozással és bizalmatlankodás-
sal hallgatja és elgondolkozik: — »reménykedik ma-
gában, — hátha csakugyan enyhébb lesz így, aztán
lehetséges, hogy minden bot nem is fogja érni.

— Jó, tekintetes uram, beleegyezem.

— No, én is beleegyezem, most szaladj és ti.

emberek ügyeljenek. Nézzetek, ne ásítsatok! kiált a katonákra, előre tudva azt, hogy egyetlen egy bot sem fogja a bűnös hátát kikerülni; a verésre kirendelt katona is jól tudja, hogy mi vár reá, ha botja nem talált.

A rab teljes erővel futásnak ered a »zöld utcán,« de alig hagyott el tizenöt embert, a botok villámcsapásként egyszerre hullnak hátára és a szerencsétlen jajgatva roskad a földre.

— Nem, tekintetes uram, inkább a törvény szerint büntessen, mondja elrémülve és sápadtan, lassan emelkedve föl a földről.

És Zserebjatnikov, ki jól tudta, mi lesz a vége fortélyának, csaknem megpukkad a nevetéstől.

A csselfogásokat, melyek Zserebjatnikovot mulattatták, és mind azt, a mit róla beszéltek, lehetetlen itt elősorolni.

Egészen más módon, más hangon, és más szellemben beszéltek nálunk Szmekalov hadnagyról, aki, mielőtt őrnagyunk térparancsnokká lett, mint fogházparancsnok volt hozzánk beosztva. Bármennyire közönyösen beszéltek is Zserebjatnikovról, de hősieskedésével senki sem dicsekedett, sőt láthatólag mellőzéssel is viselkedtek iránta. De Szmekalov hadnagyról mindenki örömmel és élvezettel emlékezett meg; az ő fenyítésére mindenki kellemesen emlékezett vissza, még a vesszőt is reá tudta az emberre tukmálni. Ennek pedig az volt az oka, hogy nem igen volt nagy kedvelője a botozásnak;

benne nem volt egy parányi sem Zserebhatnikov barbárságából. Ez volt oka, hogy oly népszerűségnek örvendett a rabok között. Igaz, ez a népség, de kivétel nélkül az egész orosz nép egyetlen egy nyájas szóért kész elfeledni a szenvedéseknek egész sorát; ezt minden részrehajlás nélkül, mint ténytet állíthatom. Nem volt nehéz e népet hálára kötelezni és nála népszerűvé lenni. De Szmekalov hadnagy oly népszerűséget tudott magának kivívni, hogy a foglyok még arról is meghatottan tudtak beszélni, a mikor ő hajtotta végre a testi fenytítést. Volt azonban eset, hogy Szmekalov hadnagy tudott érzékenyen is büntetni, de azt úgy tudta véghezvinni, hogy reá ezért nemcsak hogy nem haragudtak, de tréfáiról illetve botozásairól sokáig beszélgettek. »Ennek az embernek van lelke,« mondogatták. Neki nem voltak csselfogásai: ő egyszerű és jó lelkű volt, természetesen a maga módja szerint; nem volt érzéke a művészet iránt. Neki csak egy csselfogása volt, melylyel aztán egész éven át beérte; de lehet, hogy tulajdonképen azért ragaszkodott ehhez, mert egyetlen volt. Sok naivság volt benne. Így például akkor, mikor a foglyot elővezették, Szmekalov maga jött ki a fenytítéshez, kijött pedig mosolyogva, és tréfásan kezdett holmi magán-, házi, fogházi és személyes dolgokról kérdezősködni; de korántsem oly czállal, mint Zserebhatnikov, hanem egyszerűen csak azért, mert ő csakugyan érdeklődött a dolgok iránt. Elhosszák a

vesszőket, Szmekalov pedig egy széken foglal helyet és pipára gyujt. A fogoly elkezd rimánkodni... »Nem, barátom, feküdjél le, hiába való minden, aztán mit félsz tőle...« mondja Szmekalov; a fogoly felsóhajt és lefekszik. »Várj csak, barátom, tudsz-e valami imádságot könyv nélkül?« — »Hogy ne tudnék, tekintetes uram, hisz keresztény ember vagyok, már gyermekkoromban megtanítottak erre.« — »No, hát mondj el egy imádságot.« És a fogoly már tudja, mit kell tenni, és tudja előre, mi következik ez imádkozásra, mert a tréfa már ezelőtt legalább harminczszor ismétlődött. De Szmekalovnak is tudomása van arról, hogy a fogoly tudja azt; tudja, hogy a katonák, kik fölemelt vesszőkkel állanak az áldozat mellett, már szintén sokszor hallották ezt, és ő mégis megismétli, — annyira megtetszett neki. Lehet, hogy csak azért, mert mint saját alkotása, hízelt művész találékonyságának. A fogoly elkezd imádkozni, az emberek a vesszőkkel várakoznak, Szmekalov pedig, előre hajolva székében, a dohányzást abbahagyja, kezét fölemeli és várja az ismert szót. S mikor a rab oda ér ahhoz a szóhoz s azt mondja: »miképen mennyben« a hadnagy élénk taglejtéssel a vesszőket magasra tartó emberekhez fordul és hirtelen rámondja: »adj neki egyet!« Mire hahotába tör ki. A körben álló katonák szintén nevetnek; nevetnek a vesszőzők és majdnem maga a bűnös is nevet, daczára, hogy már suhannak felette

a vesszők és egy pillanat múlva szabdalni fogják bűnös testét. És Szmekalov örül, örül annak, hogy mily szépen eszelte ki a tréfát. A büntetés végrehajtása után Szmekalov önelégülten távozik a büntetés színhelyéről és csaknem megelégedetten távozik a bűnös is, s aztán egy félóra múlva már elragadtatással meséli a körülállóknak: »milyen szeretetreméltó s milyen tréfás ember az ő hadnagyuk.«

A hadnagy nagylelkűségéről ép e pillanatban is hangzik a rabok dicsérete.

— Megtörténik, hogy valami járatban vagy, beszél mosolyogva a rabok egyike, kinek arczáról a visszaemlékezés öröme tükröződik, — a hadnagy már ott ül az ablaknál és theázik. Ha leveszed a sipkádát, azonnal megszólít. — Hová, háová, Ak-szenov?

— Munkába megyek, Vaszilievics Mihály, mert hát a munka mindennek előtt, vetem oda neki, mire elmosolyodik... Igazán ritka jó ember! Ennek van ám szíve.

— Nem is akad egyhamar ilyen! kiált fel egy hallgató.

XIV.

Folytatás. *)

A büntetések nemeiről, valamint ez érdekes műtétek különböző végrehajtóiról azért beszéltem most, mert ezekről csak akkor szereztem tudomást, a mikor a kórházba költözködtem át. Eddig csak hallomás után ismertem. Rendesen a mi szobáinkba jutottak a fenyítést kiállottak. Eleintén, a míg mohón szemlélttem mind azt, a mi körülöttem történik, a fogházban divó rendszabályok, a fenyítések és az ezekhez való előkészületek borzasztó benyomást gyakoroltak reám. Rendkívüli félelem, szomorúság és nyugtalanság vett rajtam erőt. Emlékszem, hogy akkoriban lázas türelmetlenséggel kezdtem behatóan megfigyelni minden eseményt, hallgatni az e tárgyról szóló beszédeket és elbeszéléseket, és hogy adatokat gyűjtsek, magam kérdezősködtem az emberek véleménye és ítélete felől. A többi között minden áron meg akartam tudni az ítéletek és azok végrehajtásának fokozatait és árnyalatait, valamint a vétkesek állapotát. Már említettem, hogy a büntetés végrehajtása előtt alig van ember, ki

---

*) Mindaz, amit itt a büntetésekről és bűntényekről írok, az én időmből való. Most — mint hallom — minden megváltozott.

hideg vérrel nézne annak elébe, még azokat sem véve ki, akik már előzőleg is számtalanszor voltak büntetve. Az elítéltet általában valami marczangoló, de tisztán fizikai félelem szállja meg, amely legyőzhetlenül elfojtja az ember egész erkölcsi lényegét. A fogházban való hosszas tartózkodásom alatt figyelemmel kísértem ama vádlottakat, akik büntetésük első felét kiállván, a kórházba kerültek és innen, mikor már a hátuk begyógyult, büntetésük hátralevő részének kiállása végett újra kénytelenek voltak magukat annak alávetni. A büntetésnek két részre osztása mindig a büntetés végrehajtásánál jelenlevő orvos véleménye folytán történik. Ha a testi fenyítésnél a botütések száma oly nagy, hogy azokat a vétkes nem képes egyszerre kiállani, úgy az orvosnak joga van e fenyítést két, sőt három részre is osztani. Egyszerre rendszeren ötszáz, ezer, sőt ezeröttszáz vesszőütés méretik a deliquensre; midőn azonban az ítélet két vagy három ezerről szól, mind-egyik ezer külön-külön lesz kiszolgáltatva. Azok, kik büntetésük első fele után hátukat kigyógyították és a második fél kiállása céljából a kórházból elbocsátásukat kívánják, a végrehajtást megelőző napon rendszeren komorak, lehangoltak és szótlanok. Bizonyos eltompultság és természetellenes szórakozottság észlelhető rajtuk. Az ilyen emberek nem bocsátkoznak beszédbe; igen érdekes az, hogy ily emberekkel maguk a rabok sem ereszkednek beszélgetésbe. Egy vigasztaló szó sem hangzik, a

rabok igyekeznek az ilyet mellőzni. Természetesen ez sokkal jobb az illetőre nézve. Vannak kivételek, mint például Orlov, a kiről már egyszer megemlékeztem. A büntetés első részletének kiállása után egyre csak a felett bosszankodott, hogy a háta oly lassan gyógyul, és égett a vágtyól, hogy a kórházból minél előbb kiszabaduljon a büntetés hátralevő részének kiállhatása végett, hogy aztán a legközelebbi fegyencszállítmánnyal számkivetésbe induljon és a hosszú úton megszökjék. Ez a szándék felvidítani látszott őt és aztán Isten tudja, mi volt az eszében. Rendkívül szenvedélyes és szívós természetű volt. Izgatott vérmérséklete mellett gondosan el tudta rejteni elégedetlenségét. Ez pedig onnan eredt, mert már büntetése kiállása előtt tisztában volt vele, hogy úgy sem engednek el abból semmit. Még vizsgálat alatt állott, mikor különféle dolgokat hallott a hatósági rendszabályokról, úgy hogy már akkor előkészítette magát a halálra; de kiállva büntetése első felét, kissé fölbátorodott. A kórházba rendkívül elkínózva, félholtan hozták be; még soha sem láttam ilyen sebeket; de ő örömmel és reménnyel volt eltelve, hogy életben marad, hogy a hiresztelések hamisak voltak, hogy módjában lesz gondolkozni a szökésről, szabadságról, az országutról, mezőről és erdőről... Kórházból való kiszabadulása után másodnapra, ugyanabban a kórházban és ugyanazon az ágyon, a második büntetés következményeiben meghalt. Erről azonban e helyütt —

miután már elől megemlékeztem — fölösleges ismétlésbe bocsátkozni.

És mégis, ugyanazok a rabok, kiknek a büntetés előtt oly nehéz napjaik voltak, a büntetést a legférfiasabban szenvedték el. Ritkán hallottam nyögéseket, még kórházba jövetelök első éjjelén sem; a nép általában véve igen el tudja viselni a fájdalmat. Hogy éreznek-e fájdalmat ilyenkor, erről sokat kérdezősködtem. Határozottan tudni akartam, milyen lehet ez a fájdalom és mivel lehet összehasonlítani? Hogy miért törekedtem erre, valóban nem tudom. Annyit azonban mégis tudok, hogy nem pusztán kíváncsiságból tettem. Ismétlem, hogy nagyon izgatott és szomorú voltam. De bárkitől kérdezősködtem is, egy sem clégített ki feleletével. Éget mint a tűz, — ez az egész, a mit megtudhattam, ennyiből állott a felelet. Mikor M—mel jobban megismerkedtem, megkérdeztem tőle is; de ő is csak azt felelte: »fáj, nagyon fáj, mintha tűzzel égetnék a hátamat.« Mindenki egy és ugyanazt mondotta. Arra különben igen jól emlékszem, hogy akkor egy különös felfedezést tettem, melynek helyességeért ugyan nem állok jót, de a foglyok megegyező nyilatkozata alapján erősen tartja magát; tudniillik, hogy a vesszőzés, ha az nagy számra rúg, egyike a legszigorubb büntetéseknek, a melyek nálunk alkalmazásban vannak. Első tekintetre úgy látszik, hogy ez képtelenség és lehetetlenség. De mégis ötszáz, sőt négyszáz vesszővel is halálra le-

het egy középerejű embert verni; ötszázon felül pedig már biztosra vehető a halál. Ezer vesszőt még a legerősebb alkotásu ember sem képes kiállani, míg az ötszáz, sőt ezer botot minden káros következmény nélkül bárki is kiállhatja. A rabok egyhangúlag azt mondják, hogy a vessző sokkal rosszabb a botnál. És ez csakugyan úgy van, »a vessző erősebben égeti a testet,« mondják, »alatta nagyobb a fájdalom.« A vessző erősebben izgat, erősebben hat az idegekre, mértéken felül ingerel és mód nélkül megrendíti azokat. Nem tudom, hogyan van most, de a nem rég multban voltak előkelő gentlemanok, kik áldozataikat halálra vesszőztették. De Sade és Brennewille marquisról beszéltek ezt. Azt hiszem, hogy ez érzésben valami édes kín rejlik, a miben e gentlemanok szíve kéjelgett. Vannak emberek, kik, ép úgy mint a tigris, vért szomjaznak. Aki egyszer a vérontás élvét tapasztalta, azt a korlátlan hatalmat az emberi test, az emberi vér és lélek felett, aki egyszer érezte azt a hatalmat, azt a lehetőséget, hogy felebarátját — aki hozzá hasonlóan Isten képére teremtetett — legnagyobb megalázásban lábainál lássa, az elveszti az uralmát saját érzései felett. A zsarnokság megszokás, mely lassan fejlődik és betegséggé fajul. Azt hiszem, hogy általa a legnemesebb ember vaddá, érzéketlen állattá válik. A vér és az erőszak érzése megrészegíti az embert, kifejleszti benne a durvaágot, a kicsapongást, és az értelmet, az érzést a

természettel homlokegyenest ellenkező cselekedetek iránt is kibékítik, sőt azokat tetszetősekké teszik. Az ember a polgár zsarnokság alatt mindig tönkre jut; az emberi jogok visszavívása, az újjászületés, rá nézve lehetetlenné válik. Ehhez járul még, hogy a szabad akarat ily rakonczátlansága felbontja a társadalmat. Az a társadalom, a mely ezeket a jelenségeket fásultan nézi, alapjában meg van rendülve. Szóval a testi fenyítés joga, mely egy embernek embertársai felett adatott, a társadalom egyik fekélye, amely legfoganatosabb eszköz arra, hogy a fenyítettben minden áldásos csirát elpusztítson, és valóságos alapja a társadalom feltartóztathatlan romlásának.

A társadalomban a hóhér megvetett egyéniség, azonban a gentleman hóhér a legkevésbé sem. Nem régen a könyvekben általánosságban ellenkező nézet hirdettetett. Még azok is, kik azt vallják, nem tanulták meg elfojtani magukban az uralkodás vágyát. Minden gyáros, minden vállalkozó bizonyos kéjes meglepedést érez, mikor látja, hogy az ő munkása s olykor annak egész családja tőle függ. Ez valóban így van; a nemzedék nem oly könnyen tud megszabadulni attól, a mit örökölt; az ember nem oly könnyen mond le arról, a mi vérébe ment át, amit úgy szólván az anyatejjel szítt magába. Nem történik a természetben ily gyorsan erő-átváltozás. Csupán annak az elismerése, hogy eredendő bűnben fogantattunk, nem elég, az

vajmi kevés. A bűnösségből fölszabadulni: erre hosszú, nagyon hosszú időre van szükség.

A hóhérról kezdtem beszélni. A hóhér jellemvonásai csaknem minden emberben megvannak. De az ember állatias tulajdonai nem fejlődnek mindenkinél egyformán. Ha azonban ezek a többi tulajdonságokat fejlődésükben elnyomják, akkor az ily ember — kétségtelenül — rettegett szörnyeteggé válik. Kétféle hóhér van: aki szabad akaratából az, és olyan, aki kényszerítve van rá. A szabadakaratból lett hóhér, természetesen, sokkal alacsonyabb fokon áll minden tekintetben amannál; az ilyentől a nép csaknem misztikus félelemmel, irtózáttal fordul el. De honnan van ez a csaknem babonás félelem az egyik s oly közönyösség s csaknem ragaszkodás a másik hóhér iránt? Vannak e tekintetben nagyon különös példák: ismertem jó, becsületes és igen tiszteletre méltó embereket a társadalomban, akik például nem tudták elviselni, ha az, a kin a büntetés végrehajtandó volt, nem jajgatott a vesszőzés alatt, nem rimánkodott és nem kért kegyelmet. Azt mondják: ez illő és elkerülhetlen, és midőn egy alkalommal az áldozat nem akart jajveszékelnéni, a végrehajtó, kit ismertem és aki máskülönben jó ember volt, egészen kijött a sodrából ez esetnél. Eleinte gyöngén akarta büntetni a delinquentst; de nem hallva a szokásos »tekin tetes uram, legyen irgalmas« stb. jajveszékést, haragra lobbant és ötven vesszővel többet veretett

az áldozatra, így akarván kicsikarni a jajgatást és a könyörgést, s mikor elérte, e szavakkal fordult hozzám: »ennek a konoksága meg van törve.« A valódi, a kötelezett hóhér, a kiről tudva van, hogy az egy számkivetésre ítélt fegyencz, ki ily feltétel alatt szabadul fel, először egy kitanult hóhérhoz jut próbaszolgálatra és ha ettől elleste mesterségét, akkor életfogytiglan a várfogságban (osztrog) lesz alkalmazva, hol elkülönítve, egy neki rendelt szobában nyer elhelyezést s bár meg van engedve neki háztartást vinni, mégis folytonosan őrizet alatt áll. Az élő ember természetesen nem gép, a hóhér, bár hivatalos kötelességből ver, olykor mégis ingerültté lesz, haragba jön; de bár bizonyos gyönyörérettel ver is, személyes gyűlöletet azonban soha sem táplál áldozata iránt. Ügyes ütés, mesterségében való jártasság, társai és a közönség előtt feltűnni vágyás — nagyon fokozzák becsvágyát. Művészetre törekszik. Ezenfelül nagyon jól tudja, hogy őt mindenki megveti, hogy mindenütt azal a babonás félelemmel találkozik, mely őt mindenhová kíséri, azért majdnem lehetetlen, hogy ez ne legyen reá befolyással és ne fejleszsze ki benne a dühöt, a vadállati gerjedelmeket. Még a gyermekek is tudják, hogy az ilyet »apja, anyja kitagadja.« Különös dolog, hogy a hány hóhért alkalmam volt látni, az mind felvilágosodott, értelmes, eszes és legfőképp hiú, sőt büszke ember volt. Vajjon e makacs büszkeség visszahatása volt-e az általá-

nos megvetésnek — nem tudom. Lehet, hogy a körülmények szinpadias színezete, a mikor a község előtt a vesztőpadon megjelennek, fejleszti bennök a dölyföt. Egyszer, jól emlékszem, sikerült találkoznom és hosszú időn át közelről megfigyelnem egy hóhért. Ez alacsony termetű, izmos, sovány, göndörhaju, eléggé kellemes arczu, 40 éves ember volt. Rendkívül komoly és nyugodt embernek látszott; külsejére eléggé gentlemanül viselkedett; röviden, megfontoltan, sőt leereszkedőleg felelt mindig a hozzá intézett kérdésekre, velem szemben azonban fontoskodó büszkeséget tanusított. Az őrség tisztjei, mint azt magam is tapasztaltam, mindig bizonyos tisztelettel beszélgettek vele. Ezt ő észrevette s így nem csoda, ha megkétszerezte velük szemben az udvariasságot, ridegséget és méltóságot. Minél nyájasabban beszélt vele az előljáró, annál tartózkodóbbnak mutatta magát irányában, és bár az udvariasság határát nem lépte át, mégis bizonyos vagyok abban, hogy a vele beszélgető felebbvalónál sokkal magasabb fokon állónak tekintette magát. Ezt arczáról lehetett leolvasni. Megtörtént, hogy forró nyári napokon, hosszú vékony ruddal kezében, őrkiséret mellett, kiküldték őt városi kutyákat lebunkózni. E városkában rendkívül elszaporodtak a gazdátlan kutyák, s minthogy igen veszedelmesekké lettek a kánikulás napokon, az előljáróság a hóhért küldte ki megsemmisítésükre. Észre lehetett venni, hogy még e lealacsonyító fog-

lalkozás sem volt rá nézve megszegyenítő. Látni kellett volna csak, mily méltóságteljesen járta be a fáradt örkiséret mellett a város utczáit, már megjelenésével rémületbe ejtve az asszonyokat és az utczai gyerekeket és mily méltóságteljesen nézett a szembejövőkre. A hóhérok különben igen gondtalanul élnek. Pénzük van, igen jól esznek, isznak. A megvesztegetés igen jövedelmező forrás reájuk nézve. A polgári feyencz, ha testi büntetésre van ítélve, még utolsó fillérét is a hóhérnak ajándékozza. Más, gazdag foglyoknál ők maguk határozták meg az összeget s megtörtént, hogy harmincz, sőt több rubelt is szedtek be tőlük; az igen gazdagokkal még alkuba is bocsátkoztak. Nagyon enyhén hajtani végre a büntetést, természetesen, a hóhérnak sem szabad; ez az ő bőrrebe kerülne. De azért bizonyos összegért mindig megigéri az áldozatnak, hogy nem fogja igen érzékenyen verni. Ajánlatát csaknem mindig elfogadják, ha pedig nem, akkor csakugyan barbár módon szokta végrehajtani a büntetést; ez neki teljesen hatalmában áll. Megtörténik, hogy még szegényebbekre is nagy sarczot vet ki; ilyenkor a rokonok állnak elő, alkudoznak vele s jaj a szerencsétlennek, ha nem elégítik ki őt. Ily esetekben nagy segítségére volt az a babonás félelem, melyet az emberekben kellett. A hóhérről a legcsodásabb dolgokat mesélik. Különben a rabok maguk beszélték nekem, hogy a hóhér egy ütéssel is képes agyonverni egy embert.

Ezt azonban senki sem látta, s nem is volt bebizonyítva. Különben meglehet: mert nagyon határozot-
tan állították. Maga a hóhér is azt mondotta nekem,
hogy képes erre. Azt is beszéltek, hogy teljes su-
hintással is meg tudja úgy ütni a bűnös hátát, hogy
egy verési hely sem serked ki és a legcsekélyebb
fájdalmat sem okoz. Minde szemfényvesztésekről
már nagyon sok monda kering. De ha a hóhér el
is fogadja a borraivalót, hogy gyengén hajtsa végre
a büntetést, az első ütést mégis teljes suhintással,
teljes erővel méri ki. Ez már bevett szokás volt.
A következő ütések már gyengíti, különösen
pedig akkor, ha előre kifizették a váltságdíjat. Az
első ütés azonban, akár fizettek akár nem — az
övé. Hogy miért teszik ők ezt, valóban nem tudom.
Azért-e, hogy az áldozat a további ütésekhez szok-
jék, avagy hogy különbséget tudjon tenni a fájdal-
mas és az utána következő gyöngébb ütések között,
vagy egyszerűen vitézkedésből, hogy áldozatát féle-
lembe ejtse s hogy értésére adja, kivel van dolga?
A hóhér minden esetben a büntetés végrehajtása
előtt némileg izgatott kedélyhangulatban van, s
ezt a hatalom érzete költi fel benne; e pillan-
tatban ő színész, a közönség figyelme reá van irá-
nyítva s ő kétségkívül nem minden benső élvezet
nélkül kiáltja oda az első ütés előtt az áldozatnak
a szokásos és végzetes szavakat: »Tartsd magad,
mert ütlek!« Alig lehet elképzelni, mennyire képes
az emberi természet önmagából kivetkőzni.

Az első napokban a kórházban éber figyelemmel hallgattam a foglyok e fajta elbeszéléseit. A fekvés valamennyiünknek igen unalmas volt. Az egyik nap úgy telt, mint a másik. Reggelenként még némileg szórakoztatott bennünket az orvosok látogatása, aztán később utánuk az ebéd is. Az étkezés ebben az egyhanguságban nagy szórakozást nyújtott. Az étel adagok különfélék voltak s a betegségek nemei szerint változtak Némelyek csak levest kaptak, melyben csak itt-ott uszott valami dara-féle; mások csak híg kását, a harmadik édes kását, ennek igen sok irigye volt. A rab, kit a hosszas fekvés is nagyon elpuhit, igen nyalánkká válik. A lábbadozóknak és a föllábadtaknak kis darab főtt marhahust, vagy a mint azt nálunk neveztek: »ökröt« adtak. Legjobban éltek a scorbut-betegek, kik a hus mellé hagymát és egyéb zöldséget, néha egy pohár bort is kaptak. A kenyér, tekintettel a betegségek nemeire, fekete és félfehér volt. Az adagoknak ily hivatalos megkülönböztetése csak bosszantotta a betegeket. Természetes, hogy némely betegségben az ember maga sem kívánt enni. Helyettük a nagy étvágyu betegek elfogyasztották a többiek adagját is. Némelyek fölcserélték ételőket, úgy hogy az adag, amely egyik beteget megillette, egészen más fajta beteghez került. Mások, kiknek olyan betegségök volt, hogy csak gyöngé adagot kaptak, marhahust, kvaszt, kórházi

sört vásároltak az olyanoktól, kiknek számára ilyen rendelve lett.

Sőt olyanok is voltak, akik két adagot is elfogyasztottak. Az adagok egész adás-vevés tárgyát képezték. A marhahus-adagnak eléggé magas ára volt: öt kopekre becsülték. Ha a mi szobánkban nem lehetett venni, elküldték az őrt a szomszéd szobába, ha ott sem volt, úgy elküldték a katonák szobájába, vagy a mint nálunk mondták: a »szabadok«-hoz. Mindig akadtak olyanok, akik szívesen adták el adagjukat ezeknek, s ilyenkor nem maradt egyebük a kenyéرنél, a pénzt pedig összekuporgatták. Igaz, a szegénység általános volt, de azok, kiknek pénzecskéjük volt, még kalácsot és egyéb nyalánkságokat is szereztek. A mi őreink önzetlenül teljesítették e megbízásokat. Ebéd után az unalom tetőpontra hágott; időtöltésből ki aludt, ki fecsegett, ki czivódott, ki pedig mesélt valamit. Ha új betegeket nem hoztak, az idő még unalmasabban telt. Egy ujoncz megérkezése mindig némi tekintetben ébren tartotta az embereket, különösen akkor, ha az teljesen ismeretlen volt. Az ilyet rendesen alaposan megforgatták, kikérdezték: kicsoda, micsoda, hová való s mi a foglalkozása? Különösen érdekelték bennünket az átutazó betegek, ezek mindig tudtak valamit elbeszélni, de sohasem benső ügyeikről. De ha jószántukból nem beszélgettek, a foglyok sohasem zaklatták őket kérdéseikkel. A vesszőbüntetést kiállottak szintén este

felé jöttek a kórházba. Megjelenésök mindig élénk benyomást tett reánk. Oly napon, mikor effélék nem jöttek, nagyon unatkoztunk; nem ritkán össze is veszték ilyenkor. Továbbá szerfelett örültek nálunk a megfigyelés végett behozott elmebetegeknek is. Abból a czélból, hogy a büntetéstől megmenekedjék, a vádlott olykor örültséget színlel. Ezek közül egyeseket nagyon hamar kigyógyítottak, vagy jobban mondva, ők maguk változtatták meg politikájokat, és az a beteg, ki két-három napon át a legfurcsább dolgokat művelte, hirtelen észretért, lecsendesült és komoran szorgalmazta kibocsátását. Sem a rabok, sem az orvosok nem tettek szemrehányást az ilyeneknek, és szó nélkül teljesítették kérésüket. Két-három nap mulva ezek már a fenyítést kiállották és mint ilyenek jöttek ismét hozzánk. Ily esetek különben igen ritkán fordultak elő. Az igazi örültek, kiket megfigyelés végett hoztak, valóságos Isten csapása volt reánk nézve. Vig, zajos, lármás, tánczoló és daloló örülteket igazi elragadtatással fogadtak a rabok. »Lesz most multság!« kiáltottak csaknem valamenynyen, midőn egy ily örültet hoztak közénk. Reám nézve azonban borzasztó volt az ily szerencsétlenek látása. Hideg vérrel soha sem tudtam nézni az örülteket.

Azok a végnélküli arczfintorok, szünni nem akaró bolondságok, melyek az ilyen beszállított betegeknél kezdetben kaczajt gerjesztettek, idővel

elvesztették érdekességüket. Egy örült elől, kit két-három hétig tartottak közöttünk, csaknem meg kellett szöknöm. A véletlen úgy akarta, hogy egyszer kettővel is volt dolgom. Az egyik beteg borzasztó benyomást tett reám. Fogságom harmadik évében történt ez. Az első évben, vagyis jobban mondva számüzetésem első havában, mikor az egyik csoporttal egy-két versztnyi távolságban fekvő téglagyárba jártam munkába. A jövő nyári téglaegetéshez szükséges kemenczéket kellett ott helyreállítanunk. A telepen M—cky és B. megismertettek engem az ottan lakó felügyelővel. Ez egy magas, sovány, lengyel származásu ember volt. Szibériában már rég idő óta van szolgálatban, és bár a köznépből származott, mint harmincz évet szolgált katonát, M—cky és B. igen szerették és tisztelték. Kedvencz olvasmányát a biblia képezte. Beszélgettem vele, s ő oly nyájasan, oly értelmesen s oly érdekesen tudta élményeit elbeszélni, hogy valóban élvezet volt őt hallgatni. Ezután két évig nem láttam, csupán azt hallottam, hogy valamit elkövetett, mi miatt bírói vizsgálat alá került és mint örültet hozták el hozzánk. Lärmázva, kaczagva és tánczolva lépett be hozzánk. A foglyok el voltak ragadtatva, én azonban igen elszomorodtam . . . . Négy nap mulva már nem tudtuk: mitevők legyünk vele. Czi-vakodott, verekedett, lármázott, dalolt, sőt éjjeleken át időnként oly undorító dolgokat vitt véghez, hogy valamennyiünknek a gyomra émelyedett. Minden-

kivel kikezdett. Végre kényszerzubbonyt kellett reá adni. Valamennyien kérni kezdtük az orvost, hogy más helyiségbe helyezték el. Mikor ez teljesítette kérésünket, ismét az fogta ostrom alá az orvost, hogy őt hozzánk visszahelyezze. Minthogy nálunk ez időben két örült is volt egyszerre, akik fölötté nyugtalanok és dühöngők voltak, a két szomszédos betegszobában folytonosan váltakoztak ez örültek. Végre, minthogy a szerencsétlenek baja mindinkább súlyosbodott, elvitték őket tőlünk, de hogy hová, azt nem sikerült megtudnom . . .

Még egy különös örültre emlékszem, akit valamikor nyáron hoztak hozzánk. Ez egy rendkívül ügyetlen, erőteljes, mintegy negyvenöt éves és himlőktől iszonyatosan eltorzított arczu, apró szemű és mogorva tekintetű ember volt. Mellém helyezték el. Nagyon csöndesnek látszott, senkivel sem bocsátkozott beszédbe és gondolatokba merülve ült egy helyen. Estefelé hirtelen csak felém fordult. Egyenesen, minden bevezetés nélkül, de oly tekintettel, mintha valami fontos titkot akart volna közölni velem, beszélt nekem, hogy a napokban neki kétezer botot kell kapnia, de ez nem fog megtörténni, mert H. ezredes leánya kérelmez érdekében. Kétkedve tekintettem reá és azt feleltem, hogy ez esetben hiába való lesz az ezredes leányának minden ékesszólása. Nem gyanítottam még semmit; őt nem mint örültet, de mint közönséges beteget hozták hozzánk. Kérdeztem tőle, hogy

mi a baja? Mire azt felelte, hogy nem tudja, mi okból hozták őt ide, mert ő teljesen egészséges, az ezredes leánya pedig szerelmes belé. A leány — folytatta tovább — mikor két héttel azelőtt a fő-

őrség mellett elhaladt s én véletlenül az ablak-

rácson kitekintettem, megpillantott engem s belém
szeretett. Azon idő óta már háromszor volt a fő-

őrségen; első ízben atyjával tért be a bátyjához, ki
mint tiszt az őrségen volt; másodszor az anyjával
jött alamizsnát osztogatni, és mikor mellettem el-

haladt, megsugta, hogy szeret engem és ki fog sza-

badítani. Különös, hogy mily elmés részletességgel
tudta ezeket az ostobaságokat elmondani. A büntetéstől való megszabadulásban szentül hitt. Az
ezredes leányának szenvedélyes szerelméről nyugod-

tan és határozottan beszélt. Reám nézve borzasztó
volt végig hallgatni ennek a mintegy negyvenöt éves
és csuf arczu embernek badar beszédét. Bámulatos,
mit idézett elő e félénk lélekben a büntetéstől való
félelem. Lehet, hogy az ablakrácson át csakugyan
meglátott valakit, és az örültség, melyet benne a
folyton növekvő félelem szült, legott kibuvót talált.
E szerencsétlen katona, kinek egész élete folyamán
egyszer sem jutott eszébe kisasszonyokra gondolni,
most egy egész regényt gondolt ki, ösztönszerűleg
kapkodott még a szalmaszálhoz is. Szó nélkül hall-

gattam ki és a hallottakat közöltem a többi rabok-

kal. De midőn látta, hogy a többiek érdeklődni
kezdenek, nagyképüsködve elhallgatott. Másnap az

orvosok hosszasan kikérdezték baja felől, mint-hogy azonban határozottan kijelentette, hogy semmi baja sincs, hogy teljesen egészséges, mint a hogy annak is látszott, kibocsátották a kórházból. Arról azonban, hogy a kibocsátó jegyen sanatus volt beírva, mi csak akkor értesültünk, mikor az orvosok odahagyták a termet, s így már nem voltunk képesek őket felvilágosítani az örült elme-futtatásairól. E hiba különben annak a mulasztásnak az eredménye volt, melyet az előljáróság követett el, midőn nem közölte a kórházzal az illető baját. Lehet, hogy még azok sem voltak bizonyosak örültségében, akik a kórházba küldték őt megfigyelés végett. Két nap múlva a szerencsétlent kivezették, hogy a büntetést rajta végrehajtsák. Könnyen elképzelhető, mennyire megrendítette ez; nem akarta elhinni az utolsó pillanatig, hogy a büntetést rajta végrehajthassák, s mikor a sorfal között ellépdelt, folytonosan »örséget!« kiáltott. A büntetés kiállása után, minthogy üres ágy nem volt a mi szobánkban, egymás helyiségbe helyezték el. Én mind e mellett tudakozódtam felőle és sikerült megtudnom, hogy nyolcz napon át egy kukkot sem szólt senkihez és rendkívül szomorú volt... Mikor a háta begyógyult, kibocsátották őt a kórházból, de hogy hová küldték, azt sehogy sem sikerült megtudnom.

Ami általában véve a gyógymódot és a gyógyszereket illeti, arról — a mennyire észrevettem —

itt csak annyit jegyzek meg, hogy a könnyü betegek alig tartották be az orvos rendeléseit és nem vettek be semmiféle gyógyszert; de a nehéz s általában az igazi betegek nagyon odaadón gyógyíttatták magukat, pontosan szedtek orvosságot és porokat; de legjobban szerették nálunk a külső gyógymódok alkalmazását. A köpölyözést, pióczázást, borogatást és érvágást a mi köznépünk a legszivesebben fogadja és a legnagyobb bizalommal viseltetik iránta. Engem rendkívül meglepett egy különös körülmény. Ugyanaz a népség, amely a legkínzóbb fájdalmakat is képes volt eltűrni, sokszor panaszkodott, idegenkedett, sőt nyögött holmi gerely láttára. Igaz, ezek az érvágók nálunk igen különfélék voltak. A gépecskét, a mely egy pillanat alatt átmetszi a bőrt, a sebész egyszer hanyagságból vagy elrontotta, vagy — meglehet — az magától elromlott, s azért az érvágó gerelyt voltak kénytelenek alkalmazni. E műszer alkalmazása sokkal érzékenyebb fájdalmakat okoz, mint az a kis gép, melynek tizenkét késecskéje egy pillanat alatt hatol a testbe, ennél a fájdalom kevésbé érezhető. Az érvágó gerely hasonlíthatlanul lassabban metsz, s így a fájdalom nagyon érezhető. Az érvágást magamon tapasztaltam, tehát határozottan állíthatom, hogy az bár fájdalmas és bosszantó, a műtétet mégis minden pissenés nélkül el lehetett tűrni. Nagyon mulatságos volt olykor látni, mint fintorgatta az arcját némely tettetett beteg. Sokszor megtörtént,

hogy az ilyenekből valóságos gúnyt üztek. Különösen nem szerette ezt Usztyanczev, aki a nélkül is fölötte ingerlékeny természetü volt és nem szalasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy bele ne kössön valakibe. Fájdalmában és részben butasága miatt ez élvezetre szüksége is volt. Volt eset, hogy kezdetben komolyan és áthatóan nézte ezt a műveletet, azután nyugodt és meggyőző hangon kezdé ráolvasni az illetőre leczkértetését. Ehhez különben neki teljes joga is volt, a mennyiben az ő tiszte volt közöttünk a rendre és az általános erkölcsiségre figyelni.

— Ez is mindenbe beleüti az orrát, mondogatták olykor a rabok. Őt különben nem merték szidalmazni, csupán csak úgy tréfából nevettek olykor fölötte, a nélkül, hogy belekötöttek volna.

— No, már kibeszélted magad? Elég lenne három szekérre is!

— Micsoda fecsegés ez megint? Ostoba előtt nem szoktak kalapot emelni, az bizonyos. Mit kiabál egy gerely-vágás miatt? Ki szerette a mézet, türje el a keserüt is.

— És neked mi bajod van vele?

— Nem, testvérek, szakítá félbe a beszélgetést az egyik rab, — a köpölyözés kis-miska; ezt megpróbáltam s mondhatom, nincs nagyobb fájdalom, mint mikor az ember fülét huzzák.

Valamennyien fölkaczagtak.

— Hát huzták már a te füledet?

— Azt hiszed, hogy nem? Természetes, hogy huzták.

— Azért állnak hát oly hegyesre!

Ennek a rabnak, kit Sapkinnak hívtak, valóban igen hosszú s felfelé álló fülei voltak. Mint csavargó került ide s szorgalmas munkás volt. Korára nézve még nem volt idős s ha beszélt, komoly beszédjét mindig élczekkel fűszerezte.

— Hát tudod-e, honnan következtettem, hogy a te füledet már huzták? — szólt közbe Usztyanczev, méltatlankodással fordulva Sapkin felé, bár e közbeszólás inkább a többi jelenlevőkhöz, mint ő hozzá volt intézve. Sapkin még tekintetre sem méltatta őt.

— Tulajdonképen ki és miért is huzta a te füledet? — folytatta egy valaki.

— Ki? Ki más, mint az ispravnik (bíró). Ez, testvérek, csavargásért történt. Az akkor volt, mikor K—ba érkeztünk; ketten voltunk, én és Efim, aki szintén csavargó volt. Utközben, Tomlina községében, egy parasztembernél kissé elláttuk magunkat. Tomlina csak egy kis falu, de mi azért körül akartunk nézni és jól meg is szedtük volna magunkat, ha el nem csipnek. Mikor a faluba értünk, legelőször is a korcsmába tértünk be. Alig foglalunk helyet, egy rongyos, német öltözetű ember lépett hozzánk.

— Engedjék megkérdeni: vannak irásaik? *)
kérdé.

— Irásunk nincsen, felelénk.

— Úgy. Nekünk sincs. Még két barátom van velem, akik a Kakuk-tábornoknál szolgálnak.**)
Szabad kérdezni, nem innánk egy kicsit? Tudom, hogy van egy kis pénzük. Egy fél pohárával, reménylem, csak megvendégetnek?

— A legnagyobb örömmel, felelénk neki. —
Ivás után elbeszélték tervüket s felszólítottak bennünket, vajjon nem volna-e kedvünk hozzájuk csatlakozni. Egy gazdag polgár lakik itt, ezt akarják meglátogatni. A kísérlet rosszul sikerült. Elfogtak mind az ötünket és a bíró elé vezettek. Én, mondja, magam akarom őket kihallgatni. Pipával szájában jött ki és egy csésze theát hoztak utána. A bíró az asztalhoz ült. Kivülünk még hármat vezettek be, akiket szintén csavargás közben fogtak el. Jaj, testvérek, de nevetségesek voltak e csavargók: ha agyon vertétek volna, nem emlékezett volna egyik sem, hogy mit követett el. A bíró, egy poczakos, barkós uri ember, hozzám fordult. Ki vagy? ordított reám mély hangon, mintha hordóból hangzanék. Természetesen én is csak azt feleltem, amit a többiek,

---

*) Utlevál.

***) Azaz az erdőben, hol kakukmadár szól. Azt akarta mondani, hogy ők is csavargók.

hogy: kérem alásan, semmire sem emlékszem, mindent elfelejtettem.

— Várj csak, majd megoldom a nyelvedet, mondja nekem, — majd megismered a nyirfaveszszőt. Azután egy másikhoz fordult.

— Hát te ki vagy?

— Futó, nagyságos uram.

— Futónak hívnak?

— Igen, úgy hívnak, nagyságos uram.

— No jól van, te Futó vagy és te? fordult a harmadikhoz.

— Az én nevem »Utána«, nagyságos uram.

— Az a neved?

— A nevem tulajdonképen: »Utána futó,« nagyságos uram.

— Hát, gazember, ki nevezett téged így el?

— A jó emberek, nagyságos ur. Vannak a világon jó emberek is, nagyságos uram, az bizonyos.

— És kik azok a jó emberek?

— Azt már elfelejtettem, nagyságos uram; már csak tessék ezt nekem nagylelküen elnézni.

— Hát valamennyiről megfeledkeztél?

— Valamennyiről, nagyságos uram.

— Apád, anyád is volt... Róluk csak nem feledkeztél meg?

— Valószínű, hogy voltak, nagyságos uram, különben róluk is kissé megfeledkeztem; lehet azonban, hogy voltak, nagyságos uram.

- És hol laktál ez ideig?
 — Az erdőben, nagyságos uram.
 — Mindig az erdőben?
 — Mindig.
 — Télen is?
 — A telet nem ismerem, nagyságos uram.
 — No, és te, — téged hogy hívnak?
 — Fejszének, nagyságos uram.
 — Hát téged?
 — Neásítsnak, nagyságos uram.
 — Hát téged?
 — Intsnek, nagyságos uram.
 — Hát egyik sem emlékszik semmire?
 — Semmire sem emlékezünk, nagyságos uram.

A bíró elneveti magát, mi is ránézünk és nevetünk. No, várjatok, majd felnyitom a szátokat. — Vezesd el őket a várfogházba! kiáltott. Utánuk akartam menni. — Nem, te itt maradsz, szólott hozzám. — Ide jőjj, ülj le! Látom: asztal, papír és toll van előttem. Ugyan mi lehet a szándéka? gondoltam magamban.

— Vedd a tollat és irj! és megragadva fületem, irni kényszerít. Ránéztem mint ördög a papra, és mondám: nem tudok irni, nagyságos uram.

— Irj!

— Legyen irgalmas, nagyságos uram!

— Irj, amit tudsz! kiálta és folytonosan húzta a fületem. No, testvérek, inkább háromszáz vesszőt

veretett volna reám, — de ő csak egyre erőltetett, hogy irjak.

— Hát elment neki az esze, vagy mi?

— Nem, nem ment el. K—ban az irnokocska nem régiben szép tréfát csinált: kincstári pénzt emelt el és megszökött, annak szintén oly hegyes fülei voltak. Körözték az egész vidéken. Amint én az ismertető jellel megérkeztem, ő azonnal megkérdezte, vajjon tudok-e irni és hogyan, mire megfogta a fületem és huzni kezdte.

— Furcsa egy história lehetett.

— Biz az elég furcsa, felelt.

Általános kaczagás tört ki.

— No, és irtál?

— De hogyan? Elkezdtem ákom-bákomozni a papiron, mire eleresztette a fületem, egynehányszor felpofozott és elküldött, t. i. a várfogházba.

— És tudsz-e irni?

— Azelőtt tudtam, de mióta aczél tollakat kezdtek használni, teljesen elfelejtettem...

Ime, ilyen beszédek, vagy jobban mondva ilyen fecsegések között mult el a mi unalmas időnk. Istenem, hogy unatkoztunk itt! A hosszú, meleg napok mind hasonlítottak egymáshoz. Akár csak valami könyvnek a lapjai! A mellett, különösen kezdetben, igen gyakran megfordultam a kórházban, olykor betegen, olykor pedig csak kipihenni a várfogház fáradalmait. Terhes volt ott az élet, terheőbb mint itt, erkölcsileg terhes. Ellenünk, az elő-

kelő származásuak ellen, gyűlölettel viselkedett ott mindenki. Itt pedig a kórházban mindenki egyenlő és így az élet is barátságosabb. A legunalmasabb volt az este, mikor gyertyákat gyújtottak. A rabok igen korán feküdtek le. A derengő fényt szóró mécs az ajtónál égett és teljes homályban hagyta a szoba átelleni oldalát. A szobát kiállhatlan bűz és melegség kezdte betölteni. Némelyek, nem tudván elaludni, felülnek ágyukban, fejeiket térdeikre hajtják, mintha gondolkoznának valami fölött. S hogy az én időm is gyorsabban elmuljék, egy óra hosszáig is elnézem őket és gondolkozom, hogy ugyan mi fölött törhetik fejüket. Vagy elkezdek ábrándozni, visszaemlékezni a multra, mire egy tág, tiszta kép tárul képzeletem elé; eszembe jutnak oly részletek, melyekre máskor nem is gondoltam s nem is tudnám úgy átérezni, mint most. Vagy elgondolkozom a jövőről: hogyan fogok távozni a vár-fogházból? Hová megyek innét? Mikor fog ez bekövetkezni? Visszatérek-e valaha szülőföldemre? Gondolkozom, gondolkozom és a remény sugára csillanik föl lelkemben... Vagy pedig más alkalommal olvasni kezdek: egy, kettő, három és így tovább, véghetetlenül, csakhogy el tudjak e számolás mellett valamiképp aludni. Én néha háromezerig is olvastam és még sem tudtam elaludni. Im, valaki forgolódik. Usztyanczev köhög, az ő korhadt, aszkóros köhögésével, azután mélyen fölsóhajt, miközben többször ismétli: »Istenem, könyörülj a bűnő-

sökön!« A síri csöndben e beteg, tompa hangok nyögése borzalommal tölti el lelkemet. És im, ott valahol a szögletben, szintén ébren vannak és suttogva beszélgetnek. Az egyik élményeiről, multjáról, kóborlásairól, a másik gyermekeiről és nejéről beszél. E távoli suttogásból azt veszem ki, hogy mind az, a miről azok beszélnek, többé soha nem tér vissza. Maga az elbeszélő pedig nem egyéb, mint az emberiség salakja. A beszélgetés csak mint halk, csöndes suttogás, mint egy távoli víz csobogása hallatszik... Emlékszem, hogy egy hosszú téli éjszakán egy ilyen elbeszélésnek voltam a fültanuja. Az első pillanatban álomnak tünt fel az egész, mintha lázban feküdtem volna és lázas képzelődésem szötte volna mindezt...

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ATHENAEUM R.T. KÖNYVKÖTÉSZE